

SAPIENTIANA

A SAPIENTIA SZERZETESI HITTUDOMÁNYI
FŐISKOLA FOLYÓIRATA

BARTÓK TIBOR SJ

Liturgia a digitális korban

KISNÉMET FÜLÖP OSB

A szegényekért élni és egymás testvérének lenni.

Megjegyzések Ferenc pápa pontifikátusának
két meghatározó aspektusáról

ROBERTO CETERA

A szerzetes: a hagyomány embere.

Az ausztrál Michael Casey,
a Szigorúbb Fegyelmű Reformált Ciszterciek Rendjének tagja

PIARISTA REND SZOLGÁLAT TITKÁRSÁGA

Kritériumok az identitásra vonatkozó képzési tervhez

Kiadja a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

Főszerkesztő: Tóth Beáta

Felelős kiadó: Fehérváry Örs Jákó OSB

Szerkesztőbizottság: Deák Hedvig OP, Lukács László Sch.P., Papp Miklós,
Szatmári Györgyi, Szeiler Zsolt, Tózsér Endre SP,
Várnai Jakab OFM

A szerkesztőség címe: 1052 Budapest, Piarista köz 1.

Levélcím: 1364 Budapest, Pf. 235. Telefon: +36-1-486-44-26

E-mail: editor.sapientiana@sapientia.hu

Olvasószerkesztés és tördelés: Vida Márta

Nyomdai munkák: ofszetnyomda.hu

Nyomtatott kiadás: ISSN 2060-3231

Online kiadás: ISSN 2732-0103

Megjelenik évente kétszer: júniusban és decemberben

Előfizethető a Sapientia Főiskola könyvtárának címén:

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Levélcím: 1364 Budapest, Pf. 235.

Telefon: (+36-1) 486-44-26

E-mail: biblio@sapientia.hu

<http://www.sapientiana.hu>

Előfizetési díj egy évre: 1.300,- Ft, az egyes számok ára: 800,- Ft

Sapientiana

15. évfolyam 2022/2

TARTALOM

Tanulmányok

BARTÓK TIBOR SJ Liturgia a digitális korban	1
KISNÉMET FÜLÖP OSB A szegényekért élni és egymás testvérének lenni. Megjegyzések Ferenc pápa pontifikátusának két meghatározó aspektusáról	22

Szerzetesség

ROBERTO CETERA A szerzetes: a hagyomány embere. Az ausztrál Michael Casey, a Szigorúbb Fegyelmű Reformált Ciszterciek Rendjének tagja	43
PIARISTA REND SZOLGÁLAT TITKÁRSÁGA Kritériumok az identitásra vonatkozó képzési tervhez	47

Recenziók

SZEILER ZSOLT Horváth Orsolya: Inspirációk és ellentétek filozófiai és teológiai gondolkodás között	56
SCHNIDER A. ANGELIKA OP – GABRIELE GIORDANO M. SCARDOCCI OP Adriano Virgili: Sulle tracce del Nazareno. Introduzione al Gesù storico. Con prefazione di Gabriele Boccaccini	60
NÉMETH GÁBOR Somorjai Ádám: Civilizációról civilizációra. Hitéleti írások 1988–2021.	61

ANDRÁS SZABOLCS

Stephen K. Ray: Erre a sziklára.

Szent Péter primátusa a Szentírásban és az ősegyházban 63

SZABÓ SÁNDOR BERTALAN OP

Timothy Radcliffe: Isten éltet. A keresztény szemlélet

64

PAPP MIKLÓS

Pavel Baszinszkij: Szökés a paradicsomból.

Lev Tolsztoj élete és futása

66

KÉK EMERENCIA

Krekó Péter: Tömegparanoia 2.0.

Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformációk

68

TÓTH BEÁTA

András Szabolcs:

A Filioque mint a teológia és politika konfrontációja.

Megoldási kísérletek az ökumené szolgálatában

70

Főiskolánk életéből

2022. augusztus–december

74

Liturgia a digitális korban

BARTÓK TIBOR SJ

Abstract

The proliferation of liturgical acts during the pandemic, especially online masses, has raised many questions in the Catholic Church. Beyond the immediate pastoral, ecclesiological and sacramental questions, we encounter anthropological challenges which, as a result of rapid digitalisation, seem to transform the concept of the human body and presence, bound to space, time, material and intersubjective dimensions. This paper seeks to summarize the research of some strands of international – mainly Catholic – theology on these issues, highlighting some liturgical principles that may help further reflection and pastoral practice.

Keywords: *pandemic, online masses, homo digitalis, liturgical anthropology, active participation.*

Kulcsszavak: *világjárvány, online miseközvetítés, homo digitalis, liturgikus antropológia, tevékeny részvétel.*

A 2020 télutóján kirobbant világjárvány még gyorsabb szintre emelte azt a digitalizációs folyamatot, amely már korábban is döntő módon határozta meg mindennapi életünket. A közösségi média erőteljesen teret nyert az egyház életében is, többek között a liturgiában. A jelenség nem volt új. A digitális eszközök liturgián belüli használata,¹ az online miseközvetítés, zsoltosma, szentségimádás és sok más vallási-spirituális jellegű, a közösségi hálókön szerveződő program már korábban is jelen volt az egyház gyakorlatában. Mindez a kényszerű és hosszú ideig tartó karantén következtében azonban még inkább

BARTÓK TIBOR jezsuita szerzetes, a Pápai Gergely Egyetem Teológiai Karán a Dogmatika Tanszék oktatója; bartoksj@gmail.com

¹ A témában számos rövid és hasznos reflexió olvasható a *Rivista di Pastorale Liturgica* még pandémia előtti számában: 338 (2020/1).

szerepet kapott, ugyanakkor számos kérdést is fölvetett. A liturgia és a digitális médiumok kapcsolatára vonatkozóan katolikus részről eddig viszonylag kevés teológiai reflexió született Magyarországon.² Protestáns oldalról a pandémia kezdetén jóval erőteljesebb érdeklődés bontakozott ki a téma iránt.³

Az idegennyelvű szakirodalom rohamosan nőtt az elmúlt három évben. Ebben a tanulmányban a teljesség minden igénye nélkül arra szeretnénk vállalkozni, hogy a külföldi – elsősorban katolikus – kutatók között megfogalmazódó vélemények néhány főbb vonulatáról számot adjunk.⁴ Ehhez elkerülhetetlen, hogy a világháló értelmezéséből induljunk ki, amely a liturgikus szakemberek számára is elsődleges feladat. Második témaként az interneten sokasodó – sőt a világjárvány következtében egyenesen túlburjánzó – vallási-liturgikus közvetítések és programok jelenségének közvetlen kihívásait igyekszünk felvázolni elsősorban pasztorális szempontból. Végül a kutatás olyan pontjaira szeretnénk kitérni, amelyek a liturgia és az új médiumok viszonyának antropológiai vo-

² Vö. FABINY KATALIN – CSISZÁR KLÁRA – GÖRFÖL TIBOR – DEJCSICS KONRÁD: Az eucharisztia és az egyház online teréről (beszélgetés), *Pannonhalmi Szemle* 28 (2020/2) 53–66. A Pannonhalmi Főapátság által 2020. augusztus 10–12. között megrendezett *Cena Agni – Liturgikus tanulmányi napok* keretében folytatódott a *Szemle* kerekasztalbeszélgetése, illetve a rendezvény evangélikus teológus meghívottja, Hafenscher Károly is foglalkozott a témával. Még jóval a járvány előtt jelent meg Antonio Spadaro magyarra fordított könyve: *Cyberteológia. Hogyan gondoljuk el a kereszténységet a világháló korában?*, Új Ember, Budapest, 2014. A szerző művében külön fejezetet (113–141.) szentel a liturgia/szentségek és a virtuális világ kapcsolatának.

³ A magyarországi evangélikus álláspont megfogalmazásához lásd HAFENSCHER KÁROLY: Úrvacsora online. Az online istentisztelet lehetőségei és formái, *Lelkipásztor* 95 (2020/8–9) 311–315. Református részről a *Sárospataki Füzetek* több mint harminc tanulmányt felölelő számot – 28 (2020/1) – szentelt a járvány alatti távistentiszteletek kihívásainak. A református lelkészek és teológusok álláspontjai a távistentiszteletek kapcsán – beleértve az online úrvacsoravétel lehetőségét – változatos képet mutatnak, a kifejezett ajánlástól az elutasításig; [online] http://sarospatakifuzetek.hu/wp-content/uploads/2020/12/SFuzetek_2020-1sz_Web_boritos.pdf. [2022. 08. 27.]

⁴ A cikkben elsősorban – de nem kizárólag – a pandémia alatt megjelent három tanulmánykötetben publikált írásokra hivatkozom: STEFAN KOPP – BENJAMIN KRYSMANN (Hg.): *Online zu Gott? Liturgische Ausdrucksformen und Erfahrungen im Medienzeitalter*, Kirche in Zeiten der Veränderung 5, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2020. *La Maison-Dieu* 304 (2021): *La liturgie au miroir de la crise sanitaire*, Colloque de l’Institut supérieur de liturgie, Paris, Institut Catholique, 20–22 janvier 2021. DOMINIK JURCZAK – OLIVIER-MARIE SARR – MARKUS TYMISTER (Hg.): *Liturgia “virtuale”? – “Virtual” Liturgy?* Atti del XII Congresso Internazionale di Liturgia Roma, Pontificio Ateneo Sant’Anselmo – Pontificio Istituto Liturgico 20–22 ottobre 2021, Coll. Ecclesia Orans. Studi e ricerche 5, Napoli, 2022.

natkozásait – a *homo digitalis homo liturgicus*-szá alakulásának lehetőségeit és korlátait – tárgyalják. A liturgia és a szentségi élet összetettsége miatt vizsgálódásunkat főleg az eucharisztia digitális közvetítéséhez kapcsolódó kérdésekre összpontosítjuk.

1. INTERNET: KOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZBŐL A LÉTÁLLAPOT FELÉ

Az internetre vonatkozó szentszéki megnyilatkozások között máig a legmeghatározóbb egy a Tömegkommunikáció Pápai Tanácsa által 2002-ben megjelentetett dokumentum, amely *Az egyház és az internet* címet viseli.⁵ A dokumentum alapvetően a kommunikációs eszközök közé sorolta a világhálót, s mint ilyet – a korábbi predigitális elektromos médiumokhoz (rádió, televízió) hasonlóan – az evangelizáció csatornájának tekintette elsősorban a fiatalok világában. Liturgikus szempontból úgy értelmezte, mint amelynek – a rádiós és televíziós miseközvetítésekhez hasonlóan – fontos szerepe van az idősek és betegek liturgikus életbe való bevonásában.⁶ Kijelentette azonban, hogy „a virtuális valóság nem helyettesítheti Krisztus valóságos jelenlétét az Eucharisztiaiban, sem a többi szentség valóságát, sem a közös liturgiát a test-és-vér szerinti emberi közösségben. Nincsenek internetes szentségek”.⁷

XVI. Benedek pápa 2007-es *Sacramentum Caritatis* kezdetű apostoli buzdítása egy lépéssel tovább ment, amikor elismerte, hogy a kommunikációs eszközök hatalmas fejlődése következtében a liturgián való részvétel is „sokkal tágabb jelentést kapott, mint korábban”.⁸ Mindamellet továbbra is fenntartotta a már XII. Piusz⁹ által megfogalmazott kettős alapelvet: a kommunikációs eszközök által lehetővé tett részvétel lelkileg gyümölcsöző a szentmisére eljutni nem tudók számára, de nem helyettesíti a szentmisén való fizikai jelenlétet azok esetében, akiket semmi sem akadályoz a liturgián való részvételben.

⁵ TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ PÁPAI TANÁCSA: *Az egyház és az internet* (2002. 02. 22.). [Online] <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=131>. [2022. 08. 27.]

⁶ Vö. uo. 5.

⁷ Uo. 9.

⁸ XVI. BENEDEK: *Sacramentum Caritatis. Szinódus utáni apostoli buzdítás az Eucharisztiairól, az Egyház életének és küldetésének forrásáról és csúcspontjáról*, 57 (szerk. Diós István), Szent István Társulat, Budapest, 2007, 63.

⁹ PIUS PP. XII: *Miranda prorsus. Littera encyclica de re cinematographica, radiophonica ac televisifica* (08.09.1957.). [Online] https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html. [2022. 08. 27.]

A *Sacramentum Caritatis* indoklasként az elektronikus kép és a valóság közti ontológiai hiátusra hivatkozott: „A képek ugyanis megjelenítik a valóságot, de önmagukban nem reprodukálják.”¹⁰

Az utóbbi 15–20 év fejlődése nyomán ma számos teológus egyetért abban, hogy az egyház internethez és digitalizációhoz való hozzáállása újragondolásra szorul, különösen azóta, hogy megjelent a szinkronikus interaktív jelenlétet lehetővé tevő dinamikus web 2.0.¹¹ Az internet többé nem egyirányú kép-, hang- és információáramoltatási rendszer, mint amilyen a 2002-es szentszéki dokumentum megjelenése idején volt. Ennélfogva, jegyzi meg Stefan Böntert bochumi teológus, az egyház liturgikus-szentségi életébe is beépülő digitalizáció nem pusztán a pasztorális stratégia kérdése vagy éppen egy missziósevangelizációs eszköz. A digitális technika és a liturgia összefonódása magának a liturgikus gyakorlatnak a teológiai alapjait érinti, illetve az istentisztelet megélésének többféle lehetőségét és médiumképességének kérdéseit veti fel.¹²

Liturgia és digitalizáció kapcsolatában eleve meghatározására szorul az utóbbi értelme. Teológus és aktív lekipásztor kikerülhetetlenül szembesül azzal a jelenséggel, hogy a digitalitás és a nyomában kialakuló kultúra¹³ alapvető struktúráiban keretezi át korunk társadalmait. Korábban többé-kevésbé nyilvánvalónak tűnt, hogy megkülönböztessük és szükség esetén kellő módon különválasszuk életünk, tevékenységeink online és offline dimenzióit.¹⁴ Tény, hogy ma ez egyre nehezebbé válik. „Az online lét állandó állapot, amely háttérzajként kíséri minket” – jegyzi meg a münsteri egyházmegyes lekipásztor, Christian

¹⁰ XVI. BENEDEK: *Sacramentum Caritatis*, 57, i. m., 63.

¹¹ Vö. MARKUS TYMISTER: Vorwort, in DOMINIK JURCAK – OLIVIER-MARIE SARR – MARKUS TYMISTER (ed.): *Liturgia "virtuale"? – "Virtual" Liturgy?*, i. m., 22. JUAN REGO BÁRCENA: Celebrare i sacramenti e i sacramentali: tra materialità e virtualità, uo. 59. GEBHARD FÜRST: Mediale Kommunikation als Auftrag der Kirche, in STEFAN KOPP – BENJAMIN KRYSMANN (Hg.): *Online zu Gott?!*, i. m., 25–32, itt 31. TERESA BERGER: Sacramentale Vollzüge online? Auf der Suche nach Fragen, uo. 84–104, itt 85. TERESA BERGER: *@ Worship: liturgical practices in digital worlds*, Routledge – Taylor & Francis Group, London – New York, 2019, 17.

¹² Vö. STEFAN BÖNTERT: Gottesdienst nach dem Digital Turn. Zur Neuvermessung eines theologischen Feldes, in STEFAN KOPP – BENJAMIN KRYSMANN (Hg.): *Online zu Gott?!*, i. m., 67–83, itt 71.

¹³ Egy a digitális kultúra kialakulásának megértéséhez segítséget nyújtó mű: FELIX STALDER: *Kultur der Digitalität*, Suhrkamp, Berlin, 2016.

¹⁴ Vö. BARTÓK TIBOR: A világháló kihívásai és a válaszkérés lehetőségei, *Embertárs* 14 (2016) 3–14, különösen 8kk.

Olding.¹⁵ De miből is ered ez az állandó online létállapot? Az online-offline dimenziók összeolvadásából, tartja Bernd Irlenborn, padernborni katolikus filozófus és teológus. Az utóbbi évek médiafordulata (*Media Turn, Digital Turn*) lényegében abban áll, hogy „a két világ életterei egyre inkább átfedik egymást és összekeverednek, így a két világ kategorikus elkülönítése az emberi tapasztalat számára egyre kevésbé lesz egyértelmű, és a jövőben, különösen a digitális bennszülöttek számára, értelmetlennek fog tűnni”.¹⁶

Irlenborn – a tapasztalatain túl – elsősorban az angolszász világban ismertté vált médiateoretikusok megfontolásaira építi kutatásait. Időben legtávolabbi hivatkozása a kanadai Marshall McLuhan 1964-es sikerkönyve (*Understanding Media: The Extension of Man*), amelyben az elektronikus – bár még predigitális – médiumok már az emberi test és érzékszervek elektronikus kiterjesztésének ígéreteként jelennek meg. A McLuhan-i eszmék lényegében előkészítik néhány olyan, az ezredforduló környékén felbukkanó médiatudományi fogalom születését, mint az *Extended Reality* (kiterjesztett valóság), az *Augmented Reality* (megnövelt valóság), a *Mixed Reality* vagy a *Reality-Virtuality-Continuum*.¹⁷ A fentebbi fogalmak a valós és a virtuális dimenziók keveredéséből születő világot már eleve folytonosságban értelmezik, melyben az online-offline különbségtétel egyre inkább meghaladott dualizmusnak tűnik.¹⁸

Christopher Helland, kanadai vallásszociológus egyenesen arról beszél, hogy az online dimenzió felülkerekedéséből született új világban csak az ún. *online religion* képes a túlélésre, amelyben a vallásos tapasztalat elsősorban az új médiumok révén születik, míg a digitális lehetőségeket pusztán alternatív pasztorális eszköznek tekintő *religion online* eltűnésre van ítélve.¹⁹ Helland és a médiaszakértők véleménye nyilván megfontolandó, nem szükséges azonban szakembernek lenni ahhoz, hogy felfedezzük a mögöttük meghúzódó töretlen

¹⁵ CHRISTIAN OLDING: Der digitale Christ: notwendig, ersehnt und vollkommen überflüssig, in STEFAN KOPP – BENJAMIN KRYSMANN (Hg.): *Online zu Gott?!*, i. m., 33–49, itt 37.

¹⁶ BERND IRLENBORN: Die Liturgie im Zeitalter ihrer medialen Reproduzierbarkeit. Systematisch-theologische Überlegungen zu Online-Gottesdiensten, in STEFAN KOPP – BENJAMIN KRYSMANN (Hg.): *Online zu Gott?!*, i. m., 105–129, itt 109.

¹⁷ Ez utóbbi mögött Paul Milgram és Fumio Kishino informatikusok állnak, akikre Irlenborn is hivatkozik. Uo. 110.

¹⁸ Vö. NATHAN JURGENSON: Digital Dualism versus Augmented Reality (24. 02. 2011). [Online] <https://thesocietypages.org/cyborgology/2011/02/24/digital-dualism-versus-augmented-reality/>. [2022. 08. 27.]

¹⁹ Vö. CHRISTOPHER HELLAND: Ritual, in HEIDI A. CAMPBELL (Hg.): *Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, Routledge, London – New York, 2013, 25–40, különösen 31. [<https://doi.org/10.4324/9780203084861>]

és időnként naív bizalmat, amelyet az elektromosságon alapuló technikai fejlődés korlátlan lehetőségeibe vetnek, és amellyel a technikai fejlődés nyomán körvonalazódó emberképet, a digitális eszközeivel egybeforrt és képességeiben önmagát megsokszorozó *cyborg* eszményét közvetett vagy közvetlen módon képviselik. A 2022 februárjában kitört orosz-ukrán háborús konfliktus nyomán kirajzolódó energiaválság – legalábbis Európában –, ha egyelőre nem is definiálja újra a digitális fejlődés gyakorlati lehetőségeit és paradigmáit, mindenestre komoly kérdéseket vet fel az online világ energiaigénye s ebből fakadó törekénysége körül.

A médiatudományok megfontolásai különböző fokon és mértékben tükröződnek a katolikus egyház liturgikus szakembereinek kutatásaiban, akik természetesen nem kerülhetik ki a digitalizáció nyomán keletkezett „kevert”, „megnövelt”, „kiterjesztett valóság” fogalmak használatát és az egyház életére gyakorolt hatásuk kutatását. Ha az internet megváltozott státuszát és az online-offline dimenziók egyre zsugorodó megkülönböztetési lehetőségét legtöbbször el is ismerik, a liturgia és a digitalizáció kapcsolatából fakadó kérdésekre és kihívásokra mégis eléggé eltérő módon reagálnak.

Lényeges különbség észlelhető a német-angolszász világ liturgiaprofesszorai és a spanyol, francia, olasz, valamint dél-amerikai kutatók között. Teresa Berger, a New Haven-i Yale Egyetem professzora,²⁰ a leuveni Joris Geldhof,²¹ a bécsi Hans-Jürgen Feulner²² vagy a már említett Stefan Böntert optimista módon tekint a digitalizáció vívmányaira és ezek liturgikus alkalmazási és továbbfejlesztési lehetőségeire. Véleményükben – elsősorban Bergernél – erőteljesen tükröződik az amerikai protestáns egyházak liturgikus gyakorlatainak és teológiai reflexióinak befolyása. Akad azonban kivétel angolszász területen is, mint például az ír-brit Thomas O’Loughlin, aki a legkeményebb kritikát fogalmazza meg nemcsak a digitális, hanem a predigitális média liturgiaközvetítésre való

²⁰ Vö. TERESA BERGER: *@Worship: liturgical practices in digital worlds*, i. m., 16–21. Uő: Sacramentale Vollzüge online? Auf der Suche nach Fragen, i. m., 89.

²¹ Vö. JORIS GELDHOF: Homo adorans in tempi di digitalizzazione? Prospettive teologiche su un’antropologia liturgica per il futuro, in DOMINIK JURCZAK – OLIVIER-MARIE SARR – MARKUS TYMISTER (Hg.): *Liturgia “virtuale”? – “Virtual” Liturgy?*, i. m., 31–48.

²² HANS-JÜRGEN FEULNER: Digital Worship and Liturgical Pastoral Care in Times of Covid-19 Pandemic. Some Critical Remarks, in DOMINIK JURCZAK – OLIVIER-MARIE SARR – MARKUS TYMISTER (ed.): *LITURGIA “VIRTUALE”? – “VIRTUAL” LITURGY?*, i. m., 153–188.

használatával kapcsolatban is.²³ Hasonló kritikával él a strasbourgi François Wernert is.²⁴ Mérsékeltebb álláspontot képvisel a chilei Gonzalo Guzmán,²⁵ Juan Rego Bárcena, a római Santa Croce Egyetem tanára, a bergamói Manuel Belli²⁶ vagy a padovai Lorenzo Voltolin.²⁷ Az említett kutatók és néhány más szakember segítségével most annak próbálunk utánajárni, hogy a digitális médiumoknak különösen a világjárvány idején felerősödött liturgikus alkalmazása milyen gyakori kihívások elé állítja a közösségeket és lelkipásztorait.

2. ONLINE MISÉK A PANDÉMIA ALATT ÉS UTÁN

A világjárvány alatt az interneten – ezen belül is elsősorban a közösségi hálón (Twitter, Facebook stb.) – megjelenő és legtöbbször ottmaradó, esetleg az online résztvevők által kommentált liturgia számos kérdést vetett fel és vet fel a mai napig. Jó-e, például, ha az egyház legszentebb cselekménye, az eucharisztikus ünnepelés mindenféle profán videó, üzenet, kép és információ vég nélküli áramlásába keveredik?²⁸ Összefér-e mindez a jézusi intellemmel: „gyöngyeiteket ne szórjátok a sertések elé” (Mt 7,6)? Mit szólna a világhálón felgyülemelő szentmisékhez Karl Rahner, aki már a televíziós miseközvetítés születésekor is komoly fenntartásokat fogalmazott meg a liturgia védelmében az ókori *disciplina arcani* hagyományának szellemét követve?²⁹ Nem szoktatja-e el az on-

²³ Vö. THOMAS O’LOUGHLIN: La persistance de présupposés néo-scolastiques et la situation de la liturgie catholique contemporaine, *La Maison-Dieu* 304 (2021/2) 29–53.

²⁴ Vö. FRANÇOIS WERNERT: La messe télévisée – ce qui fait écran, *Ecclesia orans* 38 (2021) 133–145.

²⁵ Vö. GONZALO GUZMÁN: *Hic et nunc* virtuales. Cuestiones de antropología litúrgica. 1–2., *Ecclesia orans* 38 (2021) 95–113 és 201–219.

²⁶ Vö. MANUEL BELL: Questioni liturgiche e antropologiche nell’epoca di Internet. I social media e i riti cristiani, *Ecclesia orans* 37 (2020) 47–72. Uő: *L’epoca dei riti tristi*, Queriniana, Brescia, 2021.

²⁷ LORENZO VOLTOLIN: *Lo statuto veritativo dei media digitali. Una riflessione a partire da P. Ricœur e W. Pannenberg*, Facoltà Teologica del Triveneto, Padova, 2015. Voltolin doktori tézise 2016-ban a Cittadella (Assisi) kiadásában is megjelent. Más publikációira a megfelelő helyen hivatkozom.

²⁸ Vö. MANUEL BELL: Questioni liturgiche e antropologiche, i. m., 68.

²⁹ „Die Kirche, die in Jahrhunderten denkt und einen langen Atem hat, hat es nicht nötig, durch eine Fernsehkamera eine ungläubige Welt beim Vollzug ihres höchsten Mysteriums solange zugaffen zu lassen, bis ihr auch diese Sensation wieder langweilig geworden ist.” KARL RAHNER: Die Messe und das Fernsehen, *Orientierung* 17 (1953) 179–183, itt 183.

line liturgia az embereket magától az analóg szakrális térben zajló liturgiától?³⁰ A világhálón felhalmozódó liturgiák nem alakítanak-e ki egy internetes szakrális vásárteret,³¹ amelyben a résztvevők piaci és fogyasztói mentalitással és jól ismert internetes szokásokkal mozognak? Például szeszélyesen átkattintanak egyik programról a másikra (*zapping*), a liturgiát minősítő „tetszik – nem tetszik” vagy egyéb kommenteket hagynak a világhálón, párhuzamos internetes tevékenységeket végeznek a miseközvetítések követése mellett. Természetesen születnek és születnek a liturgia online követésére szóló lelkipásztori ajánlások és internetes etikettek.³² A net világa azonban a legnagyobb önfegyelemmel bíró személyek számára is kihívás marad.

A telematizált liturgikus események konzumista, üzleties, *multitasking*-mentalitású vagy túlságosan individuális felhasználásának elítélésében minden liturgikus szakember egyetért. Berger és Geldhof mindazonáltal megjegyzi, hogy hasonló problémák a predigitális korban is léteztek.³³ Legfeljebb az internet még inkább szembeötlővé teszi ezeket a korábban is fellelhető kérdéses magatartásformákat, amellyel a keresztények egy része a liturgikus ünnepléshez vagy a paphoz viszonyul, történelmi kortól függetlenül. Az online világ kapcsolati sémái – például az „influenster és követői/rajongói” paradigma – az offline világ egyházi-plébániai viszonylataiban is fellelhetők.

A liturgikus szakemberek többnyire egyetértenek abban is, hogy csak az élő (*streaming*) miseközvetítésbe lehet valódi spirituális módon bekapcsolódni. Az

Vö. Uő: Messe und Fernsehen, in *Sendung und Gnade. Beiträge zur Pastoraltheologie*, Tyrolia, Innsbruck ; München, 1959, 187–200.

³⁰ Érthető módon ez volt számos lelkipásztor aggodalma. Nem véletlen, hogy az Istentiszteleti Kongregáció már az első járványhullám után – remélve, hogy nem lesz második – a templomi liturgiához való visszatérésre buzdított. Vö. CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO E LA DISCIPLINA DEI SACRAMENTI: „Torniamo con gioia all'Eucaristia!” Lettera sulla celebrazione della liturgia durante e dopo la pandemia del Covid 19 ai Presidenti delle Conferenze Episcopali della Chiesa Cattolica. [Online] <http://www.cultodivino.va/content/cultodivino/it/documenti/lettere-circolari/torniamo-con-gioia-all-eucaristia--15-agosto-2020-.html>. [2022. 08. 27.]

³¹ Vö. DARIO VITALI: La Chiesa al tempo del covid-19. Prove di lettura, *La Rivista del Clero Italiano* 6 (2020) 424–445, itt 432.

³² Vö. Going to Mass Online? 6 Tips. [Online] <https://opusdei.org/en/article/advice-follow-mass-online/>. [2022. 11. 15.] KATOLIKUS.MA SZERKESZTŐSÉGE: Online szentmise etikett, hogy részvételünk jelentőségét tovább növeljük. [Online] <https://katolikus.ma/online-szentmise-etikett-hogy-reszvetelunk-jelentoseget-tovabb-noveljuk/>. [2022. 08. 27.]

³³ TERESA BERGER: *@Worship: liturgical practices in digital worlds*, i. m., 26–29. JORIS GELDHOF: Homo adorans in tempi di digitalizzazione?, i. m., 46–47.

interneten fönmaradó és konzerválódó liturgiák „halott liturgiák”,³⁴ melyek az élő közvetítés befejeztével elveszítik liturgikus-participatív értéküket, s bár kelhetnek vallásos érzéseket, teológiai szempontból legfeljebb dokumentáció-értékük marad. Külön kérdéseket vet fel a nem élőben közvetített, hanem előre vagy esetleg több időpontban felvett részekből összefabrikált misék kérdése, melyeket O’Loughlin egyenesen liturgikus aberrációknak nevez.³⁵ Itt kell megjegyezni, hogy az Istentiszteleti Kongregációnak már a járvány kitörésekor kiadott dekrétumai határozottan hangsúlyozták, hogy a telematikus eszközök révén közvetített nagyheti szertartásokat élőben (*in diretta*), vagyis nem előre regisztrált formában (*non registrata*) kell sugározni.³⁶

A digitális lehetőségekkel, illetve az ezek használatához megfelelő képzettséggel nem rendelkező papok és hívek a pandémia alatt eleve kizárva maradtak az online liturgia világából. A helyzet nem feltétlenül volt jobb ott sem, ahol a lehetőség adott volt. A csaknem üres templomokból közvetített szentmiséken való liturgikus mozgás, a prédikáció, az online liturgiákövetők esetleges spon-tán reakciói vagy az internetes kapcsolat megszakadásából és gyengeségéből adódó problémák nyilván nem emelték a liturgikus ünneplések színvonalát. Érthető, hogy a második Covid-évben az Istentiszteleti Kongregáció már eleve a nagyobb telematikus gyakorlattal rendelkező püspöki székhelyek nagyheti szertartásainak követését javasolta a hívek számára.³⁷

E javaslattal azonban akaratlanul is erősödött az a Manuel Belli által ki-tapintott liturgikus, sőt tágabb értelemben vett hitéleti tendencia, amely az internet nyomán fokozatosan áthelyezi a keresztény élet hétköznapi és ünnepi horizontját a helyi plébániák gyakran szegényes, de mégis konkrét közösséghez

³⁴ Vö. MARKUS TYMISTER: La pandemia. Sfide nuove per la liturgia – più domande che risposte, *Ecclesia orans* 37 (2020) 187–192, itt 191.

³⁵ THOMAS O’LOUGHLIN: La persistance de présupposés néo-scolastiques et la situation de la liturgie catholique contemporaine, i. m., 35.

³⁶ CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO E LA DISCIPLINA DEI SACRAMENTI: Decreto Triduo Pasquale (I-II). In tempo di Covid-19” (19. 03. 2020, 25. 03. 2020). [Online] <http://www.cultodivino.va/content/cultodivino/it/documenti/decreti-general/decreti-general/2020/decreto-triduo-pasquale-2020.html>. <http://www.cultodivino.va/content/cultodivino/it/documenti/decreti-general/decreti-general/2020/decreto-triduo-pasquale-2020-ii-.html>. [2022. 08. 27.] Az első határozat magyarul is olvasható: *Praeconia* 15 (2020/2) 101–102.

³⁷ CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO E LA DISCIPLINA DEI SACRAMENTI: Nota ai Vescovi e alle Conferenze episcopali circa la celebrazione della Settimana Santa. (2022. 02. 17.). [Online] <http://www.cultodivino.va/content/cultodivino/it/documenti/note/nota-settimana-santa-2021.html>. [2022. 08. 27.]

kapcsolódó világából a médiumok szempontjából reprezentatívnak tekintett – és érthető módon jobban is propagált – nagyobb egyházi központok vagy egyenesen Róma felé.³⁸ Dario Vitali ekkleziológus szerint azt az online liturgiát lehet igazán modellértékűnek tekinteni egy-egy szükséghelyzetben (mint például a világjárvány alatt), amely mögött stabil közösség áll, s amelynek tagjai az offline életben is számíthatnak egymásra az egyházat jellemző diakónia szellemében.³⁹

A pandémia alatt megszorodott miseközvetítések nyomán régebbi, magával az eucharisztia értelmezésével és ünneplésével kapcsolatos teológiai problémák és viták is feléledtek. A 20. századi liturgikus mozgalomból kibontakozó eucharisztiaértelmezés felelevenítette a szentmise ókori ekkleziológiai alapjait,⁴⁰ közösségi és lakoma jellegét. Ez az önmagában pozitív irány azonban egyes teológusoknál kapcsolatot veszített az eucharisztia áldozati jellegével, és erőteljes antropocentrikus forma felé sodorta a szentmise ünneplésének gyakorlatát. Szent II. János Pál és XVI. Benedek pápa korrekciós-egyensúlyteremtő törekvései⁴¹ újra megerősítették az eucharisztia áldozati dimenzióját. A járvány kirobbanásakor a lakoma jelleg egyoldalú hangsúlyozói eucharisztikus böjtöt javasoltak mindenkinek, elvetve a papra és esetleg néhány szolgálattevőre korlátozódó ünneplést, illetve ennek közvetítési lehetőségét. Nyilván nem számoltak a hosszú ideig tartó és ismétlődő karanténokkal. Az áldozati jelleg képviselői kiálltak az esetleges magánmisek és közvetítésük lehetősége mellett is, amelyet egyébként maga a zsinat⁴² és a latin rítusokra vonatkozó egyházjog⁴³ is elismer, sőt bizonyos feltételek mellett szorgalmaz.

³⁸ Vö. MANUEL BELL: *Questioni liturgiche e antropologiche nell'epoca di Internet*, i. m., 52.

³⁹ Vö. DARIO VITALI: *La Chiesa al tempo del covid-19. Prove di lettura*, i. m., 434–435.

⁴⁰ Az egyház és az eucharisztia kölcsönös viszonyát kifejező Lubac-i formula mélyebb megértéséhez ad kulcsot LAURENT DE VILLEROCHÉ: *L'Église fait l'Eucharistie, l'Eucharistie fait aussi l'Église. Un paradoxe en sacramentaire*, Cerf, Paris, 2021.

⁴¹ Vö. II. JÁNOS PÁL: *Ecclesia de Eucharistia. Enciklika az Eucharisztia és az Egyház kapcsolatáról*, 10–20, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 15–24. XVI. BENEDEK: *Sacramentum Caritatis*, i. m., 10–14.70, 14–19.74–75.

⁴² Vö. II. Vatikáni Zsinat: *Presbyterorum Ordinis. Határozat a papi szolgálatról és életről*, 13, in Diós István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, Szent István Társulat, Budapest, 2000, 589–591.

⁴³ Vö. 902., 904., 906. kánonok, in Erdő Péter (szerk. – ford.): *Codex Iurius Canonici – Az egyházi törvénykönyv*, Szent István Társulat, Budapest, 2015⁵, 486–489.

Egyesek a magánmisék és közvetítésük mögött a hívek hátrányos megkülönböztetését, klerikális visszavágást,⁴⁴ liturgikus visszarendeződést, a mai eucharisztiaértelmezésekkel összeegyeztethetetlen felfogást⁴⁵ láttak. O’Loughlin a nép részvétele és áldozása nélküli online miseközvetítéseket egyenesen Jézus emlékezete perverziójának nevezte, mely megtagadja a liturgikus reform minden törekvését, elsősorban a közösségi és lakoma jelleg kidomborítását, tovább élteti a zsinat előtti évezred papcentrikus liturgikus gyakorlatát s ennek neoskolasztikus igazolását.⁴⁶

Az online miseközvetítés további – a televíziós miseközvetítésekkel kapcsolatban már korábban megfogalmazott – kritikákat is felélesztett. A mozgókép és hang együttes hatásán nyugvó eucharisztia-közvetítések François Wernert szerint a zsinat előtti *Schau Frömmigkeit* magatartását, vagyis a liturgikus cselekményt passzívan szemlélő spirituális hozzáállást és részvételi módot erősítik fel újra, szemben a *Sacrosanctum Concilium* által szorgalmazott tevékeny részvétellel (*actuosa participatio*),⁴⁷ amely a misztérium ünneplésébe való aktív bekapcsolódást és lelkeséget (*Mysterien Frömmigkeit*) kíván.⁴⁸ Kritika érte a pandémia alatt egyesek által szorgalmazott „lelki áldozás” (*communio spiritualis, manducatio per visum*) középkorra visszamenő gyakorlatát is, mint a szent-

⁴⁴ A liturgia klerikalizálásától való félelem számos szerzőnél megjelenik, akik egyébként nem zárkoznak el a telematikus liturgia lehetősége elől. Vö. DARIO VITALI: La Chiesa al tempo del covid-19. Prove di lettura, i. m., 432. GUILLERMO ROSAS DÍAZ: ¿Participación virtual – asamblea virtual?, in DOMINIK JURCZAK – OLIVIER-MARIE SARR – MARKUS TYMISTER (Hg.): *Liturgia “virtuale”? – “Virtual” Liturgy?*, i. m., 49–57, különösen 56k. PAOLO TOMATIS: Liturgia registrata e trasmessa, uo.73–83, különösen 75.

⁴⁵ Vö. ALBERT GERHARDS – BENEDIKT KRANEMANN – STEPHAN WINTER: Privatmessen passen nicht zum heutigen Verständnis von Eucharistie. Liturgiewissenschaftler kritisieren Anweisungen von Diözesen in Corona-Krise. [Online] <https://www.katholisch.de/artikel/24874-privatmessen-passen-nicht-zum-heutigen-verstaendnis-von-eucharistie>. [2022. 08. 27.]

⁴⁶ THOMAS O’LOUGHLIN: La persistance de présupposés néo-scolastiques et la situation de la liturgie catholique contemporaine, i. m., 48–49.

⁴⁷ Vö. II. Vatikáni Zsinat: *Sacrosanctum Concilium. Konstitúció a szent liturgiáról*, 11, 14, 19, 21, 27, 30, 41, 48, 50, 79, 113, 114, 121, 124, in Diós István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, 56, 60, 63–64, 71, 82, 85–86.

⁴⁸ FRANÇOIS WERNERT: La messe télévisée – ce qui fait écran, i. m., 140–141.

ségi kegyelem anyagi jelekhez nem kötött, a hívó vágyára (*propter desiderium*) alapozott elnyerésének lehetőségét.⁴⁹

Kétségtelen, hogy a pandémia alatti online liturgiaközvetítések kritikái mögött máig érzékeny, nyugvópontra nem jutott egyház- és szentségtani kérdések és problémák állnak. Az erős, időnként szélsőséges bírálatok megfogalmazói azonban valószínűleg nem értették meg azt a vívódást, amelyet a legtöbb lelkipásztor megélt a hetekig-hónapokig elhúzódó újabb és újabb lezárások nyomán, először talán vonakodva a számára is szokatlan és ügyetlenül kezelt digitális formáktól, később viszont keresve és elfogadva a híveivel való liturgikus kapcsolat internetes lehetőségét.

Míg a fentebbi kritikák megfogalmazói a pandémia miatt felgyorsult liturgikus digitalizációban a zsinati liturgiareform lerombolását látják, addig az internetes rítusok progresszív és optimista felfogását sürgető teológusok saját álláspontjaik megerősítését és a jövő ígéretét vélik felfedezni a világjárvány miatti és utáni digitális-liturgikus fejlődésben.⁵⁰ Az optimista vélemények lényegében a reális/virtuális, illetve offline/online dimenziók közötti összeolvadáson, s a „kiterjesztett/megnövelt valóság” fogalmának és tartalmának a térre, az időre, a testre és más, a liturgia és a szentségtan szempontjából lényeges antropológiai-teológiai fogalmakra való alkalmazásán alapszanak. A progresszív liturgiakutatók – köztük Berger és Feulner – számára fontos kiindulópontot jelent Stefan Böntert 2005-ben publikált doktori tézise,⁵¹ melyben a szerző az internetes közösségeket az alakot-testet öltő egyház – és következésképp a liturgia – valós helyeiként jelölte meg. Ezzel együtt az analóg (fizikailag definiált) tér, idő és jelenlét fogalmát mint a liturgia lényegi dimenzióit és feltételeit alárendelte a kapcsolódás (*Verbundenheit*) fogalmának,⁵² amely a *homo digitalis* számára egyszerre technikai és antropológiai fogalom. A fentebbi filozófiai, antropológiai és liturgikus teológiai apriorik azonban alapjaiban képesek megrengetni a szentségek – elsősorban az eucharisztia – liturgikus ünnepléséről alkotott hagyományos felfogásunkat. A világjárvány kihívására adott digitális-liturgikus

⁴⁹ GABRIEL SEGUÍ I TROBAT: “La *manducatio per visum*: ¿el renacimiento de una espiritualidad medieval?”, in DOMINIK JURCZAK – OLIVIER-MARIE SARR – MARKUS TYMISTER (Hg.): *Liturgia “virtuale”? – “Virtual” Liturgy?*, i. m., 127–136.

⁵⁰ Vö. TERESA BERGER: *Sacramentale Vollzüge online? Auf der Suche nach Fragen*, i. m., 84.

⁵¹ STEFAN BÖNTERT: *Gottesdienste im Internet. Perspektiven eines Dialogs zwischen Internet und Liturgie*, Kohlhammer, Stuttgart, 2005.

⁵² Vö. STEFAN BÖNTERT: *Gottesdienst nach dem Digital Turn. Zur Neuvermessung eines theologischen Feldes*, i. m., 72–73. HANS-JÜRGEN FEULNER: *Digital Worship and Liturgical Pastoral Care in Times of Covid-19 Pandemic. Some Critical Remarks*, i. m., 172.

megoldások és válaszok, ezek továbbélése a gyakorlatban és a körülöttük zajló viták így egy mélyebb szintű reflexiót igényelnek, amely egy új antropológiai korban próbálja a liturgikus antropológia néhány sajátosságát világosabbá tenni.

3. LITURGIKUS ÜNNEPLÉS EGY ÚJ ANTROPOLÓGIA KORÁBAN

A liturgia szakembereinek egyik alapkérdése a következő: reprodukálható-e, s ha igen, akkor milyen fokig vagy mértékben, a liturgikus-szentségi ünnepelésnek és kegyelemközvetítésnek a konkrét térhez, időhöz, anyagokhoz és az ünneplő közösség testi-fizikai jelenlétéhez kötött valósága a virtuális világban? A „kiterjesztett valóság” kommunikációelméleti fogalmához hasonlóan lehet-e „kiterjesztett liturgiáról”, „megnövelt közösségről” vagy netán „kiterjesztett szentségekről”, „teleáldozásról” stb. beszélni?⁵³ A 2002-es szentszéki dokumentum határozott kijelentése – „nincsenek internetes szentségek” – végleges nemet jelent-e a katolikus egyház részéről, vagy az azóta eltelt húsz év rohamos digitalizációs fejlődése a nemleges válasz felülvizsgálatára sarkall?⁵⁴ Tudva, hogy az egyház liturgikus-szentségi életének konkrét gyakorlata sokat változott a századok során,⁵⁵ milyen változás szükséges, lehetséges, illetve teológiailag igazolható és felügyelhető a *homo digitalis* korában? Az okostelefonhoz kötött ember képes-e egyáltalán *homo liturgicus*-szá, a közösségi szentségi cselekmény valódi résztvevőjévé válni? A gyorsan változó digitális világ miatt végleges és kimerítő válaszokat nehéz és kockázatos adni, de a különböző nézetek ütköztetéséből remélhetőleg kikristályosodik néhány alapelv, amely támpontként szolgálhat úgy a liturgikus reflexió, mint a gyakorlat számára.

3.1. Tér és idő az analóg és a digitalizált világban

Kezdjük a tér és az idő problémájával. Kiterjeszthető-e a fizikailag körülhatárolható szakrális liturgikus tér a kibertérbe? Más szóval létezik-e valódi folytonosság az analóg szakrális térben szentmisére összejevő ünneplő közösség

⁵³ Vö. ANTONIO SPADARO: *Cyberteológia. Hogyan gondoljuk el a kereszténységet a világháló korában?*, 136–138.

⁵⁴ Uo. 118–120.

⁵⁵ Ez Berger egyik alapérve a liturgikus-szentségi élet hosszútávú (*within “la longue durée”*) digitális inkulturációjára nézve. Vö. TERESA BERGER: *@Worship: liturgical practices in digital worlds*, i. m., 78–79.

és a kibertérben hozzájuk interaktív módon és azonos időben kapcsolódó hívek között? A progresszív liturgiakutatók szerint igen. Teresa Berger azt hangsúlyozza, hogy egyetlen eucharisztikus ünneplést sem lehet az egy adott fizikai liturgikus térben összegyűlt emberekre leegyszerűsíteni.⁵⁶ Ha minden szentmisében jelen van Krisztus titokzatos teste a maga teljes spirituális dimenziójában,⁵⁷ miért ne lehetne ezt a kibertérből bekapcsolódókra is vonatkoztatni? A kérdés így viszont már nem annyira a térre, hanem a részvétel értékére, illetve intenzitására vonatkozik, amire még visszatérünk.

Joris Geldhof a tág értelemben vett szakramentalitás és a digitális világ közötti tér-időbeli hasonlóságra és összeférhetőségére hivatkozik. Mindkettő, tartja, hekasztotopikus (mindenütt jelen lévő) és pánkrónikus (minden időt átfogó) sajátosságokkal rendelkezik. Ez a hasonlóság – véleménye szerint – lehetővé teszi, hogy a kibertér és a szentségek közötti interaktív kapcsolatról beszélhessünk.⁵⁸ Lorenzo Voltolin ugyancsak hangsúlyozza a kibertér és a rituális tér közötti rokonságot.⁵⁹ Kibertér és liturgia egyaránt szinesztétikus tapasztalatokat kínál, vagyis az egyik érzékszerv útján való észlelés működésbe hoz más érzékszerveket is, s így összérzéki benyomás és ismeret keletkezik. Az észlelés mindkét térben immerzív, azaz erőteljesebben vonja be a résztvevőt, mint a pusztán kognitív belátásokra épülő megismerés. Mint később látni fogjuk, Voltolin mégis fenntartással él a kétféle tér és a bennük keletkező spirituális tapasztalatok könnyelmű azonosításával szemben.

Gonzalo Guzmán nem osztja az idézett kutatók optimizmusát kibertér és analóg liturgikus tér kapcsolatáról. A liturgikus ünneplés fizikai-időbeli alapja olyan *hic et nunc*, amely véleménye szerint nem terjeszthető ki ontológiai csökkenés és veszteség nélkül a kibertérbe. A szentségi szimbolizmus – antropológiai szempontból – a fizikai térben-időben jelenlévők fizikai-testi együttműködésén, együttérzékelésén, együttmozgásán alapul. Az eucharisztikus kegyelemközvetítés a testi érzékeléshez kötött, ez pedig a fizikai-szagrális térben zajló liturgia atmoszférájában tud megvalósulni. A liturgia képernyőn

⁵⁶ TERESA BERGER: *Sacramentale Vollzüge online? Auf der Suche nach Fragen*, i. m., 98.

⁵⁷ Berger ezzel kapcsolatban Damjáni Szent Péter híres traktátusára hivatkozik (*Dominus vobiscum*, cap. VI e VIII, in PL 145, 235–236, 238), mely hangsúlyozza, hogy a remeték magánmiséiben pneumatikus módon jelen van az egész egyház. TERESA BERGER: *@Worship: liturgical practices in digital worlds*, 24–25.

⁵⁸ Vö. JORIS GELDHOF: *Homo adorans in tempi di digitalizzazione?*, 33, 37, 44.

⁵⁹ Vö. LORENZO VOLTOLIN: *La virtualità del rito*, *Rivista Liturgica* 104 (2017/2) 115–126. Uő: *Lo statuto veritativo dei media digitali. Una riflessione a partire da P. Ricœur e W. Pannenberg*, i. m., 193–196.

érzékelte képeire és hangjaira alapozott virtuális részvétel nem eléggé „sűrű” ontológiai szempontból ahhoz, hogy a szentségi-szimbolikus nyelv és cselekmény hatékony legyen a virtuális résztvevők számára.⁶⁰ A kibertérnek nincs elegendő „ontológiai-jelenléti sűrűsége” (*densidad ontológica presencial*), azaz személyessége ahhoz, hogy biztosítani tudja a szentségi-liturgikus cselekmény dinamikáját. A virtuális részvételnek természetesen lehet pozitív lelki-vallási értéke és hatása éppúgy, mint a világhálón összejevő imádkozó közösségeknek. Azonban más dinamika szerint szerveződik az imádkozó egyház a liturgiában és azon kívül.

Guzmán kritikusan áll a virtuális idő kérdéséhez is, amely képes eltorzítani a liturgikus-szentségi ünneplés „most”-ját (*nunc celebrativo litúrgico*). Hangsúlyozza tehát a liturgikus ünneplés közösségi egyidejűségét, amelyben a liturgikus emlékezés és Isten Lelke létrehozza azt az üdvözítő szinkronikus jelent (*ahora sincrónico salvífico*), amelyben a liturgikus közösség Krisztushoz kapcsolódik. A chilei professzor kizárja minden aszinkronikus szentségi alkalom lehetőségét, azaz minden olyan ünneplést, „amelybe a résztvevők saját időbeliségük különböző pillanataiban lépnek be szerkesztett felvételek segítségével úgy, mintha jelen lennének”.⁶¹ Hasonló megfontolásokat más szerzőknél, így például Paolo Tomatisnál is találunk. Tomatis a szimultán részvétel fontosságán túl, a rituális „ma” (*hodie*) megóvása céljából arra biztat, hogy a liturgikus eseményeket online közvetítésük után töröljék a világháláról.⁶²

A progresszív gondolkodók gyakori érve, hogy Isten mindenható módon van jelen mindenütt, a fizikai térben éppúgy, mint a kibertérben. A Lélek kegyelme – mondják – éppúgy hatékony az offline, mint az online dimenziókban. Érthető, hogy számukra így a szentségi kegyelemközvetítés fókuszpontja is átkerül a hívők szubjektív világába, kegyelemre való hangoltságukra, részvételi szándékuk komolyságára.⁶³ A szentségteológia nyilván nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket a szempontokat, de ha egyoldalúan ide helyezi a hangsúlyokat, akkor éppen az vesz el, ami a szentségek kiindulópontja: a látható-érinthető kegyelemközvetítő jel, illetve gesztus térhez, időhöz, anyagi testhez és fizikai jelenléthez kötött valósága. Éppen ezért minden olyan, kizárólag csak

⁶⁰ GONZALO GUZMÁN: *Hic et nunc virtuales*. Cuestiones de antropología litúrgica. 1., i. m., 102.

⁶¹ GONZALO GUZMÁN: *Hic et nunc virtuales*. Cuestiones de antropología litúrgica. 2., i. m., 207.

⁶² PAOLO TOMATIS: *Liturgia registrata e trasmessa*, i. m., 78–79.

⁶³ Vö. HANS-JÜRGEN FEULNER: *Digital Worship and Liturgical Pastoral Care in Times of Covid-19 Pandemic. Some Critical Remarks*, i. m., 160–161, 186–187.

a kibertérben, avatár résztvevőkkel zajló liturgikus próbálkozás, amely a fizikai térrel, idővel és testtel nem áll kapcsolatban, eleve kétes és a katolikus szentségteológia, illetve liturgia szempontjából aligha követhető út.⁶⁴ Joggal jegyzi meg Juan Rego Bárcena, hogy nehezen lenne elfogadható vagy igazolható egy kizárólag virtuális (avatár) résztvevőkkel a kibertérben zajló digitális liturgikus esemény, amelyben drasztikusan lecsökken a liturgikus tapasztalat biológiai-kozmikus dimenziója. A kevert (vagyis egyszerre analóg és kiber-) tér és a liturgikus események kapcsolatában valószínűleg szükség lesz arra, hogy a jövőben – a liturgikus rendelkezések szintjén is – jobban lássuk, mely liturgikus cselekmények összeegyeztethetők a kevert liturgikus terek sajátosságaival, s melyek nem.⁶⁵

3.2. *Test, anyag, jelenlét, részvétel*

A liturgia tér-idő dimenziója nyomán már érintettük részben a test, az anyag és a liturgikus jelenlét vagy részvétel körül támadó kérdéseket, illetve az egymással rivalizáló kutatói álláspontokat. Berger tudatában van annak, hogy a liturgia – elsősorban a szentmise – digitális közvetítésének és a járványhelyzetten kívüli online részvételnek az ellenzői elsősorban a megtestesülésre mint a szentségi-liturgikus ünneplés krisztológiai alapjára, illetve a lelkipásztor vezetése alatt egy közösségbe gyűlő Isten népe konkrét fizikai jelenlétének szükségességére hivatkoznak ahhoz, hogy valódi szentségi-liturgikus ünneplésről lehessen beszélni. Berger nem utasítja el ezeket az érveket, de a rájuk való hivatkozást inkább a digitális-virtuális világgal szembeni bizalmatlansággént értelmezi, melyet még sokan – véleménye szerint megalapozatlanul – immateriális, testetlen valósággént gondolnak el.⁶⁶

⁶⁴ A www.seconddlife.com weboldalon például az amerikai presbiteriánus egyház kezdeményezésére már zajlottak kizárólag a kibertérhez kötött istentiszteletek, melyekben az avatárjaikon keresztül résztvevők gombnyomásra digitális áldozásban („digital Communion [which] consists of «bits and bytes» instead of bread and wine”) részesültek. A gyakorlat presbiteriánus oldalról is kemény kritikát váltott ki: GORDON S. MIKOSKI: On The Mediation of Mediation of Mediation. The (Im)possibility of Online Communion and the Limits of Online Worship, *Liturgie und Kultur* 9 (2018) 8–11.

⁶⁵ Vö. JUAN REGO BÁRCENA: Celebrare i sacramenti e i sacramentali: tra materialità e virtualità, i. m., 70–72.

⁶⁶ Vö. TERESA BERGER: Sacramentale Vollzüge online? Auf der Suche nach Fragen, i. m., 92. Uő: *@Worship: liturgical practices in digital worlds*, i. m., 16.

Más katolikus és protestáns teológusokra hivatkozva Berger arról igyekszik meggyőzni olvasóit, hogy a liturgiában való jelenlét kérdését nem lehet többé – az online-offline, reális-virtuális dimenziók már említett összeolvadása miatt – szorosan vagy pusztán fizikai jelenlétként értelmezni. Az online jelenlét nem távollét. Ami az anyag problémáját illeti, Berger elismeri ennek fontosságát, ugyanakkor itt sem lát szöges ellentétet anyagiság és digitalitás között. Antonio Spadaróhoz hasonlóan⁶⁷ azt firtatja, hogy a kibertérben kifejleszthető-e a kenyér és bor anyagának valamilyen dinamikus megfelelője vagy változata.⁶⁸ A protestáns egyházak – presbiteriánus, anglikán, metodista stb. – kísérletei és egyre engedékenyebb álláspontja az online úrvacsoravétel és a többi szentség digitális lehetősége körül Bergert is hasonló irányú kérdésfeltevésekre ösztönzi.⁶⁹ Mindamellettt fenntartja a 2002-es szentszéki állásponthez való ragaszkodását.⁷⁰

Bergerhez hasonlóan Stefan Böntert is azzal érvel, hogy testi mivoltunk és viszonyulásaink (*Leiblichkeit*) dimenziója a digitális világban – következésképp a digitális liturgiáközvetítésben – sem vész el. Az az érv, mely szerint a liturgia testi dimenzióinak az online dimenziókban való szerepét és jövőjét az biztosítaná, hogy a közvetítés anyagi eszközhöz (*géphez*) van kötve, véleményem szerint nem tűnik meggyőzőnek.⁷¹ Berger, Böntert és más katolikus és protestáns liturgiakutatók számára az emberi test anyagi dimenziója és az ünneplésben való fizikai jelenléte mint a liturgikus és szentségtológia klasszikus sarokpontja háttérbe szorul a már említett kapcsolódás (*Verbundenheit*) fogalmával szemben. Böntert szerint ez az egyház spirituális szervezőprincípiuma, amely elsődlegesen nem anyagi-térbeli-időbeli koordinátákra, hanem Krisztusra épül.⁷²

⁶⁷ Vö. ANTONIO SPADARO: *Cyberteológia. Hogyan gondoljuk el a kereszténységet a világháló korában?*, 140.

⁶⁸ Vö. TERESA BERGER: *Sacramentale Vollzüge online? Auf der Suche nach Fragen*, i. m., 100. Uő.: *@Worship: liturgical practices in digital worlds*, i. m., 39.

⁶⁹ Könyvének „Sacramental bits and bytes” c. fejezetében számos protestáns állásfoglalást és teológusi álláspontot összegez az „online communion” és más idekapcsolódó témák nyomán. Vö. TERESA BERGER: *@Worship: liturgical practices in digital worlds*, i. m., 75–100. Az online úrvacsora pandémia alatti térnyeréséről az amerikai és brit protestáns egyházakban Feulner ad áttekintést: HANS-JÜRGEN FEULNER: *Digital Worship and Liturgical Pastoral Care in Times of Covid-19 Pandemic. Some Critical Remarks*, i. m., 175–177.

⁷⁰ Vö. TERESA BERGER: *@Worship: liturgical practices in digital worlds*, i. m., 96.

⁷¹ Vö. STEFAN BÖNTERT: *Gottesdienst nach dem Digital Turn. Zur Neuvermessung eines theologischen Feldes*, i. m., 72.

⁷² Uo. 72–73.

A kapcsolódás digitális fogalmát így krisztológiai-spirituális közegbe helyezi és próbálja teológiailag igazolni.

E felfogás beleillik azokba a teológiai pneumatizáló tendenciákba, melyek – Bernd Irlenborn szerint – a fizikai-anyagi jelenlétet és a szentségek anyagi dimenzióját mint a véges dolgokban való isteni működés alapját egyre inkább relativizálni igyekezzenek. Irlenborn komoly kritikával illeti ezt a felfogást több szempontból is. Bár Isten nincs térhez, időhöz és anyaghoz kötve, a kinyilatkoztatás tanúbizonysága szerint – úgy teremtésteológiai, mint krisztológiai szempontból nézve – *de facto* mégis ezekhez a valóságokhoz kötötte magát. Mindez megmutatkozik már az evolutív módon kibontakozó anyagvilág megteremtésében, majd Isten üdvtörténeti – Izrael kiválasztásában megmutatkozó – lehatárolódásában, végül legfőképp a megtestesülés misztériumában. Isten protológiai-krisztológiai eljárásmódja, önközlésének logikája az, mely igazolja az eucharisztikus ünneplésben a fizikai jelenlét és az anyagi jelek elengedhetlen fontosságát. Idézzük magát Irlenborn-t:

„Ha valaki hiszi, hogy Isten valóban jelen van az átváltoztatott kenyér- és bor-adományok anyagában egy jól meghatározott hely, idő és gyülekezet összefüggésében, akkor a teremtés isteni rendjének racionalitása szerint azt is fel kell tételeznie, hogy nincs és nem is akar *egyidejűleg* ugyanolyan módon valóban jelen lenni más adományokban, egy másik hely, idő és gyülekezet összefüggésében.”⁷³

Irlenborn meglátása találó teológiai érvek alapján zárja ki a fentebb már említett teleáldozás vagy online áldozás lehetőségét. Egy online közvetített konzekrációhoz csatlakozó hívő vagy hívőcsoport hiába tesz kenyeret és bort a képernyő elé. A konkrét helyhez, időhöz és anyaghoz kapcsolódó epiklézis nem terjeszthető ki elektronikus-digitális úton a távollévők adományaira épp a már említett isteni önlehatároló logika miatt, mely a liturgiában is kifejeződésre kell, hogy találjon. Mellesleg, ha a teleepiklézis lehetséges lenne, egy püspök vagy pap is elegendő lenne ahhoz, hogy online üzemmódban – úgymond – lefedje egész egyházmegyék vagy földrészek eucharisztikus ünneplési szükségletét.⁷⁴

Irlenborn jól látja, hogy a liturgia test-anyag-jelenlét követelményei magának a kinyilatkoztatásnak a logikájából erednek. Hasonló meglátást fogalmaz

⁷³ BERND IRLENBORN: Die Liturgie im Zeitalter ihrer medialen Reproduzierbarkeit. Systematisch-theologische Überlegungen zu Online-Gottesdiensten, i. m., 125.

⁷⁴ Vö. uo.

meg Juan Rego Bárcena is: Isten üdvtörténeti eljárás módjának a megtestesülésre irányuló logikája nyújt formát a liturgikus ünneplés számára. A liturgia nem tehet más, mint hogy kövesse ugyanazt az isteni önközlő logikát, mely biztossítékot nyújt arra nézve, hogy a rituális forma tiszteletben tartja az Istennel való találkozás bibliai módját.⁷⁵ A progresszív liturgiakutatók gyakran hangoztatott érve – tudniillik, hogy Isten és kegyelme mindenütt jelen van, az internet világában is – önmagában igaz, de nem elégséges érv ahhoz, hogy az eucharisztikus ünneplésben való online részvételt egyenértékűvé tegyük a fizikai részvétellel. Lorenzo Voltolin, bár a rítusban és a virtuális valóságban rendkívül hasonló megismerési lehetőségeket és képességeket lát, óv a szentségi ünneplés túlzott virtualizálásától. A virtuális világ eszközei – tartja a padovai kutató – segítséget és támogatást nyújthatnak az imához⁷⁶ mint Istennel való kommunikációhoz, de meg kell állniuk a liturgia küszöbén. „Ez utóbbi, ugyanis, a Feltámadt Úr szentségeiben aktualizálódó jelenlétét kívánja meg, olyan valós jelenlétet [...], amely nem keverhető össze a valós jelenlét [online] percepciójával.”⁷⁷

Térjünk még vissza Irlenbornhoz. A paderborni professzor filozófiai problémákra is rámutat, amelyek a fizikai jelenlétet relativizáló törekvésekben fellelhetők. Ezek a tendenciák nem számolnak ugyanis azzal, hogy a testi-fizikai jelenlétnek nemcsak objektív módon, mérhető-digitalizálható adatokban megragadható vetülete van – az, amit a német nyelv *Körperlichkeit*nek nevez, s amit egy okostelefon vagy számítógép is közvetíteni tud –, hanem érzékelhető, szubjektív kisugárzással is rendelkezik, melyet németül a *Leiblichkeit* fogalom ír le, s amely online üzemmódban nem adható tovább. A szubjektív, élő test (*Leib*) online formában lecsökken, mintegy beleolvad az objektív, tárgyiasított test (*Körper*) fogalmába, illetve digitális reprodukciójába.

Bernd Irlenborn megfontolásai a 20. századi fenomenológusok, Edmund Husserl és Maurice Merleau-Ponty meglátásain alapszanak. Juan Rego Bárcena ugyancsak fenomenológiai – Max Scheler-től származó – alapokra épít, amikor megkülönbözteti a közvetlen és teljes percepcióval rendelkező élő testet (*Leib*)

⁷⁵ Vö. JUAN REGO BÁRCENA: Celebrare i sacramenti e i sacramentali: tra materialità e virtualità, i. m., 61.

⁷⁶ A számtalan online imalehetőség weboldalai közül elég itt megemlíteni néhány különösen is kedvelt kezdeményezést: *Pray as you go* [online] <https://pray-as-you-go.org/> [2022. 11. 15.], *#twomplet: Das gemeinsame Abendgebet on Twitter* [online] https://twitter.com/twomplet?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor [2022. 11. 15.], *Virtual Rosary* [online] <https://www.youtube.com/watch?v=21I1d3F6zMY> [2022. 11. 15.].

⁷⁷ LORENZO VOLTOLIN: La virtualità del rito, i. m., 126.

és a digitális testet (*digitaler Körper*), amely nem biztosít teljes hozzáférést a személyiséghez az online közvetítés világában.⁷⁸ Gonzalo Guzmán az egzisztencialista Gabriel Marcel hasonló jellegű megfontolásait (*corps-objet, corps-sujet*) felhasználva hangsúlyozza a test egzisztenciahordozó, mások felé megnyíló, interperszonális szerepét, mely csak ontológiai veszteségek árán reprodukálható az internet világában.

Itt jutunk el ahhoz az antropológiai különbséghez, mely a fentebb idézett kutatókat elválasztja Berger emberképétől és annak liturgikus következményeitől. Megfontolásaik a 20. századi fenomenológia és egzisztencializmus testtel és jelenléttel kapcsolatos intuícióin alapulnak, melyek egységben látják a test fizikai és interszubjektív dimenzióit. Berger érveléséből hiányoznak a fentebbi filozófiai hatások, így a 20. századból örökölt emberképben is csak az „asztalhoz kötött, önmeghatározó, terhektől mentes, valamint – bár ez nagyrészt rejtve marad – robusztus, neurotipikus és dominánsan férfi” képét látja. Ezzel szemben ő a posztmodern self-fogalom „folyékony, porózus, átláthatatlan, decentralizált és gyakran nemi vagy transznemű szempontból kétértelmű”⁷⁹ sajátosságainak tükrében igyekszik a liturgia világának antropológiai alapjait – test, anyag, fizikalitás, jelenlét, részvétel, közvetítés – újradefiniálni és ehhez a keresztény liturgia kétezer éves hagyományából fogódzópontokat és igazolásokat keresni.

RÖVID MÉRLEG

A tanulmányban csak az eucharisztia liturgikus ünneplésére összpontosítottunk, elhagyva a többi szentség, az imaórák liturgiája és más rituális közösségi cselekmények (szentelmények, áldások) ünneplésének lehetőségeit és kihívásait az online-offline dimenziók egyre inkább összefonódó világában. Kétségtelen, hogy a világháló szinkronikus-interaktív dimenziója – minden kihívása vagy félresiklási lehetősége mellett – a rádiós-televíziós közvetítés korához képest új lehetőségeket biztosít a *Sacrosanctum Concilium* által óhajtott „tevékeny részvétel” számára, különösen is olyan válsághelyzetekben, mint a 2020-ban kirobbant pandémia volt. Ugyanakkor a szentségi-liturgikus kegyelemköveti-

⁷⁸ Vö. JUAN REGO BÁRCENA: Celebrare i sacramenti e i sacramentali: tra materialità e virtualità, i. m., 64–66. Rego helyenként a *corpo analogico* (*der analoge Körper*) fogalmat a *Leib* fogalom értelmében használja, ami nem szerencsés választás.

⁷⁹ Vö. TERESA BERGER: *@Worship: liturgical practices in digital worlds*, i. m., 23.

tés – s ebben az eucharisztikus ünneplés specifikusan is mértékadó! – elválaszthatatlan módon kapcsolódik a teremtet világ s benne az ember fizikalitásához, anyagi dimenzióihoz. A szentségek és liturgikus ünneplésük – a megtestesült Ige közvetítő szerepének (vö. 1Tim 2,5) folytatásában – eleve közvetítést jelentenek Isten és az emberek között. További közvetítőket, a technika újabb és újabb lehetőségeit iktatni ebbe az eredeti közvetítési folyamatba – akárcsak az adott liturgikus cselekményen belül is – prudenciát kívánt és kíván a jövőben is. A megkülönböztetés legalapvetőbb – teremtésteológiai és krisztológiai – kritériumait Bernd Irlenborn és Juan Rego Bárcena megfontolásaiban láthatuk: Isten anyaghoz, térhez, időhöz kötődő eljárásmodja és kommunikációja mértékadó a liturgia számára is, elsősorban az eucharisztia, de a többi szentség esetében is. Nehéz elképzelni bármiféle liturgikus antropológiát az említett bibliai kommunikációs sajátosság nélkül. Ez a sajátosság nem zárja ki a liturgia és az újmédia közötti kapcsolat fejlődését. A *homo digitalis* azonban nem feledkezhet el arról, hogy Isten világába való egyéni és közösségi „kiterjesztésének”, liturgikus deifikációjának végső motorja, az isteni *Pneuma* nem azonosítható a digitális világ gépeit és felhasználóikat egy rendszerbe kapcsoló és önmagunkon túlra kiterjesztő elektromos és egyéb energiával.

A szegényekért élni és egymás testvérének lenni

Megjegyzések Ferenc pápa pontifikátusának két meghatározó aspektusáról

KISNÉMET FÜLÖP OSB

Abstract

Drawing on Pope Francis's apostolic exhortation *Evangelii Gaudium*, the paper examines two important aspects of the ongoing pontificate. Since his election as Bishop of Rome in 2013, the pope has shown particular concern for the poor and encouraged efforts to promote fraternity across borders. Not only has he made gestures to demonstrate the importance of these two themes, but he also addressed them in his magisterial statements which will be systematically analysed in this article. Besides other themes, this essay also detects key ideas preceding the notion of the preferential option for the poor and of universal fraternity in the ecclesial tradition, especially in the teaching of the Second Vatican Council.

Keywords: *Pope Francis, Evangelii Gaudium, Fratelli Tutti, preferential option for the poor, universal fraternity.*

Kulcsszavak: *Ferenc pápa, Evangelii Gaudium, Fratelli Tutti, szegények előnyben részesítése, egyetemes testvériség.*

A péteri szolgálat konkrét gyakorlatának megragadása nehéz feladatnak tűnik, különösen is akkor, ha egy folyamatban lévő pontifikátus értékelésére teszünk kísérletet. Róma jelenlegi püspökének, Ferenc pápának a személye talán közelebb jött hozzánk, magyarokhoz a 2021-es rövid budapesti látogatása során, és jövőbeli magyarországi apostoli útja is bizakodással tölti el a (katolikus) közvéleményt. Tanítóhivatali gyakorlatának, továbbá lelkipásztori víziójának megismerése és értékelése azonban mélyebb rétegeket érint, ám ennek ellenére érdemes vállalni az erre fordított intenzív vizsgálódás fáradságát. Jelen tanulmányunk természetesen nem célja a latin-amerikai jezsuita pápa szolgálatának

átfogó elemzése annak ellenére sem, hogy Patsch Ferenc tolmácsolásában¹ a hazai olvasóközönség is megismerhette már Richard Gaillardetz erre vonatkozó meglátásait. Az amerikai teológus ugyanis a „pasztorális magiszterium” fogalmában törekedett megragadni a jelenkori tanítóhivatal átalakulását, amely szerint Ferenc pápaságában is tetten érhető.²

E tanulmány³ kiindulópontja a kilenc éve megjelent *Evangelii Gaudium*⁴ kezdetű apostoli buzdítás, amelyet Ferenc pápa az evangelizáció témájának szentelt. Írásában az evangelizációs küldetés társadalmi vetületének két olyan mozzanatát említette meg, amelyek szerint a „későbbiekben meghatározzák az emberiség jövőjét” (EG 185); először a szegények társadalmi helyzetét, majd a béke és a társadalmi párbeszéd kérdését járta körül röviden. Bátran mondhatjuk, hogy ez utóbbi terület kiemelt figyelmet kapott a *Fratelli Tutti*⁵ kezdetű enciklikájában. Írásomban tehát a pápa által kijelölt úton haladva kívánom bemutatni és értelmezni, hogy Róma jelenlegi püspökének tanításában miként jut kifejezésre a szegények szolgálata, valamint az egyetemes testvériség gondolata. Elsődleges forrásként a pápa „rendes tanítóhivatali” megnyilatkozásait veszem alapul, különösen is a már említett két dokumentumot, de a témához kapcsolódó egyéb írásait is idézem (például a *Laudato Si'*⁶ kezdetű enciklikáját). Mindkét kérdéskör esetén utalok azokra az előzményekre, amelyek az egyházi hagyományban fellelhetők, különös tekintettel a II. Vatikáni Zsinat tanítására. Reményeim szerint a tanulmány hozzá tud járulni a Ferenc pápa személyéről és víziójáról szóló, szisztematikus igényű elemzések egyre gazdagodó gyűjteményéhez.

KISNÉMET FÜLÖP bencés szerzetes Pannonhalmán, szociológus és teológus, a Sapientia Főiskola teológus szakán végzett 2022-ben, jelenleg a római Pápai Gergely Egyetemen tanul fundamentális teológiát; fulop@osb.hu

¹ PATSCH FERENC SJ: Haladás vagy fejlődés az üdvtörténelem fejlődésében? Esettanulmány: Ferenc pápa tanítóhivatala, in Kiss Gábor (szerk.): *Fiatal Kutatók és Doktoranduszok IX. Nemzetközi Teológuskonferenciájának Tanulmánykötete*, DOSZ, Budapest, 2020, 40–61.

² Lásd erről: RICHARD R. GAILLARDETZ: *Pope Francis and the Rise of a Pastoral Magisterium*, (2016) [online], <https://ost.edu/pope-francis-rise-pastoral-magisterium/> [2022. szeptember 4.].

³ A tanulmány alapjául teológiai szakdolgozatom két fejezete szolgált. Köszönettel tartozom Bagyinszki Ágostonnak sokirányú segítségéért.

⁴ FERENC PÁPA: *Evangelii Gaudium kezdetű apostoli buzdítása*, Szent István Társulat, Budapest, 2014.

⁵ FERENC PÁPA: *Fratelli Tutti kezdetű enciklikája*, Szent István Társulat, Budapest, 2021.

⁶ FERENC PÁPA: *Laudato Si' kezdetű enciklikája*, Szent István Társulat, Budapest, 2015.

I. A SZEGÉNYEKÉRT ÉLŐ SZEGÉNY EGYHÁZ

Az Irgalmasság Rendkívüli Jubileumát meghirdető *Misericordiae Vultus*⁷ kezdetű bullájában Ferenc pápa az isteni irgalmasságot „az evangélium dobogó szíveként” azonosítja, amelyet a megváltozott evangelizációs körülmények között megújított lelkesedéssel kell hirdetnie az egyháznak (MV 12). Ennek a küldetésnek különösen is része azoknak a sebeknek a gyógyítása, amelyeket a perifériákon élők szenvednek el, akiknek hangját elnyomta a „gazdag népek közömbössége”. Ebben a kontextusban az irgalmasság testi cselekedetei ébresztik fel a keresztények lelkiismeretét, és segítenek eljutni „az evangélium szívébe, ahol a szegények az isteni irgalmasság különleges kedvezményezettjei” (MV 15). Ha elfogadjuk Carlos María Galli megállapítását, miszerint a jelen pontifikátus hermenutikai alapelve az irgalmasság,⁸ akkor beláthatjuk annak jelentőségét, ahogyan Ferenc pápa egy szegényeket szolgáló és egyben szegény egyház vízióját fogalmazza meg szolgálata legelejétől kezdve.⁹ Talán már első megjelenése a Szent Péter-bazilika erkélyén is ezt jelezte: ekkor önmagáról úgy beszélt, mint aki a „világ végéről” jött. Ugyanakkor Latin-Amerika olyan régió is egyben, ahol a társadalmi és gazdasági kizsákmányolásról közvetlen tapasztalata van az argentin jezsuita pápának.¹⁰ Vizsgáljuk meg tehát azt a víziót, amely „a szegények előnyben részesítéseként”¹¹ foglalható össze, és amely Ferenc pápa lelkipásztori jellegű tanítóhivatalának az egyik legfontosabb aspektusa.¹² Első-

⁷ FERENC PÁPA: *Misericordiae Vultus kezdetű bullája*, Szent István Társulat, Budapest, 2015.

⁸ Idézi: JUAN CARLOS SCANNONE: *Il Vangelo della Misericordia nello spirito di discernimento. L'etica sociale di papa Francesco*, Libreria Editrice Vaticana, Roma, 2017, 18.

⁹ Uo. 17–24; STAN CHU ILO: Poverty and Economic Justice in Pope Francis, *International Bulletin of Mission Research* 43 (2019/1) 38–56, 38. [<https://doi.org/10.1177/2396939318810698>]

¹⁰ ALEXANDRE A. MARTINS: Laudato Si': Integral Ecology and Preferential Option for the Poor, *Journal of Religious Ethics* 46 (2018/3) 410–424, 410–411. [<https://doi.org/10.1111/jore.12224>]

¹¹ Az EG-ben is használt kifejezésre (*the preferential option for the poor, die bevorzugte Option für die Armen, l'opzione preferenziale per i poveri*) egységes magyar megfelelőt nem találtam: „a szegényekkel való törődés” (EG 198), „a szegények melletti alapvető döntés” (EG 200) stb. A szókapcsolatot azonban *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* (2004) így adja vissza: „a szegények előnyben részesítése” (182. pont). Az IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*, Szent István Társulat, Budapest, 2007.

¹² A témához bevezető áttekintést ad: WALTER KASPER: *Ferenc pápa – a gyengédség és a szeretet forradalma. Teológiai gyökerek és lelkipásztori távlatok*, Vigilia, Budapest, 2015, 91–111.

ként a történeti előzményeket veszem szemügyre, majd az *Evangelii Gaudium* fényében értelmezem a pápa szegényekre vonatkozó gondolatait, amelyeket helyenként más dokumentumok megállapításaival is kiegészítetek. Hangsúlyozni kívánom továbbá a téma jelentőségét a missziós megtérés és a kilépő egyház gondolatának szemszögéből is, amelyek szintén hangsúlyos elemei a szinódus utáni apostoli buzdításnak.

1.1. A szegény egyház gondolatának előzményei a II. Vatikáni Zsinat óta

Már a zsinat 1962-es megnyitásakor maga XXIII. János pápa különös figyelemmel fordult a szegények felé, és a zsinati atyák egyes csoportjaival együtt kifejezte aggodalmát a fejlődő országok szegényeit illetően. Az első ülészakon Giacomo Lercaro bolognai bíboros – teológiai tanácsadója, Giuseppe Dossetti közreműködésével – volt az, aki szorgalmazta a szegény egyház gondolatának központba helyezését, ám végül ez nem kapott hangsúlyt a zsinati ekkleziológiában. Ugyanakkor a zsinati atyák és tanácsadók között számos informális csoport működött (például a „szegények egyházának csoportja” a Belga Kollégiumban vagy a „bolognai műhely”), amelyek a szegénység teológiai olvasatát vizsgálták, különösen is annak krisztológiai hangsúlyait kutatva. A zsinat utolsó ülészaka alatt pedig előbb negyven, majd később félezer zsinati atya az ún. Katakomba-paktum aláírásával elkötelezte magát egy szerény életvitel, valamint a szegények támogatása és a társadalmi igazságosság megvalósulásának elősegítése mellett.

Ahogy utaltam rá, a zsinati dokumentumokban csak elvétve jelent meg a téma, de néhány szakaszból kiolvasható a szegények iránti különleges figyelme Krisztus egyházának: hiszen amikor az egyház azonosul az adott kor emberének örömeivel és reményeivel, gyászával és szorongásával, akkor azt kiváltképp a szegényekre és szorongatott helyzetben élőkre vonatkoztatja (GS 1).¹³ Ugyanakkor küldetése is, hogy a szegényeknek hirdesse az örömhírt, hogy a szegényekben és a szenvedőkben Krisztus arcát ismerje föl, és így magát Krisztust szolgálja (LG 8).¹⁴ Ezt a küldetését pedig ugyanúgy kell végeznie, ahogy Krisztus tette: szegényen, engedelmesen, a szolgálat és az önfeláldozás útján

¹³ *Gaudium et Spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció az Egyházzól a mai világban, in Diós István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, Szent István Társulat, Budapest, 2000, 605–739.

¹⁴ *Lumen Gentium* kezdetű dogmatikus konstitúció az Egyházzól, in Diós István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, i. m., 109–207.

(AG 5).¹⁵ Az idézett pontok felvillantják a Ferenc pápa számára is hangsúlyos aspektusokat: a kiemelt figyelmet a szegények felé, a szegények Krisztus-arcúságát és a szegényen élő egyház evangéliumi ihletét. A zsinati eseményekkel egyidőben, már VI. Pál pápaságának első éveiben számos gesztus történt a szegények felé (például kiszállás a pápai hordszékből, a pápai tiara eladása a szegények támogatására, utazás Bombay-be), de későbbi utazásai és enciklikái is tanúságot tettek a szegények iránt tanúsított törődéséről.¹⁶

Ebben az alfejezetben természetesen nem célozom az egyház társadalmi tanításának áttekintése vagy a pápák szociális enciklikáiban a szegényekre vonatkozó pontok szisztematikus vizsgálata, így a zsinati előzmények mellett a másik fókusz Latin-Amerikára helyezem. VI. Pál pápa *Populorum Progressio*¹⁷ kezdetű 1967-es enciklikája az ember átfogó fejlődésének vízióját állította a középpontba (PP 14), ugyanakkor a pápai levélre adott latin-amerikai válasz helyenként nem elégedett meg ezzel az üzenettel, és sokkal inkább a felszabadulás bibliai eseményeit vették értelmezési alapul. Valójában ennek fényében érthető Gustavo Gutiérrez perui teológus törekvése, akinek első ízben 1972-ben jelent meg közismert műve *A felszabadítás teológiája* címmel. A mű átfogó elemzésére most nem vállalkozhatok, de annyit fontos megjegyezni, hogy közel húsz év alatt a számos kiadás során egyre finomodott Gutiérrez módszere: középpontba állította a teológiai reflexiót, törekedett kerülni a társadalomtudományos eredmények ideológiai előítéletekkel terhelt használatát, valamint elismerte a pápai és püspöki megnyilatkozások egyre komplexebbé válását a modern társadalmak elemzése tekintetében. Nem feledkezhetünk meg San Salvador mártír püspökéről, Óscar Romeróról sem, akinek tekintete a kisemizettek felé fordult, ugyanakkor homíliáiban felhívta a figyelmet arra, hogy a szegénység ténye önmagában nem üdvözít, és hogy az igazi felszabadulás a krisztusi üdvösség művében nyerhető el.

A kimagasló személyek mellett a CELAM (Latin-amerikai Püspöki Tanács) általános ülései is mind foglalkoztak a szegények helyzetével, de 2007-es konfe-

¹⁵ *Ad Gentes* kezdetű dekrétum az Egyház missziós tevékenységéről, in Diós István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, i. m., 507–558.

¹⁶ Az előző és a jelenlegi bekezdés forrása: ARMAND PUIG I TÀRRECH: *Az egyház és a szegények*, in Andrea Riccardi (szerk.): *Ferenc pápa és az ő ideje. A kereszténység Jorge Mario Bergoglio idején*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2019, 219–242, 219–226.

¹⁷ VI. PÁL PÁPA: *Populorum Progressio* kezdetű enciklikája, in Tomka Miklós – Goják János (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*, Szent István Társulat, Budapest, 1993, 277–314.

renciájuk során mutatkozott meg egy átfogóbb teológiai és pasztorális reflexió a szegényekről. A gondolkodás fókuszába a nép, a kultúra és a város teológiája került, és ennek fényében pontosították azt, hogy kiket is neveznek szegényeknek. Az *Aparecidai Dokumentum* a kizsákmányolás és elnyomás helyett a kirekesztés sokféle valóságáról beszél, amely révén feltárja azokat a társadalmi csoportokat is, amelyeknek tagjai már nem a társadalom alsó részében, hanem azon kívül élnek – amely állapot természetesen az emberek összetartozásélményét is rombolja.¹⁸ A dokumentum a kirekesztést éles szavakkal írja le, amelyek révén emberek „maradékká”, „fölösleggé”, „hulladékká” és „eldobhatókká” válnak. Különösen is igaz ez az új perifériák lakóira, a nagyvárosok szélén lévő nyomornegyedek tömegeire. Ebben a helyzetben szükséges az egyháznak a szegények szükségait enyhíteni, és küzdeni a társadalmi igazságosság és béke előmozdítása érdekében.¹⁹ A 2007-es konferencia záródokumentumát szerkesztő bizottság elnöke Bergoglio bíboros volt, így az előzmények felvázolása után a pápai tanítás hangsúlyainak ismertetésére térek át.

1.2. Az Evangelii Gaudium a szegényekért élő egyházzól

Ferenc pápa első apostoli buzdításának nem célja az egyház és a társadalmak előtt álló kihívások átfogó elemzése (EG 184), hanem az „evangéliumi megkülönböztetés nyomvonalán” haladva kívánja feltérképezni korunk valóságát annak érdekében, hogy az egyház minél maradéktalanabb módon teljesítse missziós küldetését. Mindezt egy olyan egyház számára teszi, amely mozgásban van, új utakat keres, továbbá kilép önmagából, és hagyja, hogy megsebesüljön és bepíszkolódjon szolgálata során (EG 49–51).²⁰ A buzdítás negyedik fejezete foglalkozik az evangelizáció társadalmi vetületével, és azon belül a második szakaszban a szegények társadalmi befogadásával (EG 186–216). Carlos María Galli szerint ez a rendelkezésre álló egyik legjelentősebb szöveg az egyház

¹⁸ RAFAEL LUCIANI: Francis and the Pastoral Geopolitics of Peoples and their Cultures: A Structural Option for the Poor, *Theological Studies* 81 (2020/1) 181–202, 193–194. [<https://doi.org/10.1177/0040563920906135>]

¹⁹ ARMAND PUIG I TÀRRECH: Az egyház és a szegények, i. m., 226–236; JUAN CARLOS SCANNONE: Il Vangelo della Misericordia nello spirito di discernimento, i. m., 27–29.

²⁰ URSULA NOTHELLE-WILDFEUER: Eine Frage der Authentizität. Arme Kirche – Kirche der Armen, *Stimmen der Zeit* 232 (2014/9) 579–590, 580–581.

és a szegények kapcsolatáról,²¹ amely épít a tanítóhivatal, valamint a területi püspöki konferenciák korábbi megnyilatkozásaira. A vizsgált alfejezetben öt szakasz található: az első és a negyedik (EG 187–192, 202–208) gazdasági és társadalmi megközelítés alapján a strukturális okokat kutatja az egyház társadalmi tanításának fényében, a második, a harmadik és az ötödik szakasz pedig teológiai szempontok szerint a kulturális és történelmi megközelítést alkalmazza (EG 193–196, 197–201, 209–216). Bár a nyitó pont nem tartalmaz hivatkozást, felsejlenek mögötte a források: Jézus Krisztus szegénnyé lett, valamint közel van a szegényekhez (vö. LG 8) és a kirekesztettekhez (vö. *Aparecidai Dokumentum*), akik felé az egyháznak úgy kell viszonyulnia, hogy az a teljes értékű fejlődésükre irányuljon (vö. PP 14).

A 2013-as dokumentumban a „szegény” szó negyvenhárom számozott bekezdésben szerepel, többnyire a vizsgált szakaszban, de végighúzódik a buzdítás egészén. Használata változatos, de ez semmiképpen sem jelent kiegyensúlyozatlanságot: úgy tűnik, hogy a pápa nagyon tudatosan alkalmazza hol társadalmi vagy gazdasági, hol pedig teológiai kategóriaként; egyszer az egyénre, másszor pedig csoportra alkalmazva. Összefoglaló módon két szempontból ragadhatjuk meg a szegények valóságát és üzenetét: a társadalmakra és az egyházra vonatkoztatva. Előbbiek számára a szegénység strukturális okainak felszámolása, a társadalmi igazságosság és a teljes értékű fejlődés elősegítése, valamint a szolidaritás megnyilvánulása és a közjóra való törekvés képezik a buzdítás fő mondanivalóját (EG 188–189). Az egyházi cselekvés centrumában pedig a szegények előnyben részesítése áll Ferenc pápa szerint, amelynek alapja a szegények kiváltságos helye Isten népe körében. Ezt már II. János Pál pápa lefektette *Sollicitudo Rei Socialis*²² kezdetű enciklikájában: szerinte „a szegények melletti állásfoglalásról” és „az irántuk való megkülönböztetett szeretetről” az egész egyházi hagyomány tanúskodik, és ennek a választásnak „különleges előjogot” kell biztosítani (SS 42).²³ Ferenc pápa olvasatában a szegénység elsődlegesen teológiai kategória, mert Isten számukra tárja fel „első irgalmasságát”. Éppen ezért van meghívva minden keresztényt arra, hogy osztozzon Jézus

²¹ Idézi: JUAN CARLOS SCANNONE: Il Vangelo della Misericordia nello spirito di discernimento, i. m., 32–33.

²² II. JÁNOS PÁL PÁPA: *Sollicitudo Rei Socialis* kezdetű enciklikája, in Tomka Miklós – Goják János (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása*, i. m., 487–530.

²³ Ennek preferenciális értékét a CELAM 1968-as második általános ülésén fogalmazták meg Medellinben. WALTER KASPER: Ferenc pápa – a gyengédség és a szeretet forradalma, i. m., 95.

szegények iránti aggodalmában, így szükséges, hogy az egyház küldetésének fókuszába állítsa a szegényeket. Sőt, a szegényekkel való törődés az egyház számára hitelességének kritériuma is, amelynek lényege szerint a cselekvést kell előnyben részesíteni a szavakkal szemben (EG 197–201).²⁴

A szegényekért tett erőfeszítéseink középpontjában mindenekelőtt a másokkal való találkozás áll, amelyre Ferenc pápa hívja a keresztényeket: hogy ellenállás nélkül egymás útítársai legyünk, átadva magunkat a kapcsolatok gyógyító erejének. Így egy „misztikus, szemlélődő testvériség” gyakorlóivá válunk, amely által képesek leszünk „felnézni a felebarát szent nagyságára”, felfedezve Istent minden emberben (EG 91–92). Isten országában a szegények felebarátként való elismerése üdvösségünk kulcsa, hiszen a végső ítélet fényében kell gondoskodnunk arról, aki ínséget szenved (vö. Mt 25). Hiszen a legkisebbeket hajlamos figyelmen kívül hagyni a társadalom, ugyanakkor az evangélium szellemében érdeklődésünk középpontjába kell helyoznunk őket, felismerve kiváltságos helyüket az isteni üdvtervben. Ez a kiemelt törődés, a szegények választása ugyanakkor egy folyamatot is magában foglal: nemcsak hiányaikban kell őket szemlélnünk, hanem arra is érzékenyvé kell válnunk, hogy mit tanulhatunk tőlük. A szegények is részesei a *sensus fidei*nek, a hit-érzéknek, és képesek arra, hogy Isten „titokzatos bölcsességének” közvetítői legyenek a keresztények számára (EG 198).²⁵

1.3. Egy szegényekért élő szegény egyház teológiájának további ismérvei

Elsődleges, hogy képesek legyünk meghallani a szegények kiáltását (EG 191), amelyre hátrányos helyzetük objektív volta hívja fel a figyelmünket. Egyszerűen nem tehetünk úgy, mintha társadalmainkban igazságtalanságok nélküli béke uralkodna. Tehát a szegények melletti döntés egyben arra is meghív, hogy a periféria elsőbbsége mellett döntsünk, hogy a perifériákról való kiáltást elsődlegesebbnek tartsuk minden mással szemben. Sőt, ha nem gyakoroljuk

²⁴ Az egész bekezdés forrása: JOSEPH LOIC MBEN SJ: The Concept of “Poor” in *Evangelii gaudium*, *Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft* 98 (2014/1–2) 133–138, 133–136.

²⁵ HUMBERTO MIGUEL YÁÑEZ SJ: L’opzione preferenziale per i poveri, in uő. (ed.): *Evangelii gaudium: il testo ci interroga. Chiavi di lettura, testimonianze e prospettive*, Gregorian & Biblical Press, Roma, 2014, 249–260, 251–255. A megkeresztelt hívők hitérzéke (vö. LG 12) Ferenc pápa megnyilatkozásaiban hangsúlyos elem, és megkerülhetetlen a szinodális egyház víziója számára.

(ilyen módon) a szolidaritást a szegények felé, akkor annak Istennel való kapcsolatunkban is lenyomata marad. Ugyanakkor ahhoz, hogy eleget tegyünk az evangéliumi követelménynek, szükségünk van Isten felszabadító kegyelmére, amely segít bennünket abban, hogy képesek legyünk meghallani az „igazságságot kérő kiáltását” (EG 187–188).²⁶

A szegényeket szolgáló egyház természetéhez hozzátartozik a szegényekért vállalt felelősség. Ennek hátterében egy etikai felelősség is áll, hiszen maga a szegénység végső soron emberi cselekvés terméke, gazdasági és politikai folyamatok eredménye. Éppen ezért személyes és kollektív szinten is felelősséget kell vállalni a kedvező előfeltételek megteremtéséért.²⁷ A morális megközelítés mellett a bibliai üzenet is megkívánja mindezt: hogy a szegények történetét a maguk társadalmi valóságában (vö. EG 177–179)²⁸ beillesszük Isten üdvörténetébe, és a szegényekkel úgy járjunk együtt, ahogyan Jézus Krisztus tette. Hiszen a szegények Krisztus ikonjai, és Aranyszájú Szent János megfogalmazását követve a szegényekkel való azonosulás, valamint a róluk való gondoskodás az Úr jelenlétét hozza el számunkra.²⁹

A szegényekkel való törődés talán első lépése személyük értékének és méltóságuknak az elismerése egy olyan kultúrában, amelyben gazdasági értéktelenségük miatt eldobhatóaknak, selejteknak tartják őket. A pápa felszólítása szerint túl kell lépnünk a másik tárgyként való kezelésének szemléletén, és szegény felebarátainkat mindenekelőtt személynek kell elismernünk, a maguk létmódjában és társas/társadalmi valóságában (vö. EG 199; LS 158).³⁰ A szegények szeretetért és szolgálatáért tett erőfeszítés törheti meg az emberi méltóság megsértésének és a diszkriminációnak azt a dinamikáját, amely valóban megsebz és elcsúfítja az emberiség arcát – ahogyan Ferenc pápa 2014-es nagyböjti körlevelében fogalmazott.³¹ Egy nyitott ajtajú egyház címzettjei tehát elsősorban a szegények, akiket előnyben kell részesíteni az evangelizáció folya-

²⁶ Uo. 256–257; RAFAEL LUCIANI: Francis and the Pastoral Geopolitics of Peoples and their Cultures, i. m., 198–199.

²⁷ HUMBERTO MIGUEL YÁÑEZ SJ: L’opzione preferenziale per i poveri, i. m., 250–251.

²⁸ JUAN CARLOS SCANNONE: Il Vangelo della Misericordia nello spirito di discernimento, i. m., 29–32.

²⁹ STAN CHU ILO: The Church of the Poor. Towards an Ecclesiology of Vulnerable Mission, *Ecclesiology* 10 (2014/2) 229–250, 243. [<https://doi.org/10.1163/17455316-01002006>]

³⁰ HUMBERTO MIGUEL YÁÑEZ SJ: L’opzione preferenziale per i poveri, i. m., 255–256.

³¹ *Ferenc pápa nagyböjti üzenete*, (2014) [online], <https://www.magyarurir.hu/hirek/ferenc-papa-nagybojti-uzenete-2014-50838> [2022. szeptember 4.].

matában (EG 46, 48).³² És bár Ferenc pápa a migrációval kapcsolatban említi a *Fratelli Tutti* kezdetű enciklikájában, de minden peremen élő felebarátunkért tett erőfeszítésünkben négy mozzanatot fontos szem előtt tartani: befogadás, védelmezés, előmozdítás és integráció. Ezek lehetővé teszik az együttjárást a szegényekkel, és az értük tett erőfeszítést már nem pusztán egy felülről irányított „segélyprogram” keretében értelmezik (FT 129).³³ Végül a szegényekért vállalt felelősségünkhöz hozzátartozik a párbeszéd az egyház, az államok és a társadalmi élet szereplői között, amelynek célja a közjó és az ember átfogó fejlődésének előmozdítása (EG 238; LS 189).³⁴

A szegényekre figyelve fontos kérdés, hogy pusztán csak befogadó, passzív félnek tekintik-e őket, akik rászorulnak mások gondoskodására. Hiszen az elnyomás és a kirekesztés olyan méreteket ölthet, amelynek hatására önrendelkezésük is sérül. Ugyanakkor láthattuk, hogy valójában kiáltásuk és annak meghallása minden társadalmi és egyházi cselekvés kiindulópontja. Mindezen túl a pápa elismeri a szegények hozzájárulását az evangelizációhoz, hiszen a hitérzék révén „a szegények sok mindenre képesek megtanítani minket” (EG 198). Tehát a szegény emberek is az evangelizáció aktív alanyai, így nyitottnak kell lenni arra, hogy általuk jusson el hozzánk Krisztus evangéliuma. Sőt, a szegények imádságos gyakorlatai olyan kreativitásról tesznek tanúságot, amelyet éppen a kirekesztettséggel szembeni túlélési stratégiaként is felfoghatunk – és ez a kreativitás jellemző társadalmi, gazdasági, valamint politikai élettereik szintjén is.³⁵

A szegények felkarolásához elengedhetetlen azoknak a válaszfalaknak a lebontása, amelyek akadályai a találkozásnak: vagyis szükséges, hogy az egyház egyre inkább azonosuljon a szegények életével. A szegényeket szolgáló egyház víziójában az egyház maga is szegény Ferenc pápa értelmezésében, vagyis elsősorban a peremen él, hogy a legközelebb legyen azokhoz, akiket szolgálni kíván. És ennek a hozzáállásnak érintenie kell az egyházi élet minden dimenzióját (a

³² STAN CHU ILO: Poverty and Economic Justice in Pope Francis, i. m., 42–43.

³³ MICHAEL CZERNY SJ: Synodale Kirche, solidarisch mit Armen, *Stimmen der Zeit* 146 (2021/3) 185–196, 192.

³⁴ ALEXANDRE A. MARTINS: Laudato Si’: Integral Ecology and Preferential Option for the Poor, i. m., 416.

³⁵ JOSEPH LOIC MBEN SJ: The Concept of “Poor” in *Evangelii gaudium*, i. m., 136–137; MICHAEL CZERNY SJ: Synodale Kirche, solidarisch mit Armen, i. m., 192; STAN CHU ILO: The Church of the Poor, i. m., 244–245. Éppen ezért fordul Ferenc pápa az ún. népi mozgalmak felé. Lásd: JUAN CARLOS SCANNONE: Il Vangelo della Misericordia nello spirito di discernimento, i. m., 47–62.

struktúrákat, az intézményeket, az igehirdetést, a szentségi életet stb.), hogy hiteles módon tudjon találkozni a szegényekkel. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az egyháznak minden anyagi forrásáról le kellene mondania, hiszen diakóniájához és karitatív szolgálatához elengedhetetlen ez a háttér. Ugyanakkor az egyház önmeghatározásában nem az eszközöknek (például anyagi források), hanem missziós küldetése tudatának kell elsődlegesen érvényt szerezni. Az egyház tehát épp azáltal tölti be küldetését, hogy rámutat Krisztus üdvözítő művére, amelyben minden szegénység megváltásra talál – és ennek hiteles képviselőéhez szükséges vállalnia az egyháznak a szegénységet.³⁶

Ha Ferenc pápa vízióját a keresztény társadalmi tanítás fényénél szemléljük, akkor fontos megjegyezni, hogy írásaiban prófétai hangon fogalmazza meg kritikáját a jelenlegi piacgazdasággal szemben. A pápa nem önmagában a piacnak az ellensége, de annak megtérését sürgeti (EG 208), hiszen teljesen nyilvánvaló, hogy emberek tömegei élnek kirekesztve a társadalmakból. Ebből a szemszögből szólal meg a prófétai hang, amely szerint „ez a gazdaság öl” (EG 53), és amelyre nemet kell mondania a keresztényeknek, elutasítva a kirekesztést, a pénz bálványozását, a mindent uralma alatt tartó pénzügyi rendszert, valamint az egyenlőtlenségeket (EG 53–60). Ezzel szemben az egyháznak fel kell emelnie a szavát olyan társadalmi intézmények kifejlesztése érdekében, amelyek a szegények számára hozzáférést biztosítanak az alapvető forrásokhoz (LS 109), és lehetővé teszik számukra a méltó élethez elengedhetetlen keresőtevékenységet (LS 128). Továbbá az egyháznak hallatnia kell a hangját a szegénység strukturális okainak felszámolása érdekében (EG 202). A pápa prófétai társadalomkritikája tehát inkább terapeutikus jellegű, amelynek célja a meglévő társadalmi és gazdasági szisztéma meggyógyítása, megreformálása.³⁷

Ferenc pápa annak tudatosítására is hívja a keresztényeket, hogy a szegények kiáltását együtt halljuk meg a Föld kiáltásával, amely szintén szenved (LS 49). Ugyanis napjainkban nem két különálló válságról van szó – egy társadalmiról és egy ökológiáról –, hanem ugyanannak a válságnak többféle tünetéről, amelyek gyógyítására ugyanazon az úton, átfogó megközelítéssel kell elindulnia az

³⁶ STAN CHU ILO: Poverty and Economic Justice in Pope Francis, i. m., 43–44; URSULA NOTHELLE-WILDFEUER: Eine Frage der Authentizität, i. m., 583.

³⁷ JUAN CARLOS SCANNONE: Il Vangelo della Misericordia nello spirito di discernimento, i. m., 41–44; STAN CHU ILO: Poverty and Economic Justice in Pope Francis, i. m., 46–49; URSULA NOTHELLE-WILDFEUER: Eine Frage der Authentizität, i. m., 584–588.

emberiségnek (LS 139). Ennek alapvető attitűdje pedig az együttérzés, valamint a nagylelkű gondoskodás az anyaföld és a szegények iránt.³⁸

A kérdéskör zárásaként Stan Chu Ilo gondolatmenetét érdemes felidézni, aki a szegényeket szolgáló szegény egyház víziójának egyháztani konzekvenciáit a „sebezhető, sérülékeny küldetés ekkleziológiájában” (*Ecclesiology of Vulnerable Mission*) mutatja be. Ennek lényege, hogy az egyház identitását elsősorban megtörtségében és gyengeségében értelmezi, amelyet az egyházi intézményrendszerben is szükséges kifejezésre juttatni. A szegény gyülekezet tehát az önmagáról tapasztaltak fényében válik egyre inkább az isteni szeretet közvetítőhelyévé mások számára, miközben a szegényekkel jár, valamint befogadja őket körülményeikkel együtt. A sebezhető küldetés ekkleziológiájának víziója szerint az egyház három fontos vonatkozása: annak zarándok jellege (1), továbbá inkarnációs természete, hiszen az Úr Jézus kenózisát mintázza, amikor identitását a szegénységben találja meg (2), valamint az egyház készsége az átalakulásra minden időben (3).

Az egyház inkarnációs természetének szempontjából kitűnik, hogy ez a vízió krisztológiai alapokra épül: hiszen Jézus magára vette a sebesültek összetörtségét, elmerült a szegénység sötétségében, ugyanakkor prófétai tevékenységében az Isten országának átalakító valóságát hirdette. Voltaképpen az egyház e küldetést folytatja, amikor az üdvösség örömhírét minden ember számára a maga társadalmi valóságában kínálja fel; továbbá személyes megtérésre hív, amely bűnbánat révén az evangélium átalakító fénye ragyog fel az egyén és az egész emberi közösség számára. A sebezhető küldetés egyháztani víziója tehát a Ferenc pápa által szorgalmazott missziós megtérés fényében mutatja be a szegénység identitás- és küldetésalkotó vonását az egyház számára.³⁹

2. A TESTVÉRISÉG ÉS A TÁRSADALMI BARÁTSÁG ÜZENETE

Ferenc pápa első apostoli útja 2013 júliusában Lampedusa szigetére vezetett, ahol megrendítő módon elevenítette fel a Teremtés könyvéből a jól ismert szakaszokat, a teremtmény Isten első kérdéseit az emberhez: „hol vagy?” és „hol van

³⁸ ALEXANDRE A. MARTINS: *Laudato Si'*: Integral Ecology and Preferential Option for the Poor, i. m., 419–422; MICHAEL CZERNY SJ: *Synodale Kirche, solidarisch mit Armen*, i. m., 193.

³⁹ STAN CHU ILO: *The Church of the Poor*, i. m., 239–250.

Ábel, a testvéréd?” (Ter 3,9; 4,9). Az afrikai kontinenshez közel eső sziget a bevándorlók kikötőpontjaként és tragikus temetőjeként ismert, ahol a testvér véreért kiáltó szentírási üzenet felidézése különös erővel bírt. A szigeten vezetett liturgia homíliájában a pápa önmaga és mindenki számára tette fel a kérdést: vajon nem hárítjuk-e el oly sokszor a felelősségünket felebarátunk szenvedései láttán? Vajon nem vagyunk-e olyanok, mint a sebesült mellett elhaladó pap vagy levita, akiről Lukács evangéliumában olvashatunk?⁴⁰ Az irgalmas szamaritanus története (Lk 10,25–37) kapcsolja tehát össze e drámai látogatást a pápa legújabb enciklikájával, amely éppen a testvériség és a társadalmi barátság témájához szeretne „szerény hozzájárulást” (FT 6) adni. A gondolathoz szorosan kötődik a béke és a társadalmi párbeszéd kihívása napjainkban, amely Ferenc pápa értelmezése szerint a szegények helyzete mellett alapvetőnek tűnik a jelen történelmi pillanatában, ahogyan az *Evangelii Gaudium* kezdetű buzdításában fogalmazott (EG 185). Tehát valamiképp pontifikátusa kezdete óta foglalkoztatja Ferenc pápát a másikkal, az embertársához fűződő viszony, és a témáról vallott gondolatait rendezte össze a 2020-ban kiadott körlevelében (FT 5).⁴¹ Az alábbiakban tehát a testvériség témáját vázolom fel a *Fratelli Tutti* kezdetű enciklika fényében, de röviden kitérek a pontifikátus során korábban felbukkanó gondolatokra is. Külön részben vizsgálom meg röviden Ferenc pápa vallásteológiai nézeteit, hiszen a vallási határokat átvéelő testvériség eszméje e perspektívából válhat érthetőbbé és befogadhatóbbá.

2.1. „Mindnyájan testvérek”

Ferenc pápa már első apostoli buzdításában arra hívta a keresztény hívőket, hogy legyenek a „*misztikus, szemlélődő testvériség*” küldöttei a világban. Egy olyan testvériségről tegyenek tanúságot, amely „képes felnézni a felebarát szent nagyságára, képes minden emberi lényben felfedezni Istent”, és így Isten segítségével viseljék el a másokkal való együttélés súlyát (EG 92). A modern társadalom új kommunikációs formáiról ugyan elismerően szólt a pápa, azonban felhívta ezek veszélyeire is a figyelmet: a képernyők révén ugyanis lehetővé vált

⁴⁰ *Omelia del Santo Padre Francesco*, (2013) [online], https://www.vatican.va/content/francesco/it/homilies/2013/documents/papa-francesco_20130708_omelia-lampedusa.html [2022. szeptember 4.].

⁴¹ A tematikus gyűjteményi jelleget az is alátámasztja, hogy Ferenc pápa a közel háromszáz hivatkozás több mint felében önmagára utal vissza. Lásd: MARKUS VOGT: Die Botschaft von *Fratelli tutti* im Kontext der Katholischen Soziallehre, *Münchener Theologische Zeitschrift* 72 (2021/2) 108–123, 119–120.

a másik „be- és kikapcsolása” saját nyitottságunk függvényében. Ám ez a magatartás elfeledkezik arról, hogy a másik teste az a „hely”, ahol a felebarátommal találkozhatom: fizikai jelenlétében, testi közelségében ragadható meg igazán testvérem. Természetesen a buzdítás számot vet a találkozás kockázataival, ám éppen Krisztus megtestesülése hív meg bennünket „a mások testével való kiengesztelődésre” (EG 88). A kommunikációs hálózatok adta találkozások azonban egyfajta „szolidáris karaván” és „szent zarándoklat” révén a testvériség megtapasztalásának hiteles helyeivé is válhatnak (EG 87). Az evangélium méréceje szerint azonban valóban az egyetlen út a másokkal való találkozás, mások Krisztus-arcúságának felfedezése, amely tapasztalatnak át kell adni magunkat, és amely tanulási folyamatot kíván tőlünk (EG 91). Ahogyan a pápa fogalmazott: lelki növekedésünk fokmérője, hogy milyen mértékben és módon tudunk kilépni önmagunkból testvérünk felé (EG 179).⁴²

Éppen a fentiek fényében a *Fratelli Tutti* enciklika tanításának „karnalitását” emeli ki egy kommentár: hiszen az emberi kommunikációban minden rezdülésnek – többek között a gesztusoknak, a testbeszédnek, a csendnek, az illatoknak, a verejtékezésnek – súlya van (FT 43). A társadalmi párbeszéd és minden emberi találkozás feltétele a másikkal való kapcsolatba kerülés, amelyet a közeledés, a megismerés és a megértés belső igénye ösztönöz (FT 198). És a találkozás magában foglalja annak kockázatát is, hogy sebekkel találkozunk, amelyeket a pápa buzdítása szerint meg kell érintenünk, és szót kell adnunk a szenvedőknek és az áldozatoknak, hogy tapasztalataikat, valóságészlelésüket befogadhassuk (FT 261). A „karnalitás” tehát az enciklika megértésének kulcsa lehet, amely krisztológiai és antropológiai alapon áll; továbbá arra hív minden teremtményt, hogy a valóságot a testtel érintkezve fogadja be.⁴³

De mielőtt az enciklika üzenetének körvonalait megrajzolnánk, érdemes röviden kitérni a körlevél felépítésére, jellegzetességeire. Többek megfigyelése szerint Ferenc pápa esetében írásainak témája és így a megszólítottak köre is tágasabb perspektívában helyezkedik el, azonban nem újdonság, hogy a pápa egy körlevelét „minden jóakarátú embernek” ajánlja (FT 56). Az viszont már meglepőbb, hogy a téma kifejtésének elején egy „külső” erkölcsi tekintélyre hivatkozva fejt ki tanítását: ahogyan a *Laudato Si'* enciklika Bartholomaios

⁴² CHRISTOPH THEOBALD: *Mistica della fraternità. Lo stile nuovo della Chiesa e della teologia nei documenti programmatici del pontificato, Il Regno – attualità* 60 (2015/9) 581–588, 581–582.

⁴³ TÖRÖK CSABA: Megértjük-e Ferenc pápát? Hálaltelt töprengések a *Fratelli tutti*ről, *Vigilia* 86 (2021/3) 178–187, 179–182.

ökumenikus pátriárkát említette meg ily módon (LS 7–9), a *Fratelli Tutti* Ahmed Al-Tajjeb nagymámra hivatkozik (többek között FT 5), akivel Ferenc pápa közös dokumentumot is megfogalmazott 2019-ben az emberi testvériség témájában.⁴⁴ Így kidomborodik az enciklika dialogikus jellege, amelynek gyakorlására a pápa meghív minden hívőt és nemhívőt, valamint a szaktudományok képviselőit is.⁴⁵

Az enciklika olvasásakor annak struktúráját is szükséges szem előtt tartani, és fontos elkerülni azt a kísértést, hogy az egyes pontokat kiragadott tételekként értelmezzük, kiiktatva ezzel a részeknek az egészhez való viszonyát.⁴⁶ A körlevél bevezetőjében megjelenik a kulcsgondolat, amely a testvériség megélésének előfeltétele: minden ember méltóságának elismerése (FT 8). A „láss – ítélj – cselekedj” módszertani triásza a *Fratelli Tutti*-ban is érvényre jut: az első fejezet a jelen világ drámai diagnózisát adja, majd a második fejezetben az irgalmas szamaritánus újszövetségi történetét felhasználva nyújt teológiai reflexiót a vázolt helyzetképre. A további hat fejezetben pedig cselekvésre hív a pápa a nyitott világ, a közjó, a párbeszéd és a konfliktusok hagyományos témáinak számbavételével, külön fejezetet szentelve annak, hogy a vallások miként járulhatnak hozzá a testvériség építéséhez.⁴⁷

Éles kritikaként hangzik el az enciklikával szemben, hogy az egyetemes testvériség gondolata mintha szakítana az egyház kétezer éves hagyományával, és mintha nem venné figyelembe a vallások között húzódó, mindenki számára nyilvánvaló különbségeket. Éppen ezért érdemes röviden áttekinteni, hogy a *Fratelli Tutti* hogyan ágyazódik bele a II. Vatikáni Zsinat tanításába. Mindezekelőtt fontos hangsúlyozni, hogy a már említett evangéliumi referencia által felkínált utat a pápa a *Gaudium et Spes* lelkipásztori konstitúció keretében helyezi el, amely szerint Krisztus tanítványaiban visszhangra talál a mai kor emberének minden öröme és fájdalma (FT 56, vö. GS 1). Éppen ezért nem lehet halogatni a testvérhez való kapcsolódást, amelyet közös otthonunk, a Föld

⁴⁴ DARIO VITALI: Chiesa e fraternità sono sinonimi. Rilettura ecclesiologica di *Fratelli tutti*, *La Rivista del Clero Italiano* 102 (2021/7–8) 502–521, 502–503.

⁴⁵ URSULA NOTHELLE-WILDFEUER: Geschwisterlichkeit und soziale Freundschaft. Der Beitrag von *Fratelli tutti* zur Weiterentwicklung der Sozialverkündigung der Kirche, *Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft* 105 (2021/1–4) 188–196, 189–190.

⁴⁶ TÖRÖK CSABA: Megértjük-e Ferenc pápát?, i. m., 184–185.

⁴⁷ MARKUS VOGT: Die Botschaft von *Fratelli tutti* im Kontext der Katholischen Soziallehre, i. m., 110–114; URSULA NOTHELLE-WILDFEUER: Geschwisterlichkeit und soziale Freundschaft, i. m., 193–194.

krízise, valamint a 2019-es világjárvány okozta bizonytalanság napjainkban különösen is sürget (FT 7–8). Ez az egymáshoz kapcsolódás vallási határokat is átível, hiszen az egyház azt keresi, hogyan tudná „a népek közötti egységet és szeretetet ápolni”, és ehhez felfedezi mindazt, ami „közös az emberekben” – ahogyan az egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról szóló zsinati nyilatkozat fogalmazott (NA 1).⁴⁸ Éppen ezért ítél el Ferenc pápa – szintén a zsinatot idézve – minden olyan magatartást, amely a hitre hivatkozva elzárkózást, gyűlöletet, megvetést és bántalmazást támogat (FT 86, vö. NA 3, 5). A vallásszabadsághoz való jog biztosítása nélkül nem lehet a testvériség és a béke útját járni (FT 279), amelyet szintén a zsinat hirdetett ki ünnepélyesen (vö. DH 15).⁴⁹ Végül pedig a *Lumen Gentium*-ban olvashatunk arról, ahogyan a nem katolikus keresztények és a nem keresztények is kapcsolódnak Isten népéhez különféle módokon (LG 15–16). Ezek tehát azok a legfontosabb zsinati referenciák, amelyek lehetővé teszik az egyetemes testvériségről szóló gondolkodást összhangban az egyházi hagyománnyal.⁵⁰

Ferenc pápa számára éppen ezért az emberi méltóság a kiindulópont a testvériség útján, amelyet azonban sajnálatos módon nem vesznek figyelembe mindenhol, hiszen az igazságtalanság számos formája áll fenn ma is világunkban (FT 22). Éppen az irgalmas szamaritánus története mutatja meg számunkra, hogy az életek összekapcsolódnak, így életünk elsősorban a találkozások ideje (FT 66); és az emberi találkozásokban elsődlegesen arra vagyunk meghívva, hogy elismerjük a másikat, „értékesnek, méltónak, kedvesnek és szépnek tartva őt” (FT 95). Ferenc pápa szerint a méltóság az, amikor a szenvedéssel szemben már nem maradunk közömbösek, és nem hagyunk senkit az út szélén, hanem a sötétséggel való találkozásunktól felindulva hozzásegítjük egymást a teljességre, „amely csak a szeretet által érhető el” (FT 68). Ha egymásnak testvérei vagyunk, akkor ez feltételezi azt is, hogy egy közös családhoz, az emberiség nagy családjához tartozunk. Az emberi család egységének a képét Ferenc pápa is használja (FT 141, 205), és ezáltal felidézi elődjének, XXIII. János pápának

⁴⁸ *Nostra Aetate* kezdetű nyilatkozat az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról, in Diós István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, i. m., 391–403.

⁴⁹ *Dignitatis Humanae* kezdetű nyilatkozat a vallásszabadságról, in Diós István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, i. m., 483–506.

⁵⁰ DARIO VITALI: Chiesa e fraternità sono sinonimi, i. m., 507–513.

a *Pacem in Terris*⁵¹ kezdetű enciklikáját, amelyben a közös emberi családhoz való tartozás gondolata alapvető volt (vö. PT 25, 145). A testvériség mögött ott áll tehát a közös és egyenlő méltóság elve,⁵² amely mindenkit megillet a különbözőségek ellenére. Ennek pedig nemcsak személyes, hanem társadalmi, intézményi és strukturális szinteken is meg kell nyilvánulnia.⁵³ Éppen ezért beszélhetünk az „egyéni ortopatikus transzformációról”, amelynek lényege, hogy a másik élete láttán érzelmileg megérintődöm, elkezdek kötődni hozzá, formálódok a vele való viszonyban; tehát engedem, hogy értelmem és akaratom működése mellett érzületem is megmozduljon. És ez a személyes átalakulás teszi aztán lehetővé a társas és társadalmi változásokat világunkban (FT 127, 186).⁵⁴

Egyes értelmezések szerint az enciklikának békeetikai központja van, amely szintén beleágyazódik az egyházi hagyományba: XV. Benedek pápa 1920-as békéről és kiengesztelődésről szóló körlevelét követte a *Pacem in Terris* és legújabban a *Fratelli Tutti*.⁵⁵ Ferenc pápa is számot vet a háború valóságával jelen világunkban, amely nem pusztán a múlt kísértése (FT 256), hanem egy „darabokban zajló világháború” képét sejteti, hiszen az események láncolata a globalizált korban „összefonódik a világ színpadán” (FT 259). Az erre való dialogikus reflexió lendületét éppen az Abu Dhabiban aláírt nyilatkozat adta, amely Assisi Szent Ferenc és Melek al-Kámil szultán találkozájának nyolcszázadik évfordulóján történt – és a 2020-as enciklika már címválasztásában is szintén Szent Ferenc alakját idézte fel. A béke prioritása azáltal érhető tetten a *Fratelli Tutti*-ban, hogy a pápa szerint a világ nem használta ki teljeskörűen a hidegháború vége által kínált lehetőségeket (FT 260). Éppen ezért ítéli el alapvetően a háborút, amely az „emberiség kudarca” (FT 261), és nem tartja továbbra is megfelelő megközelítésnek a háborúk tipizálása (például a törvényes

⁵¹ XXIII. JÁNOS PÁPA: *Pacem in Terris* kezdetű enciklikája, in Tomka Miklós – Goják János (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása*, i. m., 161–195.

⁵² A keresztények számára az emberi méltóság és ezáltal a testvériség forrása Jézus evangéliuma (FT 277).

⁵³ MARKUS BABO: Ein moralisches Menschenrecht auf globale Freizügigkeit. Die Enzyklika *Fratelli Tutti* gibt Orientierung, *Münchener Theologische Zeitschrift* 72 (2021/2) 140–155, 141–142; URSULA NOTHELLE-WILDFEUER: Geschwisterlichkeit und soziale Freundschaft, i. m., 190–193.

⁵⁴ TÖRÖK CSABA: Megértjük-e Ferenc pápát?, i. m., 185–187.

⁵⁵ Magyar nyelvű áttekintés a pápák békevíziójáról: GÁJER LÁSZLÓ: A legutóbbi pápák tanítása a békéről, *Vigilia* 87 (2022/10) 810–817.

önvédelem esete) szerinti engedékenységet, hiszen „a kockázatok valószínűleg mindig meghaladják a nekik tulajdonított feltételezett előnyöket” (FT 258).⁵⁶

Ferenc pápa a testvériség közös szenvedélyéről írt enciklikájában, amelyet mindannyiunknak újra fel kell fedeznünk „egy szolidáris közösség megteremtése érdekében” (FT 36). Hiszen éppen tragikus tapasztalataink tudatosítják számunkra újra azt, hogy „ugyanabban a bárkában hajózó világközösség vagyunk” (FT 32), ami annyit jelent, hogy senki sem mentheti meg magát egyedül, mindannyian rászorulunk felebarátunk segítségére. Ennek előfeltétele, hogy leülve egymás mellé meghallgassuk és befogadjuk a másikat (FT 48), ami azonban azt is jelenti, hogy adott esetben szenvedélyes vitába kerülünk embertársunkkal (FT 50). Ugyanakkor egy testvéri világközösség kialakításakor törekednünk kell arra, hogy a leggyengébbek számára is maradjon hely (FT 155), és mindenkit megillessen az átfogó fejlődéshez való jog (FT 118). Ez csak úgy tud megvalósulni, ha különböző oktatási és képzési folyamatok segítségével tudatosítjuk a felebaráti szeretet értékét a mindenkire kiterjedő integráció érdekében (FT 151). A tőlünk különbözőre és a globális nézőpontra való nyitottság pedig nem jelenti a személyes értékek feladását vagy tagadását; egyszerűen megnyit bennünket arra, hogy a másokban is értéket fedezzünk fel (vö. FT 142–153).⁵⁷

Végül felmerülhet a kérdés, hogy az egyetemes testvériség gondolata az egyházi valóság számára vajon milyen üzenetet hordoz. Dario Vitali szerint a pápa egyháztani víziója értelmében a *Fratelli Tutti* enciklika *ad extra* kínálja fel azt, amit az egyházban *ad intra* kellene élni.⁵⁸ Hiszen amint már a szegényeket szolgáló szegény egyház gondolata esetében is láttuk, az etika és az ekkleziológia összefügg egymással. Az irgalmas szamaritánus evangéliumi példázata ugyanis mindenekelőtt a krisztushívőket kötelezi a felebarát felé tett lépésre; ugyanakkor Ferenc pápa alkalmasnak tartja ezt a történetet arra, hogy a testvériség üzenetének érzékeltetésére felkínálja azt mindenki számára. Elemzésében Vitali kapcsolatot fedez fel a *Fratelli Tutti* mindenkire kiterjedő üzenete és a

⁵⁶ MARKUS VOGT: Die Botschaft von Fratelli tutti im Kontext der Katholischen Soziallehre, i. m., 108–109, 114–117.

⁵⁷ DARIO VITALI: Chiesa e fraternità sono sinonimi, i. m., 513–515; MARKUS BABO: Ein moralisches Menschenrecht auf globale Freizügigkeit, i. m., 152–153.

⁵⁸ II. János Pál pápa az 1999-es *Ecclesia in Asia* kezdetű apostoli buzdításában hasonlóképpen fogalmazott az egyház társadalmi tanítása kapcsán, miszerint az „elsősorban az egyház tagjainak szól” (EA 32). [online] https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_06111999_ecclesia-in-asia.html [2022. szeptember 4.]

II. Vatikáni Zsinatnak az egyházra vonatkozó tanítása között: ilyen az egész és a részek közötti gyümölcsöző csere (FT 137–138, vö. LG 13) vagy az egyetemes és a helyi közötti kapcsolat (FT 142–153, vö. LG 23).⁵⁹ Talán éppen ezen a ponton érvényesül Richard Gaillardetz gondolata a pasztorális magisztérium önkritikus jellegéről: az egyház a teológiai és a spirituális élet kibontakozásával már nem igazán találhat mentséget arra, hogy miért marad lassú a testvérielég különböző formáinak elítélésére (FT 86). Ferenc pápa tehát mindenképp az egyházat hívja meg arra a belső átalakulásra, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy az egyetemes testvériség és barátság kibontakozzék világunkban.

2.2. A testvériség üzenete a vallásközi párbeszéd tükrében

Az egyetemes testvériség témáját tárgyalva érdemes egy rövid kitekintést tenni azzal kapcsolatban, hogy milyen módon gondolkodik a pápa a vallások közötti dialógusról és a vallási határokat is átlépő egyetemes testvériségről. Előljáróban érdemes azt leszögezni, hogy az értelmezők szerint Ferenc pápa a téma kapcsán nem vallásteológiai nézeteit törekszik kifejteni, hanem egy cselekvési programot szeretne nyújtani arra vonatkozóan, hogy a vallások hogyan törekedhetnek közösen a békére. Hiszen a pluralizmus talaján álló vallásteológia elveit nem fogadhatja el maradéktalanul a katolikus gondolkodás. Egy áttekintés szerint négy alapvető dimenzióban foglalható össze a katolikus egyháznak a különböző vallásokhoz fűződő viszonya, amelyek a pápa gondolkodásában is jelentős szerepet töltenek be a fent jelzett értelmezési keretben: Először is Ferenc pápa szerint fontos a saját identitás megőrzése (1), éppen ezért határozottan szót emel a relativizálódás veszélyével (vö. EG 79), valamint a hamis nyitottsággal (vö. FT 145) szemben. Ebből fakad az igehirdetés nélkülözhetetlenségének elve (2), amely nem mond ellent a párbeszédre való nyitottságnak (EG 251). Fontos továbbá a pápa számára az empátia (3), amely a másikkal fűződő nyitottságunk záloga (vö. FT 89). Végül a sokféleség megőrzése (4) ahhoz segít hozzá minket, hogy részleges igazságfelfogásunkban támaszra találjunk, mert az igazság megértéséhez rászorulhatunk másokra.⁶⁰

⁵⁹ DARIO VITALI: Chiesa e fraternità sono sinonimi, i. m., 513–515; URSULA NOTHELLE-WILDFEUER: Geschwisterlichkeit und soziale Freundschaft, i. m., 195–196.

⁶⁰ GÖRFÖL TIBOR: „A vallások sokfélesége és különbözősége”. Ferenc pápa és a vallásközi párbeszéd, *Máltai Tanulmányok* 3 (2021/3) 317–329, 318–325.

A korábban már említett, 2019. február 4-én Abu Dhabiban aláírt közös nyilatkozat témája az emberi testvériség volt, amelyet a *Fratelli Tutti* enciklika több helyen is idéz (például FT 5, 283, 285). A dokumentumot Ferenc pápa mellett az egyiptomi Al-Azhar nagyimámja, Ahmed Al-Tajjeb jegyezte. Az egyetemes testvériség közös alapja a nyilatkozat szerint az emberiség nagy családjához való tartozás, amelyet katolikus részről a már idézett zsinati dokumentumok is leszögeztek. A nyilvánvalóan nem problémamentes kérdéseken túl azonban a nyilatkozat előnye a közös cselekvési program megfogalmazása, amelynek alapja a testvériség megélésére való felhívás. A testvériséget pedig egymás meghallgatása és tiszteletben tartása élteti, amely által kifejeződhetnek a különbségek, és így eloszolhatnak a másikkal szembeni tévhitek, valamint előítéletek; a testvériségnek ugyanakkor továbbra is eleven építője marad a termékeny vita.⁶¹

A *Fratelli Tutti* természetesen nem a vallásközi párbeszédéről szóló dokumentum, ugyanakkor a fent jelzettek értelmében értékes szempontokat adhat a vallások közötti találkozásokhoz. Az enciklika is vizsgálta a vallásos identitás kérdését, kiemelve annak erényét, és meghív arra, hogy vallásos értékeinket ne homályosítsuk el se egy másik vallás követőjével (vö. FT 3), se társadalmainkkal (vö. FT 274) szemben. Ugyanakkor veszélyt jelenthet, ha az értékek megőrzése közben zárt és másoktól elszigetelődő csoportokat kezdünk el alkotni (FT 62). Az elzárkózáson túl a körlevél egyértelműen felszólal a vallási fundamentalizmus minden formája ellen, és meghív arra, hogy őszintén szenteljük oda magunkat a párbeszéd, valamint a közjó szolgálatára (vö. FT 281–284). Ferenc pápa ugyanakkor a testvériség spirituális dimenzióját állította a középpontba (például FT 86), amelyről számos nem katolikus hitvalló tett tanúságot a 20. században, akik mind inspirálták Róma püspökét az enciklika írása közben. A legfontosabb példaképnek mégis Szent Charles de Foucauld testvért ajánlotta, akinek tapasztalata a testvériségről a periférián, a sivatag elhagyatottságában valósult meg (FT 286–287).⁶² Végso soron tehát a perifériáról érkező impulzusok hordoznak olyan üzenetet, amelyek a testvériség hétköznapi valóságát talán a leghitelesebb módon közvetítik számunkra, ahogyan azt a szegények előnyben részesítésének elve kapcsán már bemutattam.

⁶¹ MICHAEL L. FITZGERALD: Reflections on Human Fraternity, *Islamochristiana* 45 (2019) 17–27.

⁶² TOBIAS SPECKER SJ: Dialog aus sozialer Verbundenheit. Zum interreligiösen Profil der Enzyklika *Fratelli tutti* und der Erklärung von Abu Dhabi, *Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft* 105 (2021/1–4) 197–204, 197–201.

3. ZÁRSZÓ

A szegényekért élni és egymás testvérének lenni – Ferenc pápa értelmezésében két alapvető kíváncsi ez a krisztushívők számára, amelyek az evangélium tanításából fakadnak. Erősítik azt az örömet, amelyre meghívást kap mindenki, aki hallgatja és hirdeti a krisztusi tanítás jó hírét. Ugyanakkor felhívás is a megterésre: hiszen az egyház akkor hiteles, ha belső életében is kifejezésre juttatja mindazt, amit felkínál minden jóakarátú embernek, kiváltképp a szegények szolgálatát és a testvéri összetartozás erősítését. Mindkét tevékenység megkívánja a kilépést megszokott környezetünkől, sőt olykor még ennél is többet, hiszen sok esetben tőlünk távol találunk rá arra, aki figyelmünket és elismerésünket szomjazza. És mindez annak az együttjárásnak a zsigereinket érintő valósága, amely megjelenik Ferenc pápának a szinodális egyházzól alkotott víziójában: együtt vándorolni és bevárni egymást, valamint meghallgatni mindenkit, hogy a Lélek hangja megszólalhasson Isten egész népében. Az evangélium örömének szolgálata pedig az a küldetés, amelyet ebben a tényleges együttjárásban vagyunk képesek a leginkább megalapozni.

A szerzetes: a hagyomány embere

Az ausztrál Michael Casey,
a Szigorúbb Fegyelmű Reformált Ciszterciek Rendjének tagja

ROBERTO CETERA¹

Abstract

This is the Hungarian translation of an interview made with father Michael Casey, O.C.S.O. by Roberto Cetera (*L'Osservatore Romano*, Friday 15 April 2022, no. 15, 4). Father Casey shares his ideas about the nature and significance of the vocation of monks in our contemporary world in the light of various current challenges and highlights the importance of rootedness in the Christian spiritual tradition.

Keywords: *Michael Casey O.C.S.O., monk, Cistercian spirituality, monastic tradition, community.*

Kulcsszavak: *Michael Casey O.C.S.O., szerzetes, ciszterci lelkiség, monasztikus hagyomány, közösség.*

A 79 éves Michael Casey-t, a Szigorúbb Fegyelmű Reformált Ciszterciek Rendjének szerzetesét széles körben a kortárs keresztény spiritualitás egyik legtekintélyesebb szószólójaként tartják számon. *Szent Benedek Regulája*, a szerzetesi hagyomány és Clairvaux-i Szent Bernát tanításának mai üzenetéről szóló könyvei, cikkei és konferenciabeszédei világszerte ismertek. Akadnak

¹ Az interjú forrása: ROBERTO CETERA: Australian Michael Casey of the Order of Cistercians of the Strict Observance. The Monk: a Man of Tradition, *L'Osservatore Romano*, Friday 15 April 2022, number 15, 4. (*Magyarul megjelenik a kiadó szíves engedélyével. – A szerk.*)

Michael Casey magyarul is megjelent írásai: *Sem rabszolgák, sem gyermekek*, Bencés Lelkiségi Sorozat 56., Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2019; *Az örök életre vezető út – elmélkedések Szent Benedek Regulájáról*, Bencés Lelkiségi Sorozat 58., Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2021; *Idegenek a város szemében*, Lectio Divina 24, L'Harmattan – Szent Maurícius Monostor, Budapest, 2021.

olyanok is, akik Michael Casey-t Thomas Merton szellemi örökösének tartják. A *L'Osservatore Romano* Rómában beszélgetett vele, ahol nemrégiben a Pápai Szent Anzelm Egyetemen a Teológia Díszdoktora címmel tüntették ki. Az alábbiakban a vele készült interjú fordítása olvasható.

– Michael atya, a történelem kulcsfontosságú pillanataiban a monasztikus szerzetesi jelenlét mindig is meghatározó jelentőséggel bírt. A jelenlegi korszakváltásban azonban a monasztikus szerzetesség meglehetősen marginális szerepet játszik.

– Persze, ez igaz: gondoljunk például arra, hogy a klasszicizmus és a humanista kultúra jelentős része, amit ma az iskolákban és egyetemeken tanulunk, úgy jutott el hozzánk, hogy szerzetesek generációi megőrizték és terjesztették. Látható, hogy a szerzetesek őrzik az emléket, a hagyományt. A világ megváltoztatása és valójában az emberek megváltoztatása azonban nem a szerzetesek felelőssége. A monasztikus szerzetesektől nem várják el, hogy sokan legyenek, és azt sem kell tudniuk, hogyan kényszerítsenek ki kulturális hegemoniát. Inkább úgy gondolok rájuk, mint hétköznapi férfiak és nők kis csoportjára, akik egyszerűségben igyekeznek megélni Isten Országát. Semmi több. A kegyelem, amelyet a monasztikus szerzetesek ma a világnak közvetíteni tudnak, ebből fakad: hétköznapiak, kicsinek és egyszerűnek lenni. A szentségnek, melyet a szerzetesek egyszerű életükben keresnek, vonzónak kell lennie; nem kell senkit sem meggyőznünk, sem megtérítenünk. Elvégre az evangélium nem azt mondja, hogy meg kell változtatnunk a világot, hanem azt, hogy a föld sója legyünk. És ahhoz, hogy a föld sója lehessünk, nem szükséges, hogy sokan legyünk. Nézzük meg Ferenc pápát, hogyan tud egyedül az egész világhoz szólni, eljuttatva – a kulturális és vallási határokon túl – a testvériség és a béke szavait. Ez a „kicsi”, amit említettem, paradox módon nagyon nagy lesz.

– Mit jelent egyszerűségben élni?

– Ez alapvetően azt jelenti, hogy élvezzük a lényegeset. Hangsúlyozom az „élvezni” szót. A józan élet nem elég. Meg kell tanulnunk élvezni ezt a józanságot, és örülni ennek a józanságnak. Egy szerzetesnek meg kell élnie az egyszerűség örömét, és éppen ez az öröm vonzza azokat, akik kapcsolatba kerülnek a monostorral. Egy alkalommal egy férfi, aki meglátogatott minket, azt mondta nekem a nap végén: „Atyám, én nem vagyok vallásos, de ha hívővé válnék, és választanom kellene egy vallást, az önökét választanám. Úgy értem, az életmódjukat választanám, mert mindannyian elégedettnek tűnnek az életükkel. Valami van a levegőben itt önök között.” És ez a vonzás egyéni érintkezés

útján, személyről személyre terjed mindenféle meggyőzni vágyó erőfeszítés, hangos harsonaszó nélkül. Ennyi. A szerzetesek nem fújnak harsonát. Nézze, ez nem újdonság: ez mindig is így volt a szerzetesség története során. Ezért teszi a *Regula* a vendégszeretetet a szerzetesi élet egyik jellemzőjévé. És minket is táplálnak ezek a találkozások, minden felsőbbrendűségi érzés nélkül. Nem hiába mondja nekünk Benedek, hogy mindig fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy a váratlan vendéget nem azért küldte-e az Úr, hogy tanítson vagy javítson minket.

– **Ez jó adag alázatossággal is jár.**

– Ez kétségtelenül így van. Egy szerzetes vagy alázatos, vagy nem. Olyan alázatosság ez, amely nem korlátozódik csupán a kapcsolatok dimenziójára, hanem egy egész életforma. Alázatosság, amely szegénységben épül. A szerzetesek mindennap (újja)építik az alázatosságot; nem monastorokat építenek.

– **Hogyan lesz valakiből monasztikus szerzetes?**

– Valami beköltözik az ember szívébe. Valami, amit talán még előző napon sem érzett. Valamit érez legbelül. Az ember nem dönt, hogy szerzetes lesz; az ember szerzetes. Ez még azelőtt igaz, hogy annak ismerik el. Bár sok év telt el, még mindig jól emlékszem a meghívásomra. Fiatal voltam, de nem törekedtem arra, hogy „csináljak” valamit az életemben; inkább már éreztem, hogy „vagyok” valami, de nem tudtam, hogy mi. Aztán egy vasárnap a családommal ellátogattunk egy monastorba, és azonnal megértettem, hogy ott van az a „valami”. Nem a látható aspektusok, a külsőségek, hanem az a „légkör”, amit korábban említettem, amit egy nem hívő ember is érez. Látja, a lélek nem olyasvalami, amit tanulni kell, hanem valami, ami megragadható. Csak annyi a feladatunk, hogy az érzékeinket alkalmassá tegyük a befogadására.

– **Úgy tűnik, az intézményes szerzetesség válságban van. De itt-ott a cenobitikus életmód új formái jelennek meg.**

– Nos, a számokat tekintve már említettem, hogy a szerzetesi tanúságtétel a világ felé nem a szerzetesek és monastorok mennyiségétől függ. Csak annyit tudok hozzátenni ehhez, hogy a monasztikus szerzetesi élet megszínyli, ha a szerzeteseket olyan feladatokkal terhelik, amelyek túlmutatnak a *Regulában* előírtaknál, mint például iskolák, plébániák stb. vezetése. Ami a modern, új alapításokat illeti, arra szorítkozom észrevételemben, hogy gyakran még a legcsodálatosabb intézmények sem élik túl alapítójukat. A kilenc évszázados múltra visszatekintő ciszterciek esetében az erő – az életstílussal és az imádsággal együtt – egy meghatározó irodalmi tradícióban gyökerezik (Bernát, Elréd stb.), amely markáns kortárs jelleggel bír. Életmódunknak három, ránk jellemző sarokköve van: az új alapítások filiációjának folyamata, a vizitáció állandó

gyakorlata és az általános káptalanokon nyugvó, központosított döntéshozatal. Az egyes monostorok autonómiája és a karizma általános iránya közötti egyensúly a ciszterci tapasztalat mércéje. Ha helyesen értelmezzük, a monostor autonómiája jó dolog, de ha nem, akkor végzetes lehet.

– **Mégis: vajon nem idejétmúlt a szerzetesek lelki tanúsága? Nem marad-e elrejtve a mai világ eszeveszett rohanásában?**

– Látja, éppen a modern világ örülete készlet bennünket egy nagy és gyakran megoldatlan spirituális kérdés feltevésére. Azonban nem mindig vagyunk képesek teljeskörűen megválaszolni ezt a kérdést, amely ennek következtében máshol talál válaszra. A válaszok – a keleti filozófiákra is gondolok – több engedményt tesznek annak az individualista dimenzióknak, amely úgy tűnik, uralja korunkat. Az emberek gyakran „kötöttek” tekintik a keresztény spiritualitást, és így „saját vallást” hoznak létre. Úgy gondolom, hogy meggyőződésünkben az erkölcsi szempontokhoz (például a szexuális erkölcsökhöz) való bizonyos ragaszkodás azt eredményezte, hogy a vallást alapvetően normatív tényként értelmezzük, lealacsonyítva a *kérügma* nagyságát és szépségét. Tudnunk kell, hogyan reagáljunk ezekre az individualista menekülésekre, inkább hangsúlyozva a közösségi iránti érzéket, mivel az autentikus spiritualitást alapvetően a közösségben való lét táplálja. A monostorunkba látogatókat különösen vonzza az, amilyen módon mi együtt élünk.

– **A Szent Anzelm Egyetem ezen elismerése egyben alkalom arra is, hogy újragondolja az életét.**

– Nézze, én nem tartom magam spirituális tekintélynek. Az én szavaim – amelyeket bölcs szavaknak ismernek el – nem az enyéim, mert én a közösségem vagyok. Egyszerűen azt gondolom, hogy a hagyomány embere vagyok. Mindig is az voltam: egész életemet az emlékezet, a hagyomány megőrzésének, továbbadásának szenteltem. A szerzetesek történelmük során ezt tették. A múltba tekintve vállaljuk a jövőt.

– **És mi a hagyomány?**

– Ahogyan Ferenc pápa mondja, a hagyomány nem múzeum. Még a hagyomány is változik és folyamatosan megújul. Szeretem azt mondani, hogy a hagyomány ige, nem főnév. Gondoljunk például a liturgiára, amelyet évszázadok óta ismételnék, és amely évszázadok óta új élet forrása. Az ember a hagyományhoz fordul, ha új életre szomjazik. És nekem még mindig nagy a szomjúságom.

(Fordította Döme Zsuzsanna;
lektorálta: Fehérváry Örs Jákó OSB és Tóth Beáta)

Kritériumok az identitásra vonatkozó képzési tervhez¹

PIARISTA REND SZOLGÁLAT TITKÁRSÁGA*

Abstract

This document in manuscript was prepared by the Secretariat of Ministry of Pious Schools with the aim to form and strengthen members of the order of the Piarists and lay people associated with them in the “original” identity of the community (Secretariado del Ministerio de las Escuelas Pías: *Criterios para un plan de formación en clave de identidad*, 2012). Clearly, this work cannot be done in a haphazard or improvisatory manner but requires a well-prepared training plan. By analysing the concept of identity and proposing a sufficiently multifaceted and dynamic conception, the document offers criteria for the elaboration of a such a training plan directed to the formation of key identity.

Keywords: *philosophy of identity; multiple and narrative identity, order of the Piarist Fathers, communality, training plan.*

Kulcsszavak: *önazonosság filozófiája; többszörös és narratív identitás; piarista rend, közösségiség, képzési terv.*

¹ Forrás: SECRETARIADO DEL MINISTERIO DE LAS ESCUELAS PÍAS: *Criterios para un plan de formación en clave de identidad*, 2012 (kézirat).

* Minden szerzetesi közösség állandó feladata, hogy tagjait és a hozzájuk kapcsolódó világiakat a közösség „eredeti” identitásában képezze és megerősítse. A *Kritériumok az identitásra vonatkozó képzési tervhez* egy olyan reflexió, amelyet a Piarista Rend Szolgálat Titkársága készített 2012-ben. A dokumentum nagy értéke, hogy kellően sokrétű, dinamikus identitás-fogalommal történő gondolkodásra hív, s emiatt más szerzetesi közösségek reflexióját és képzési gyakorlatát is segítheti. (*Tőzsér Endre SP*)

I. A PIARISTA IDENTITÁSRA VONATKOZÓ KÉPZÉS

Az egyház évtizedek óta bátorítja a szerzetesi intézményeket, hogy tegyék meg a szükséges lépéseket a karizma világiakkal való megosztására. Mára ez a felhívás a karizmák szerzetesi intézményeken belüli fenntarthatósága érdekében halaszthatatlan teendővé vált, ugyanakkor jó alkalom a közösség, az egyház újjáalkotására, melyben minden megkeresztelt ember meghívottnak tekintheti magát, és átélheti, hogy felelős az egyetlen küldetéséért, az evangélium hirdetéséért.

A piarista rendben a világiak intézményes projektjével egy megvalósítható választ próbáltunk adni arra a kihívásra, hogy szerzetesek és világiak ugyanabban a karizmatikus projektben együtt járjanak. Ez a válasz azonban olyan képzési tervek kialakítását és fejlesztését igényli, amelyekben a szerzetesek és a világiak képzése együtt, az oktatási intézmények karizmatikus identitásának újjáalkotásával történik, hogy a küldetést a szerzetesek és a világiak megosztassák.

Az egymást követő egyetemes káptalanok újra kinyilvánították a rend elköteleződését az oktatási folyamatok megerősítése mellett. A céljuk ezzel az volt, hogy ezáltal a Kegyes Iskolák a küldetésükhöz hűségesebbek legyenek. A generálsi kongregáció a maga idejében rendelkezésre bocsátott egy olyan indikátorokkal kiegészített útmutatót, mely lehetővé teszi a kalazanciusi identitás általános káptalanon elfogadott tíz vonásának értékelését és ösztönzését.² A munka kiegészítéseként megadunk néhány általános kritériumot, melyek lehetővé teszik az identitás e vonásainak elmélyítését célzó képzési tervek kialakítását vagy felülvizsgálatát.

2. AZ ÖNazonosság FILOZÓFIÁJA

A piarista identitásra vonatkozó tervek kialakítása és felülvizsgálata során elengedhetetlen annak tisztázása, hogy milyen identitásfogalommal dolgozunk, következésképpen annak mely ösztönző és élénkítő folyamatait kívánjuk és tudjuk beindítani vagy megerősíteni.

Amikor ennyire elvont fogalmakkal dolgozunk, akkor gyakran használunk képeket, metaforákat is, melyek szinte mindig intuitív és részleges, de nagyon

² Forrás: CONGREGACIÓN GENERAL DE LAS ESCUELAS PÍAS: *La identidad calasancia de nuestro ministerio*, ICCE, Madrid, 2012.

szemléletes megközelítéseket tesznek lehetővé. Az identitás fogalmára alkalmazott néhány kép áttekintése az alábbiakban az identitásban való elmélyedés folyamatainak jobb megértését kínálja.

2.1. Identitás mint örökölt lényeg vagy átadott, illetve átvett „dolog”

Ez a vízió olyannak mutatja be a személyes identitást, mint amit nemzedékről nemzedékre adnak át: családi, etnikai, nemzeti, vallási... identitás. Ez az esszencialista identitásfelfogás az „odatartozás révén” másodlagos szempontokra korlátozza az egyéni döntést, az identitásra vonatkozó képzést pedig a csoport sajátos ismereteibe való beavatásnak tekinti.

Ezeket a beavatási folyamatokat rituálisan mindig az öltözettel, illetve majdnem mindig tárgyak átadásával jelzik, amelyek azt az átmenetet szimbolizálják, hogy „eddig nem, de ezután igenis tagja vagy a csoportnak”. Szinte az összes intézménynél – a moderneket is beleértve – megtartjuk a tárgyak átadásának, valamilyen ruhadarab felöltésének vagy látható jelek végzésének a rituáléját, amelyek az odatartozást vagy az abban való előrehaladást jelképezik. Így közvetve fennáll annak a veszélye, hogy egy olyan elképzelést hangsúlyozzunk, mely szerint az identitás olyasvalami, amit birtokolhatunk; amit oda lehet adni vagy el lehet venni, sőt el is lehet veszíteni vagy el lehet nyerni.

Ez a szemlélet nem mindig tudatos. Megengedi, hogy az identitást „dologként”, az identitásra vonatkozó képzés folyamatát pedig az identitásnak tartott „valami” átruházásának, átadásának vagy „tradíciójának” folyamatként fogjuk fel, melyben az, aki birtokolja, átadja annak, akinek még nincs, és a „beavatás” után a beavatott végül megérdemli azt.

2.2. Identitás mint egyéni folyamat

Az iparosodott társadalomnak termelő alanyokra van szüksége. Ebből a szempontból önazonosság alatt a hiedelmeket és a saját értékeket felépítő egyéni folyamatok többi egyénhez viszonyított eredményét értjük, melynek végső célja a társadalmilag meghatározott osztályba vagy szerepbe való integrálódás. Ezt a folyamatot „emelkedő életpályának” fogjuk fel, amelynek van eleje és vége, így a saját magunk által személyes, szakmai, társadalmi, sőt vallási téren felépített önazonosság az a végpont, ahova sikerül eljutnunk, és ahonnan nehezen mozdulunk el.

2.3. Többszörös identitás

A modern kultúrák kritikai elméletekből és a posztmodernitás felvetéseiből kiinduló megkérdőjelezése a monolit és végérvényes identitásfogalom végét jelentette. Az életkontextusok sokfélesége, a létezésnek egyfajta állandóság-keretet adó nagy narratívák leomlása, továbbá a piac fogyasztási igényei utat nyitottak a többszörös identitás elképzelésének, melyet az ember aszerint az élethelyzet szerint bontakoztat ki, amelyekben éppen található.

A többszörös és néha ellentétes identitások feltehetően kétértelmű vízióját úgy lehet összeképezni az egység utáni végső vágygal, melyről lemondani lehetetlen, ha feltételezzük, hogy az identitásnak van egy kemény magja, amely az élet során többé-kevésbé mozdulatlan (idem-identitás vagy önmagasság), és egy rugalmasabb, cserélhető része, amely a kontextusnak megfelelően bontakozik ki, és megengedi a saját identitás újszerű szempontjainak akár nem tudatos (ipse-identitás vagy ipseitás)³ „kipróbálását”.

Ez a szemlélet egyfajta rangsorolási kritériumot vezet be, amely lehetővé teszi, hogy az összes implicit és explicit identitást egy explicit identitás köré integráljuk. Ily módon az identitásra vonatkozó képzés a minden személyben jelen lévő különböző identitásreprezentációk kifejezésre juttatásának és progresszív beépítésének a folyamatából állna.⁴

2.4. Életre szóló identitás és pillanatnyi identitás

Az a javaslat, hogy az identitást egy szilárd azonosságmagként és egy vagy néhány változtatható elemként határozzuk meg, közelít más szerzők javaslatához, akik különbséget tesznek úgynevezett életre szóló és pillanatnyi identitás között.⁵ Ez utóbbi konkrét tapasztalatok eredménye lenne, melyek, ha elég jelentősek, lehetővé tennék a tartósabb identitásképző elemek fokozatos beépítését.

³ Vö. PAUL RICOEUR: *Soi-même comme un autre*, Le Seuil, Paris, 1990.

⁴ JUAN IGNACIO POZO: *La construcción de la identidad en la Psicología cognitiva; Del aprendizaje situado a la integración jerárquica*, in CARLES MONEREO FONT – JUAN IGNACIO POZO (ed.): *La identidad en Psicología de la Educación*, Narcea, Madrid, 2011, 52. [<https://doi.org/10.13140/2.1.4467.1041>]

⁵ JAY L. LEMKE: *Identity, Development and Desire. Critical Questions*; idézi: Leili Falsafi – César Coll: *La construcción de la Identidad de Aprendiz. Coordinadas espacio-temporales*, in CARLES MONEREO FONT – JUAN IGNACIO POZO (ed.): *La identidad en Psicología de la Educación*, Narcea, Madrid, 2011, 87.

2.5. Narratív identitás

A „rangsorolt integrálás” útját keresve érdemes megfigyelnünk a saját létünk-ről, saját magunk által, saját magunk és mások előtt végzett narrációt mint a bennünk egyidejűleg jelenlévő különböző identitások kifejezésre juttatásának, sorrendbe állításának, előnyben részesítésének mechanizmusát. Minden ember építi és újraépíti azt a saját elbeszélését, hogy szerinte ki is ő. Ilyenkor saját életrajza azon eseményeinek narrációjából indul ki, melyeket jelentősnek vél, és amelyeket tanúsítanak, azaz érvényesítenek mások elbeszélései, akikre az ő felismerésének felelősségét és hatalmát tudatosan vagy tudattalanul rábízta.⁶ Ez a szembesített önnarráció lenne az identitás kifejezésre juttatásának konkrét formája, amely lehetővé teszi a saját életrajznak a kiválasztott központi identitás köré való integrálását.

2.6. Identitás mint megosztott projekt

Ez a minden személyben meglévő, saját maga előtt és mások előtt való úgynevezett önkimondás képessége az, ami a személyt saját létezésének alanyává alakítja, és ebből adódóan mások előtti felelősséggel és ígéret vagy prófécia formájában önmaga jövőbe vetítésének a képességével ruházza fel.

A személy az, ami volt, de az is, amire kötelezettséget vállal a többiek előtt: „ezzé vagy azzá fogok válni”. Ez a szemlélet dinamikus identitást javasol, ahol helye van a befogadásnak, sőt a megváltásnak is abból, ami minden egyes személy volt, és nyitott arra, amivé minden egyes személy saját létének főszereplőjeként és alanyaként, a számára fontos többiekkel együtt és öelőttük, vagyis a közössége előtt válni akar.

Ezért javasoljuk, hogy az identitást ne tekintsük se örökletes, se rituálisan átadott, se monolitikus, se befejezett dolognak, hanem a különböző meggyőződésekből, értékekből és explicit vagy implicit megnyilvánulásokból minden személy által folyamatosan újraalkotott bonyolult, de rendezett építkezésnek, ami annak a narrációnak az eredménye, melyet saját élettapasztalatáról önmaga és mások előtt folyamatosan tesz. Így fokozatosan kialakítunk egy felelős személyekből álló közösséget, olyan személyek közösségét, akik felelősek egy-

⁶ PAUL RICOEUR: L'identité narrative, in Pierre Büchler, Jean-François Habermacher (ed.): La narration. *Quand le récit devient communication*, Labor et Fides, Genève, 1998, 278–300.

másért, és képesek arra, hogy egyazon küldetés – megosztott projekt – mellett elköteleződjenek.

3. A KÉPZÉSI TERV KRITÉRIUMAI

Az identitásra vonatkozó képzési tervnek nem az a célja, hogy valami megváltoztathatatlant adjon át, amit nemzedékről nemzedékre beavatásszerűen adnak majd tovább.

Ehelyett olyan kedvező közösségi közeget kell nyújtania, ahol a személyek és az intézmény küldetése szempontjából létfontosságú események narratíváiból és elbeszéléseiből a saját életelbeszélést – ha szükséges, a múltbéli sebek gyógyításával – át lehet dolgozni, hogy a személy tudatos, jövőbe vetíteni képes alannya formálódjon a szabadon vállalni akart elköteleződésen keresztül.

Az alábbiakban ajánlunk néhány kritériumot, melyek segítik a piarista identitásra vonatkozó képzési terveink kialakítását és áttekintését, továbbá elősegítik a személyes és közösségi értelemben vett „piarista alanyoknak” mint olyan személyeknek a formálódását, akik ugyan különböző kiindulási pontokból és helyzetekből haladnak, de kifejezetten vállalják a különböző módú piarista küldetést mint személyes történetük és mindenekelőtt mint munka-, élet- és/vagy hivatásbeli elköteleződésük „narratíváját”.

- *Sokféleség:* A küldetésünkbe bekapcsolódó összes személy élet- és hivatásbeli sokféleségének befogadására olyan tervet kell kialakítani, amely tekintetbe veszi a hivatás, a szakma és az élet különböző kiindulópontjait, továbbá a képzés típusait és módozatait. Az a séma, amelyet a rend a kapcsolódás módozataira javasol, megfelelő kiindulási pont ennek a tervnek az összeállításához. Ebben a tervben a sokféleséget körkörösnek tekintjük, az összes módozatot átfogóan értékeljük, és kerüljük a fokozatok függőleges sémáit.
- *Önkéntesség:* Az identitásra vonatkozó képzésnek számolnia kell a résztvevők „szabad csatlakozásával” főként a leginkább explicit módozatokban. A mély azonosulás mechanizmusait nem lehet anélkül aktiválni, hogy ne számolnánk a nagyobb fokú bekapcsolódás iránti akarattal és vágygal. Ugyanebben az értelemben a jó intézményi környezet, a kapcsolatok minősége és átláthatósága nélkülözhetetlen a szükséges motivációhoz. Az a tény, hogy a képzési tervek nagy része a szakmai

kötődés keretéből indul ki, nem feledtetheti, hogy annak meghaladására törekcszenek, mivel a hivatáskultúra egyik központi elemét adják.

- *Narrativitás:* Az identitás építésének folyamatát a saját motivációk, meggyőződések, attitűdök és eszmék kifejezésre juttatásával lehet meghatározni. Az életesemények narratívája egyfajta „éntechnológia”⁷ lenne, amely lehetővé tenné a fentiek kifejezésre juttatását. Az identitásra vonatkozó képzési terveknek teret és időt kell biztosítaniuk arra, hogy ezeknek az életernarratíváknak a megosztása lehetővé váljon. Az alapítási történetek felidézése, öregjeink hangjának meghallgatása, szent piaristák életének megismerése, hivatásról szóló beszámolóknak és mindekenélőtt evangéliumi és általában bibliai elbeszéléseknek az olvasása elsőrendű identitásalapanyaggá válhat, mely megkönnyíti azt a feladatot, hogy a személyes és intézményes életelbeszéléseket a személyes és közösségi élet vezérfonalának kialakítására összekapcsoljuk.
- *Folyamatszerűség:* Egy olyan képzési tervnek, amely igyekszik felkínálni a lehetőséget a saját életelbeszélés és a piarista küldetés narratívájának összekapcsolására, ezt a célt inkább a személyes és csoportfolyamat gyümölcseként, semmint egymáshoz nem kapcsolódó cselekvések sorozataként kellene felfognia. Ebben a folyamatban a megteendő lépések személyes tudatosítása, valamint ezen elhatározás más, fontos személyek előtti megerősítése alapvető fontosságú. Ajánlatos valamilyen módszer ezeknek a lépéseknek a képletes megjelölésére, hogy biztosítsuk láthatóságukat. Ezen a ponton meghatározó, hogy milyen hasonlathoz társítjuk a folyamatot. Az „útiterv” vagy „út” bizonyára közkedvelt hasonlatok, melyek az alacsonyabból a magasabba való „emelkedéshez” kapcsolódnak, hiszen szabályozott, évfolyamokhoz és szintekhez kötött oktatási folyamatainkban annyira természetesek.
- *Tapasztalatiság:* Mivel egy életfolyamat narrációjaként felfogott identitásról van szó, a piarista küldetésben való osztozás olyan képzési tervet javasol, amelyek a megélt tapasztalatból indulnak ki, és azon haladnak végig azért, hogy tapasztalataikat saját narrációjukba integrálják. Ezért szükségesnek tűnik, hogy ezekbe a képzési tervekbe belevegyék olyan jelentős tapasztalatok megszerzését, melyek az elméletben igazolt dolgok saját tapasztalattal való megerősítését teszik lehetővé. Ebből adódóan a szükséges fogalmi tartalmaknak a javasolt tapasztalat kiprovokálását és a felidézett tapasztalat megvilágítását kell szolgálni-

⁷ Vö. MICHEL FOUCAULT: *Tecnologías del yo y otros textos afines*, Paidós, Buenos Aires, 2008.

uk. A bekövetkezett események, a létrehozott kapcsolatok, a megismert személyek, a meglátogatott helyek, az átélt élmények, a kiváltott érzelmek, a megosztott álmok olyan elemek, amelyek a személyes és csoportos felülvizsgálatkor új attitűdökké, értékekké, várakozásokká, kérdésekké alakulhatnak; mindenesetre erős új szálakká, amelyekkel újrászöhetjük identitásunkat.

- *Szubszjektivitás:* Bármilyen piarista identitásra vonatkozó képzési terv céljának annak kell lennie, hogy minden személyben kialakítsa azt a világos tudatot, hogy ő a piarista küldetés aktív alanya. Ez egyebek mellett azzal jár, hogy neki személyesen lehetősége van arra, hogy azon a területen, ahol missziós tevékenységét kifejti, személyesen irányítsa egy saját projekt előmozdítását. Ehhez szervezetünk jellegzetességei, az áttetszőség és a kapcsolódás reális lehetőségei alapvető fontosságúak.
- *Közösségiség:* Nem szabad azonban megfedkezünk arról, hogy az evangelizáló küldetés alanya a keresztény közösség. Szükséges, hogy létezzen olyan keresztény közösség, amely a megélés által már most fenntartja, ösztönzi és hitelessé teszi az evangélium felkínálását. A Kegyes Iskolákban mindenekelőtt a szerzetesi közösség és ahol létezik, ott a testvériség jelenti az adott intézmény éltető magját a piarista keresztény közösségnek. Az identitásra vonatkozó képzési tervnek az a célja, hogy egyre több embert vonjon be, és különféle módokon kapcsolja őket ehhez a közösséghez. Ugyanis a közösség életében való részvétel által lehet valaki a piarista küldetés alanya. Ugyanakkor a piarista keresztény közösség egyszerre alanya és javasolt célja is az identitásra vonatkozó képzési terveinknek. Maga a keresztény közösség az, amely a szolgálatában álló személyeken és struktúrákon keresztül a különféle karizmákat alkalmazza, a küldetés igényeit tisztázza és az aktuális szolgálatokat konkrét személyekre bízva. A szolgálatoknak küldetésünkben osztozó személyekre bízása annak a jele, hogy a keresztény közösség és a személy kölcsönösen elköteleződnek, és a Szentlélek működik bennük. Ezen a ponton fontos emlékeznünk arra, hogy az a közösségi és szolgálattelvő valóság, amely intézményeinket ösztönzi, a helyi egyházon keresztül és magának a rendnek a sajátos kötelékén keresztül az egyetemes egyházhhoz tartozik.
- *Prófécia:* A személyek azok, amik; nagyrésztben amiatt, amivé váltak, de azért is, és mindenekelőtt azért, amivé válni kötelezettséget vállalnak. Az identitásra vonatkozó képzésnek lehetőséget kell biztosítania arra, hogy odafigyeljünk azokra a különböző lépésekre, amelyek a be-

kapcsolódó személyek kifejezett elköteleződéséhez vezetnek. A képzési terv ritmusát a javasolt hivatásdinamikának és a személyes akarat teljes tiszteletben tartásának kell megszabnia. A piarista keresztény közösséghez való kapcsolódás lehetne valamilyen formában e képzés sikerének indikátora.

*(Fordította: Fórizs Judit;
lektorálta: Szádvári Panka és Tőzsér Endre SP)*

Horváth Orsolya: Inspirációk és ellentétek filozófiai és teológiai gondolkodás között

L'Harmattan, Budapest, 2022.

A Magyar Daseinanalitikai Egyesület és a L'Harmattan Kiadó közös sorozatában (Dasein könyvek) megjelent kötet a „hívő gondolkodás” (teológia) és a „nem hívő gondolkodás” (filozófia) mibenlétét és viszonyát állítja középpontba. Témája ennyiben klasszikusnak mondható: hit és ész, vallás és filozófia viszonya. A kötet szerzője, Horváth Orsolya korábban az SSTF Újszövetségi Teológiai Tanszékének, jelenleg pedig a KRE Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának oktatója. Disszertációját *Az önértékelés fenomenológiája* címmel a husserli fenomenológiai redukció problémájának szentelte. A KRE Hermeneutikai Kutatócsoportjának tagja, habilitált rendszeres teológiából, közreműködik a *Luther Válogatott Művei* sorozat szerkesztésében.

Az *Inspirációk* a filozófia és a teológia határvidekére kalauzolja az olvasót, hol egyikük, hol másikuk terepére mélyen behatolva. Ez nem jelenti azt, hogy ne tisztelné s ne tartaná folytonosan szem előtt a határokat. Épp ellenkezőleg. A könyv alaptézise, hogy „a filozófia ideális alakjában nem hívő gondolkodás, a teológia viszont ideális alakjában hívő gondolkodás” (9.). Másként fogalmazva: a hit és ész viszonyában szereplő „és” valójában kizáró „vagy”, mivel egyenesen különbözőségük tudata konstituálja a filozófia és a teológia identitását: „a teológiát lényegileg határozza meg az a kérdés, hogy mennyiben nem filozófia, és fordítva, a filozófiát, hogy mennyiben nem teológia” (57.). A különbség elhalványulása a szerző meggyőződése szerint egyenesen veszélyforrás és diszciplínákra, ha ugyanis nem vesznek tudomást az őket elválasztó szakadékról, lemondanak eredeti radikalitásukról és önazonosságukról. A ve-

szély annál is inkább eleven, mivel egymástól újra és újra átvesznek és integrálni próbálnak olyan hasznosnak vélt eredményeket, melyek végeredményben csak ahhoz járulnak hozzá, hogy elmosásuk sajátos kontúrjaikat. Az egész mű felfogható e differenciáért vívott küzdelemnek.

A vagy-vagy ugyan világos orientációs pontokkal szolgál, másfelől mintha el is torlaszolná az utat. Beszélhet a hívő filozófiáról anélkül, hogy őszintétlenné válna? Szólhat a filozófus a hitről a nem hívő beszédmódján? A szerző konzekvens módon az utóbbi lehetőség mellett kötelezte el magát. Mindez emlékeztet arra az indirekt módszerre, ahogyan Heidegger filozófusként közelített a hit megértéséhez: a hit személyes aktusa helyett a hit külső tanúit, azaz szövegeket fogott valla-tóra, ezeket állította filozófiai hermeneutikájának fókuszába. A kötet szerzője is így tesz, s eközben úgy gondolkodik a hitről, hogy mondanivalójának megértése nem igényel hitet olvasói részéről. A mű filozófia és teológia szövevényes viszonyának jobb megértését attól várja, hogy vázolja a „nem hívő gondolkodás” és a „hívő gondolkodás” egy-egy modelljét. A filozófiai modell jellegzetességeinek bemutatásához Husserlt és Heideggert, a teológiai modell megvilágításához Luthert választotta ki, utolsó része pedig Bultmann és Heidegger példáján keresztül a kétféle gondolkodás politikához való viszonyát tematizálta.

Az első fejezet Kierkegaard *Félelem és reszketésének*, illetve a kánaáni asszony evangéliumi történetének (Máté 15,21–28) elemzése. Alapvetés, hiszen itt találkozunk a hit mibenlétének meghatározásával, és itt mutatkozik meg legtisztább formában a vizsgálódás tulajdonképpeni „módszere”. Horváth Orsolya Sartre Kierkegaard-értelmezésével szemben dolgozta ki saját interpretációját, meggyőző módon mutatva ki a sartre-i megközelítés egyoldalúságát. Mint aki jól ismert

terepen jár, világosan látja a kierkegaard-i gondolatok tétjét és ki nem mondott előfeltevését. Kierkegaard kiindulópontja ugyanis az, hogy Isten *szólt* Ábrahámhoz. Így Ábrahám számára nem az a kihívás, hogy szól-e objektív evidencia az általa hallott szó isteni eredete mellett („meggyőző jel”), hanem inkább az, hogy megmarad-e a hit eredeti tapasztalati evidenciájában ahelyett, hogy utólag értelmezné, közvetlenségét felszámolva ártértelemezné, közvetetté tenné azt. Ezzel tüstént ott találjuk magunkat annál a hitfelfogásnál, melyet – számomra legalábbis úgy tűnik – a kötet szerzője is magáévá tett. A hit eredeti (közvetlen) tapasztalati evidencia, melynek evidenciája (kényszerítő ereje) nem az észhez, hanem az egzisztenciához szól, s amely éppen az ész elégtelenségével szembesít. A dán gondolkodó szavaival: „a hit éppen ott kezdődik, ahol a gondolkodás megszűnik” (19.).

A hit mibenlétének tisztázása után a szöveg a hitről való beszéd (teológia) lehetőségét vizsgálja a kánaáni asszony történetén keresztül. Miként lehet tanúskodni az érthetetlenről? Hogyan lehet beszélni a paradoxonról? Mi módon képes a paradoxon közösséget (egyházat) konstituálni? Amennyiben a paradoxon póre irracionális, félő, sehogy. Ám a szerző megközelítésében a paradoxon nem teljesen irracionális, hanem valamiképpen érthető, csakhogy „idegen” módon. Újfajta racionalitást követel, mely visszajára fordítja valóság és látszat bevett viszonyát, éppen e hit révén megteremtve az egzisztencia radikális egyediségét. A hívők közössége eszerint a paradoxont értők közössége, akik végrehajtották az általánosból az egyedibe történő átmenetet. A fejezetben a hermeneutikai megközelítés dominál. Hit és ész viszonyát nem absztrakt fogalmi elemzésnek veti alá, inkább szituációkat keres, melyekben plasztikusan megmutatkozik a hit lényege. A kánaáni asszony és Jézus találkozásának narratívája így

válík a hit narratívájává. A szerző gondos körütekintéssel tisztázza a szituáció pólusait, és annak érdekében, hogy tétjét láttassa, folyamatos nézőpontváltásokat hajt végre, miközben az evangéliumi szakaszt a *Félelem és reszketés* fényében értelmezi.

A filozófia modelljét a husserli, illetve a heideggeri gondolkodás hivatott képviselni. Ha modellekről, paradigmákról van szó, tiszta formák bemutatását várjuk. Ám e gondolkodók életművének értő elemzése perbe hívásukká válík, mivel filozófiai gondolkodásukban teológiai inspirációk is utat törtek. A husserli fenomenológia transzcendentális fordulatával (éppen a transzcendentális beállítódásváltás miatt) vallási kérdések törtek fel a fenomenológiai tudatelemzés látszólag zárt, szigorúan tudományos terében. E beállítódásváltás ugyanis, mely Husserl szerint a kutatás új, végtelen terét nyitja meg, a vallási megtéréshez hasonlatos, a transzcendentális fenomenológia felismeréseiről való beszéd pedig a hitről való beszéd problémáival szembesül. Sőt, e filozófia totalitásigénye a vallás totalitásigényével találkozáva utóbbit egyenesen magába olvasztja. Husserl szerint ugyanis filozófia és teológia konvergens, a végtelenben egybeesik. E végtelen felé tartó úton a teológia egyre inkább filozófiává válík, Isten pedig nem egyéb, mint ennek a folyamatnak a végtelenbe vesző pólusa, maga az észszerű totalitás. A szerző mindebben komoly veszélyt lát úgy a filozófiára, mint a teológiára nézve. Innen válík igazán érthetővé a differenciáért vívott küzdelme. Az észszerűség teleologikus totalitásigénye ugyanis vakká tesz a homály, a lét töredezettsége, a racionalitásnak ellenálló adottságok megpillantására; egyben feláldozza Isten személyességét, Ábrahám, Izsák, Jákob Istenét, akihez Jób nem érthetősége miatt, hanem érthetetlensége ellenére maradt hű.

A kötet súlypontját kétségkívül a heideggeri bölcselettel való alapos számvetés képezi.

Martin Heidegger gondolkodásának bemutatása két fejezetten ível át, és a mű utolsó fejezetében eszméi új kontextusban kerülnek ismét élénk. A kitüntető figyelmet alighanem indokolja, hogy a heideggeri életműben a fókuszba állított kétfajta gondolkodás sajátos, újfajta, nem egykönnyen megragadható viszonyba kerül egymással. Először a vallás fogalmával találkozunk Heidegger vallásfilozófiai előadásai alapján, majd istenfogalma sejlik fel a *Beiträge* lapjain, hogy azután egy önálló fejezetben a lutheri teológia heideggeri recepciójával ismerkedjünk meg.

A vallás válasz arra a kérdésre, miként jelenhet meg egy jelentésegésben (világ) egy új, ugyancsak átfogó, ezért konkurens értelemhorizont. Az új, transzcendens vonatkozás megjelenése törést okoz az egzisztenciában, átalakítja a világhoz, a többi emberhez, önmagához való viszonyát. A világban-való-lét ezzel valami mássá válik (*Gewordensein*): a hívő a világtól különbözővé, idegenné lesz. Mindazonáltal a hívő nem új tudásra, hanem új életre tesz szert. A vallás az egzisztencia újfajta megvalósításában válik láthatóvá. Martin Heidegger életművében nem tette önálló témává az istenkérdést. Gondolkodásában az isten(ek) az ittléttel, a léttel való viszonyban bukkan(nak) fel. Az elemzés kiemeli, hogy a német filozófus műveiben az ittlét istenhez való viszonya jobbra negatív előjellel kerül elő: istenfogalmunk tárgyiasult, projektált, metafizikai és teológiai értelmezésektől tortult. Heidegger nem számolt a lehetőséggel, hogy e veszélyeket éppen Isten pozitív, személyes valóságát középpontba állítva kerülje el. A *Beiträge* hetedik részében is igyekszik „az utolsó isten”-t tudatosan leválasztani a zsidó-keresztény tradícióról, hiszen „az egészen más” egyedülállósága a teizmus minden formáján kívül áll. Ám ez a leválás – mutat rá a szerző – valójában nem teljesül maradéktalanul, a monoteista hagyomány bizonyos elemei megőrződnek istenfogalmában.

Amennyiben pedig az utolsó isten eljövele összetartozik a lét igazságának eseményével, mesteréhez hasonlóan Heidegger istene is mintha pusztán filozófiai határfogalom volna.

A negyedik fejezet témája Luther és Heidegger, a két gondolkodó viszonya. Pontosabban arra a kérdésre keresi a választ, mi a jellegzetessége annak a teológiának, amely meghatározta a heideggeri egzisztenciafilozófiát. A lutheri teológiának sikerült kivételes élességgel középpontba állítania az egyedi embert és az emberi végességet, éppen ezáltal gyakorolt döntő hatást a heideggeri gondolkodásra. Az elemzések bemutatják Heidegger ambivalens viszonyát a teológiához: hogyan inspirálták teológiai eszmék abban, hogy a maga eredetiségében férjen hozzá az ittlét voltaképpeni, faktikus létszerkezetéhez, egyszersmind láthatóvá teszik szellemi erőfeszítéseit, hogy az ittlét önértelmezését emancipálja a teológiától. A tény, hogy Heidegger gondolkodását alapjaiban határozták meg teológiai eszmék, ugyan köztudott, az azonban, hogy kifejezetten a lutheri teológia mennyiben járult hozzá a heideggeri egzisztenciafilozófia alakulásához, kevésbé ismert. Azzal, hogy e hatástörténetet feltérképezte, a fejezet figyelemre méltó módon járult hozzá a kutatáshoz. Véleményem szerint mégsem ez emeli ki a fejezetet a kötetben olvasható szakaszok sorából, hanem sokkal inkább a paradoxon elmélyült, filozófiai expozíciója.

Horváth Orsolya a paradoxon ontológiáját dolgozta ki Luther korai teológiájához kapcsolódva. Felfigyelt rá, hogy a *Heidelberger disputációk* tételeit alkotó ellentétpárok a látszat és valóság kettőssége alá rendelődnék. A paradoxonban nem pusztán beszédalakzatot vagy gondolkodásmódot, hanem a valóság szerkezetének megnyilvánulását látja. Ez akkor áll elő, amikor a szent, az isteni megjelenik a világban, ezzel világ és Isten, látszat

és valóság, ész (természetes logika) és hit (hitlogika), véges (idő) és végtelen (örökkévalóság) ellentmondása kiélesedik. A paradoxon lényegét képező feszültség abból ered, hogy képes mindkét pólust, mindkét nézőpontot érvényre juttatni, miközben szükségképp feltételezi azt a „természetes logikát”, amit meghaladni törekszik, hiszen csak ennek közegében képes megjelenni, csak ezen belül képes kiélezni az ellentmondást, kinyilvánítva ezzel az ész végességét, erőtlenségét. A paradoxon a fejezetben vízvázlatónak bizonyul. Amíg ugyanis Luther teológusként az ember radikális végességét éppen azáltal láttatta, hogy a paradoxon mindkét pólusát érvényre juttatta, addig Heidegger elutasította a paradoxont, mivel filozófusként az emberi létezés végességének leírását egyedül a végesből kiindulva látta kivitelezhetőnek.

Az értekezés zárófejezete számba veszi, miként válaszolt egy történelmi kihívásra a bultmanni teológia és a heideggeri filozófia. Exkurzusnak tűnik, mégis leleményesen talál helyet a könyv foglalatába, hiszen abban a gesztusban, amelyet Bultmann és Heidegger a náciizmussal szemben felvett, valamiképpen a teológia és a filozófia lehetőségei, relációi is új perspektívában mutakozhatnak meg.

A kötet őszinte küzdelem hit és ész differenciájáért, teológia és filozófia önállóságáért és tisztaságáért. Megközelítéseit e küzdelem motiválja, ez visz sajátos színt, személyes érintettséget, elevenséget az egyébként önmagukban is figyelemre méltóan transzparens, világos elemzésekbe. S hol lelhető fel legplasztikusabban, „ideális alakjában” e differencia? A paradoxon jelenségében, mely maga a természetes gondolkodás és a hit feszültsége. Az egyes gondolkodók bemutatása a figyelemre méltóan érzékeny és mélyreható hermeneutikának köszönhetően önmagában is a kötet érdeme. De talán éppen ezeknek a szubtilis elemzéseknek köszönhető, hogy az „ideális alakok” körvonalai a valóságban

nem egészen kivethetőek. Azok a viszonyok, melyek kezdetben, az alappontok kitérésénél még ideális kontúrokkal mutatkoztak, az ásatás előrehaladtával egyre inkább elmosódtak. Amint mélyebbre hatolt a feltárás, a régészeti ecset egyre finomabb mozgatai alatt váratlanul egyre komplexebb mintázatok, organikus egymásba fonódások mutatkoztak éles kontúrok helyett. Sietek hozzátenni, aligha lehetséges e munkát reflektálatlansággal vádolni, hiszen éppen a rá jellemző problémaérzékenységnek és őszinteségnek köszönhetően ennek is tudatában van: nem fedi el az olvasó elől azokat az összefüggéseket sem, amelyek erősen árnyalják eredeti, markáns kiindulópontját. Hit és ész viszonyától a differencia igényéig, a differenciától a paradoxonig (ideális alak) érkezünk el, a paradoxon fogalmában pedig magának a hitnek egy radikális felfogása tükröződik. Ez az a gyökér, melyből az egész problematika kibomlik és érthetővé válik. A kötetben érvényre jutott hitfelfogás Kierkegaard-éval rokon. Annak az Ábrahámnak az aktusa, aki, még ha nem érti is, megteszi Isten parancsát. Jó hite, aki hű Istenhez, még ha a sok vele történt szörnyűségnek nincs is racionális magyarázata. Emiatt kerül egyik oldalra az ész, a másikra a hit. A legfőbb aggodalmam ezzel kapcsolatban az, hogy amennyiben e koncepciót következetesen érvényre juttatjuk, egy egész korszakot kell kimetszenünk a filozófia történetéből, de számos modern gondolkodóról is kiderülhet, hogy fennakadna a szigorú rostán.

Túl azon, hogy szakértő, elmélyült elemzéseivel segít jobban megértenünk a műben bemutatott gondolkodókat, és újszerű, kevésbé kutatott területeket tár olvasója elé, az *Inspirációk* valóban inspiráló munka. A szűk kétszáz oldalas mű szövege világos, nyelviileg szépen artikulált, olvasása ennek ellenére időt követel magának, mivel folytonos gondolkodásra készítet. Rákényszerít, hogy újragondol-

jük, miként vélekedtünk filozófiáról, teológiáról, a hit természetéről.

Szeiler Zsolt

Adriano Virgili: *Sulle tracce del Nazareno. Introduzione al Gesù storico. Con prefazione di Gabriele Boccaccini*
Phronesis, Palermo, 2022.

„Ti kinek mondotok engem?” – Jézus ezzel a kérdéssel éleszti fel tanítványaiban, apostolaiban és az egész egyházban a hitet, arra ösztönözve őket, hogy rákérdezzenek annak értelmére. Jézusnak e jelentőségteljes kérdése azóta is sokakat foglalkoztat, és megannyi válasz születik rá a hívők közösségében, de nemcsak körükben, hanem például a laikus értelmiségiek, történészek, filozófusok vagy a vallástörténeti ismeretek iránt érdeklődők között is.

E kérdés megválaszolásában nyújt segítséget Adriano Virgili legfrissebb publikációja, a *Sulle tracce del Nazareno. Introduzione al Gesù storico* (A Názáreti nyomában. Bevezetés a történeti Jézus alakjához) c. könyv, melyet prof. Gabriele Boccaccini előszava vezet be, aki méltán nevezhető a Második Szentély judaizmusa és a kereszténység kezdetei rangos kutatójának. Boccaccini előszavában olvasható, miszerint a szerző azzal a céllal és elgondolással írta meg művét, hogy „elérhetővé tegye a különösebb képzettséggel nem rendelkező olvasók számára is a történeti kutatás egy olyan ágát, amely igen jelentős vonatkozásokkal bír mind sokak hitére nézve, mind pedig egy általánosabb szinten, kultúránk alapvető gyökerének megértésére vonatkozóan”.

A könyv három nagy részből áll: az első rész a *La ricerca sul Gesù storico* (A történeti Jézus kutatása) címet viseli, amely a ku-

tatás történetét és előzményeit mutatja be. Itt a szerző tárgyalja a történelem folyamán megjelenő fő kutatási irányokat Jézus kilétére vonatkozóan a deizmustól indulva Bultmannon át, így érkezve el a jelenkor kutatási tendenciáihoz. A második rész, a *Fonti e Contesto* (Források és kontextus), melyben – ahogy maga a cím is jelzi – a szerző összefoglaló jelleggel áttekinti és elemzi a Jézus alakjához kapcsolódó keresztény és nem keresztény forrásokat egyaránt, melyeket a maguk történeti és vallási kontextusába helyez. E rész különösképpen is a könyv erősségeit tükrözi, ugyanis kiemelt józansággal értékeli a bibliai és a Biblián kívüli forrásokat oly módon, ahogy azok valóban segítségére lehetnek a történeti kutatásnak. Végül a harmadik rész, *Gesù storico* (A történeti Jézus) a történész figyelmes tekintetével vizsgálja Jézus életének különböző eseményeit: születését, ifjúkorát, Keresztelő Szent Jánossal való találkozását, nyilvános működését, az Ország meghirdetését, csodáit, példabeszédeit, a Törvénnyel való kapcsolatát, tanítványi és követői körének kialakulását, saját önmegértését, Jeruzsálembe való megérkezését, az utolsó vacsora és a keresztre feszítés, majd pedig az üres sír történetét, végül pedig a Feltámadott megjelenéseit. E szakaszban kiemelkedően érdekesnek bizonyul, ahogy a Jézus ifjúkoráról szóló szakasz (167–172.) – amely a rendelkezésünkre álló igen csekély forrásokat vizsgálja, melyeket a szerző néhány apokrif irattal is kapcsolatba hoz – miképpen elemzi a Jézus mesterségét jelölő *tektōn* (‘ács’) kifejezést. Ezt követően a szerző tárgyalja Jézus írástudásának kérdését, valamint megpróbálja rekonstruálni családjának helyzetét, amellyel kapcsolatban nem kerül meg a klasszikus kérdést Jézus testvéreire és nővéreire vonatkozóan. Igen gazdag anyagot tartalmaz a Keresztelőről és a Keresztelőnek Jézushoz fűződő kapcsolatáról szóló rész (173–177.) kutatása is, amely az *eljävendő*

kifejezést a héber apokaliptika tágabb szellemi miliőjébe ágyazza. Végül pedig az utolsó vacsoráról szóló fejezet (290–296.) különös figyelmet fordít az emeleti teremben zajló események valós időpontjára, amelytől Jézus halálának datálása is függ. E fejezetben kimondottan értékes és figyelemreméltó az eucharisztia alapítása legrégebbi beszámolójának elemzése. Mindezt egy sor reflexió zárja, amely kapcsolatot teremt a történeti Jézus alakja és a hit Krisztusa között. Így a harmadik rész megnyitja az utat egy olyan értelmezési irány felé, amelyben a történeti kutatás megközelítései, eredményei és kérdései nem megingatják, hanem inkább elmélyítik és megerősítik a keresztény hit valóságát.

Adriano Virgili könyve hiánypótlónak bizonyul a történeti Jézusra vonatkozó jelenkori reflexiók körképében, amely józan kritikával, ugyanakkor mélységes tisztelettel közelít a történeti Jézus-kutatás összetett kérdéséhez, melyet a történész hozzáértésével tárgyal, összegezve a kutatás eddigi eredményeit és feltárva a nyitott kérdéseket egyaránt. E mű tehát értékes forrás lehet a kutatni, tanulni és elmélyülni vágyók számára, legyenek akár hívők vagy ateisták, katolikusok vagy nem katolikusok. Mindazok, akik válaszolni szeretnének Jézus identitásának kérdésére, sokat meríthetnek ebből az igen gazdag műből.

*Schnider A. Angelika OP
és Gabriele Giordano M. Scardocci OP*

Somorjai Ádám:
Civilizációról civilizációra.
Hitéleti írások 1988–2021.
Pannonhalmi Főapátság Bencés Kiadó,
Pannonhalma, 2022.

A publicisztikai válogatás sajátos műfaj: egyfajta számvetés, több évtizedes visszatekintés,

együttal virágszedés is egy életmű legjobbjai közül. Csalódi, aki Somorjai Ádám OSB 70. születésnapja alkalmából kiadott kötetben monografikus egységet kíván keresni: a mű egy mozaik a szó legnemesebb értelmében. Nem úgy mozaik, mint a római Szent Péter-bazilika számtalan műremeke, amelyek mozaiklapocskáit erre a célra, szakosodott műhelyben készítették, hanem inkább úgy, mint a másik ősi bazilika, a Santa Prassede mozaikjai, amelyek apró lapocskáik külön-külön színes kövek, de egységben szemlélve adják ki a nagyobb egészet.

A *Civilizációról civilizációra* (ön)életrajzi, erkölcsstani, lelkiismereti írások laza, mégis koherens gyűjteménye, amelyből nemcsak egy teológus életútját és szakmai pályáját, hanem az elmúlt évtizedek számos, egyháztörténelmi szempontból is mozgalmas eseményét is meg lehet ismerni. Az olvasó előtt meglepőnek a kilencvenes évek magyar és római történései: a pannonthalmi lelkigyakorlat, egy római ministránstalálkozó, az 1996-os pápalátogatás, a budapesti Élet menete, amelyek sok mai olvasó számára már csak történelem, viszont mások számára kortárs eseményeket idéznek fel, mindezeket pedig a szerző történeti hűséggel, saját szűrőn megrostálva, érdekfeszítő stílusban tárja az olvasó elé.

A kötet legnagyobb része, több mint száz oldal, erkölcssteológiai írások gyűjteménye, amelyek részben szintén recenziók, részben pedig főként bioetikai témájú tanulmányok. Különösen is figyelemreméltó az 1994-ben megjelent *Hit, család, gyermek* című tanulmány, amelyről most, csaknem harminc év elteltével elmondható, hogy prófétai írás: „az első világ ostromlott erődhez hasonlít, az ilyen-olyan módon létrehozott jólétbe gyermek már alig születik, de annál inkább özönlik oda a felnőtt a harmadik világ különböző zugaiból. Egy új, hatalmas és globális népvándorlásnak vagyunk tanúi” – állapítja

meg a bencés szerző. Kiváló recenziót olvashatunk Jobbágyi Gábor professzor *A méhmagzat életjoga* (1997) című alpművéről is. Bernhard Häring személyes hangú, a tanítvány általi méltatása közel hozza az olvasóhoz a 20. század legjelentősebb morálteológusának életét és munkásságát. *A gazdaság és erkölcs keresztény szemmel* címmel 1996-ban megjelent tanulmány negyedszázad után sem veszített semmit aktualitásából, sőt.

Ahogy Ferenc pápa többször felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy ez a gazdaság ö, azaz egy olyan gazdasági modell, amely elszakad az embertől, és felül is kerekedik rajta, elfogadhatatlan, Somorjai Ádám szintúgy figyelmeztet arra, hogy ha a vallás nem érvényesíti az erkölcsi szempontokat, ha elfogadjuk, hogy a vallási élet a magánélet része és nem több, akkor a liberális gazdasági modell idején újra elkövetjük azt a hibát, amelyet a kommunizmus az egyházra kényszerített. A szerző hangsúlyozza, hogy a földi javak nem öncél, hanem a szeretet és a testvéri egység előmozdítására irányulnak, és mint ilyenek, mindig szociális funkcióval is bírnak.

Végül érdekes szemlét találhatunk 2005-ből, a *Humanae Vitae* enciklika 30. évfordulója kapcsán: a szerző német újságokat szemlélve mutat rá arra, hogy lassan tőlünk nyugatabbra is felismerik, hogy az enciklika nemcsak tilalmakat tartalmazott, és az „Egyház ezzel akart belopakodni a hálósobákba”, hanem egyre inkább elismerik azokat az értékeket, amelyekre VI. Pál felhívta a figyelmet: a család és a társadalom elsőbbsége az egyén pillanatnyi érdekével szemben. Somorjai Ádám szakszerűen mutat rá arra, hogy a bioetika ritkán önálló szakág, sokkal inkább kölcsönhatásban működik a gazdaság- és a szociáletikával: az emberi élet értékelésének válságtünetei, a halál kultúrája előbb vagy utóbb társadalmi következményekkel is bírnak.

A kötet utolsó harmada lelkiségi írások gyűjteménye. A lengyel nyelvet és kultúrát kiválóan ismerő szerző az azóta már (2015-ben) boldoggá avatott, hazánkban azonban még kevésbé ismert lengyel lelkipásztor, Franciszek Blachnicki életútját és életművét mutatja be, amelyet egy-egy húsvéti, illetve újévi és karácsonyi írás követ. A két nyelvtudományi tanulmány, az ősi, katolikus, keresztény köszöntésről, a Laudetur Jesus Christusról írt írás nemcsak a szerző nyelvi jártasságát tanúsítja, hanem etimológiai-teológiai értekezés is, amelyeket a személyes élmények és hang tesz a szent tudományban kevésbé járatos olvasó számára is élvezetessé, majd pedig a *forrásról* írt szociálteológiai értekezés mutatja be azt, hogy „a Teremtő, az élet forrása, a megszentelő kegyelem az, ami naponta újrateremt minket” gondolatából hogyan vált a mindennapi szóhasználatban és pénzügyi szektorban terminus technikus, irodalmi igénytelenséggel illusztrálva azt, hogy civilizációnkban a Teremtő helyét egyre inkább átveszi a mammon. A tanulmányok utolsó darabja pedig már a jelenbe, az eucharisztikus kongresszusra kalauzol minket: sürgető felhívás minden magyar katolikushoz, hogy tegyenek tanúságot arról, hogy a hit nem magánügy: „Ki kell jönni a bunkerből. Vállalni kell hitünket, vállalni kell arcunkat, hogy megvívassuk harcunkat.”

A könyv célja nem egyszerűen információközlés, hanem együttgondolkodásra, együttvándorlásra hív: iránymutatást ad, miközben meghagyja az olvasó szabadságát. Nemcsak teológusok és szakemberek számára lehet értékes és élvezetes olvasmány, hanem mindazok számára, akik a világot egy kicsit tágabb horizonton, egy Rómában tanult és élt teológus segítségével, római szemmel is szeretnék látni.

Németh Gábor

Stephen K. Ray: Erre a sziklára.
Szent Péter primátusa
a Szentírásban és az ősegyházban

Szent István Társulat, Budapest, 2022.

A jelen mű eredeti, angol nyelvű változata 1999-ben jelent meg az Ignatius Press kiadásában San Franciscóban. A magyar nyelvű fordítást Sallai Gábor készítette. Stephen K. Ray népszerű szerző és előadó az Amerikai Egyesült Államokban, baptista családban nevelkedett, édesapja diakónus volt, ő maga is hasonló pályára készült, biblikus tanulmányokat folytatott. Az egyházatyák műveinek, tanításának megismerése fordította a katolikus egyház felé, és arra a következtetésre jutott, hogy ott található meg a Szentírás helyes értelmezése. Át/megtérése után könyvekben, előadásokban, tv-műsorokban beszélt a katolikus egyház és a protestáns felekezetek közötti különbségekről, az előbbi igaz és teljes voltáról. Az Amerikai Egyesült Államokban különösen népszerűek a konvertiták előadásai és kiadványai, hiszen ott még élénk érdeklődés övezi a protestáns–katolikus viszonyrendszer alakulását. Ebben a kontextusban érdemes értelmezni az itt bemutatott könyvet.

A szerző művét azon személyeknek ajánlja, akik valamilyen szerepet játszottak a megtérésében, majd a témaválasztást is megindokolja: Péter apostol különleges szerepe, illetve a római püspök sajátos státusza mindig a támadások középpontjában állt, ami már utal arra, hogy a katolikus egyház sajátos jellegéről van szó. Az egyház nem reagált hevesen ezekre a támadásokra, hanem hagyta, hogy a történelem lassú folyamata igazolja az igazságot.

A könyv első tulajdonképpeni fejezetének középpontjában Péter apostol személye áll. Mondhatni, egy ellentmondásos szereplővel van dolgunk: lobbanékony, kiszámíthatatlan ember, Jézus mégis fontos szerepet szán neki,

Sziklának nevezi őt. Ezt a jellemvonását az evangéliumok azzal is hangsúlyozzák, hogy az apostoli névsorban mindig első helyen említik. Ellenpólusként Júdás áll a sorrend végén. A szerző ezt követően nagyon részletes bibliai áttekintést nyújt az olvasó számára Péter személyét illetően. Különösen érdekesek azok a részek, ahol Ray összeveti, miként viszonyult Jézus Péterhez és a többi apostolhoz, hiszen kulcskérdés, hogy maga a Megváltó megkülönböztette-e Péter küldetését a többiekétől. A könyv apologetikus jellegéből adódóan természetesen tudjuk a választ, de az olvasmányos és adatrús stílus fenntartja az érdeklődésünket. A számos lábjegyzet további adatokat szolgáltat, főleg a bibliai régészet, az ősegyház története és az etimológia területéről. Külön kitérést találunk a páli iratokra vonatkozólag, hiszen a közkeletű felfogás szerint a két főapostol között nem volt felhőtlen a viszony. A szerző azt bizonyítja, hogy a páli levelekben is fontos szerepe van Péternek. Azt is tisztázza, hogy a Szentírás egyházképe csak a bibliai kor fényében értelmezhető helyesen, és nem helyezhetjük azt a modern- és jelenkori társadalomfelfogás elvárásrendszerébe: az egyház mindig Isten királyságának akar megfelelni, nem egy politikai rendszernek.

A Péter személyére vonatkozó történelmi elemzés azzal a kérdésfelvetéssel indul, hogy vajon járt-e az apostol Rómában, valóban a város első püspöke volt-e. A Szentírásból nem kapunk választ erre a fontos kérdésre, ezért a korai iratokat és az egyházatyák álláspontját kell megvizsgálni. A szerző fellapozza és aprólékosan elemzi azokat az ősi dokumentumokat, amelyekben utalásokat találhatunk Péter esetleges római tartózkodásáról. Ezek nagy része jól ismert az olvasóközönség számára, mint Római Szent Kelemen és Antiochiai Szent Ignác levelei, de van kevésbé ismert forrás is, mint Hiszkija végrendelete vagy Gaius római presbiter le-

vele a második századból. A szerző egészen Ágostonig és Jeromosig bezárólag hozza azokat a patrisztikus forrásokat, amelyek Péter római tartózkodásáról és eltemetéséről tanúskodnak, ami számára bizonyítja, hogy a Jézus által kiválasztott apostol valóban járt és élt az Örök Városban, illetve ott is van eltemetve. Azt a következtetést vonja így le, hogy Róma első püspöke Szent Péter volt.

A következő fejezet az *Ellenzék* címet viseli, ezzel is utalva azokra, akik kétségbe vonják, sőt tagadják az előző részekben felsorolt források állítását Péter római püspökségéről. Ray az ellenzők sorát Kálvin Jánossal nyitja, aki katolikus erőlködésnek tartotta Péter szerepének hangsúlyozását.

Ezután következik a könyv második része, amely teológiailag igyekszik értelmezni Péter szerepét és az abból következő római püspöki jogfolytonosságot, illetve a primátus kérdését. Itt újból az egyházatyákat szólítja meg, akik a római püspöki szék elsőbbségéről beszéltek. A könyv ezen része akár forráskiadásnak is tekinthető, mert a jegyzetekben a szerző hosszan idézi az egyházatyák tanítását, így akit behatóan érdekel a primátus kérdése, egy helyen megtalálhatja magyar fordításban a korai egyházi forrásokat. Ennek a módszernek az a hátránya, hogy a tantétel ellenzői épp így tudnak patrisztikus forrásokat idézni, és parttalan vita elé nézünk.

A könyv harmadik része az egyház primátusáról szóló jelenlegi tanítását veszi számba. Talán épp ez a fejezet nagyobb terjedelmet érdemelne, hiszen akkor jobban értenénk, milyen stádiumban van a témáról szóló katolikus–protestáns párbeszéd, és érdemes lett volna kitérni a katolikus–ortodox dialógusra is.

Habár a szerző elsődlegesen az észak-amerikai katolikus olvasót szólítja meg, számára kíván alapvető ismereteket nyújtani Szent Péter szerepéről, püspökségéről és a Róma primátusáról szóló egyházi tanításról, mégis

érdekes olvasmány a magyar olvasó számára is, hiszen lehetősége adódik elmélyíteni a témára vonatkozó szentírási és patrisztikus ismereteit.

András Szabolcs

Timothy Radcliffe: Isten éltet. A keresztény szemlélet

Vigilia, Budapest, 2021. (ford. Lukács József)

Hogyan evangelizáljunk ma? A kérdés jogosan merül fel, mert a 21. századi ember élete, gondolatvilága, viselkedése sokféle nehézség elé állítja azokat, akik napjainkban az evangélium igényes és korszerű továbbadásán fáradoznak. Találó és sok tekintetben meglepő választ ad a kérdésre Timothy Radcliffe domonkos szerzetes nemrég megjelent *Isten éltet* című könyvében.

A szerző a magyar olvasó számára távolról sem ismeretlen, hiszen több könyve is megjelent (*Miért járunk szentmisére?*, Vigilia, 2011; *Miért vagyok keresztény?*, Vigilia, 2012; *Vesd bele magad!*, Vigilia, 2013; *Új dalt énekeljetelek. A keresztény hivatás*, Sapientia – L'Harmattan, 2012). A domonkos rend előjárója volt 1992-től 2001-ig. Rendfőnökként bejárta a világot, rengeteg tapasztalatra tett szert, és kiváló kommunikációjával sokakra mély benyomást tett. Azóta is rendkívül aktív a lelkipásztori munkában és a tanításban. Ízig-vérig prédikátor, aki szóban és írásban is sokat tesz azért, hogy az evangélium minél több emberhez eljusson. Az *Isten éltet* című könyvnek külön mélységet ad az a tény, hogy Radcliffe atya néhány éve súlyos rákbetegségeen esett át, ami miatt jó ideig nem tudott beszélni, és felgyógyulása is kétségesnek tűnt.

Már a bevezetésben világossá teszi, milyen céllal kezd a könyv megírásába, hiszen

a transzcendensre irányuló nyitás lehetőségét és az azzal kapcsolatos nehézségeket tárgyalja. Kezdetről fogva igen szellemes módon mutat rá arra a tényre, hogy sok mai ember gondolkodásmódja ellaposodott, felszínessé, képzelet nélkülivé vált, sőt eltompult, és emiatt nagyfokú zárkózottság alakult ki sokakban a hit irányában. Másrésről pedig az is nyilvánvaló, hogy egyházi emberek evangelizációs munkája is nem egyszer célt téveszt, mivel túlzottan csak általánosságokra szorítkozik, és nem veszi figyelembe az egyént, aki Isten személyes szeretetének megtapasztalására szorul. Igazi nyitásra, képzelőtehetségre, sőt „szemléletre” van tehát szükség ahhoz, hogy Isten üzenetét hatékonyan tudjuk közvetíteni embertársaink felé. Timothy Radcliffe szerint nem egyszerűen jobb kommunikációra van szükség, hanem Isten élető szavát kell hitelesen élni és mások elé tárni.

A mű három részből áll. Mindhárom igen élesen visszatükrözi az evangélium lényegét – vagyis Jézus útját a kereszthalál és a feltámadás felé – és számol a mai ember törekvéseivel is. Az első rész témája az úton járás, melynek során az ember megtapasztalhatja Jézus követésének örömét és azt, hogy az élete kezd megtelni valódi tartalommal, hiszen végre látja azt a célt, ami azt értelmessé teszi. A második rész a tanításról szól, ám nem egyszerűen csak a szó intellektuális értelmében, hanem abban az értelemben is, hogy a tanítás beavatást jelent Isten barátságába és az emberi szenvedés mély, krisztusi értelmének megragadásába. A harmadik rész témája a feltámadt élet, ahol az ember Krisztus szeretete által megtapasztalja a lelkiélet és az ima szépségét, az érzékek megszentelését a szentségek és a liturgia által.

Nemcsak a könyv felépítését jellemzi a pedagógiai tervszerűség, hanem annak minden oldalán érződik a vágy, hogy eredeti módon vezesse az olvasót „a keresztény szemlélet” felé. Nagyon sok érdekes, személyesen meg-

élt példa teszi olvasmányossá a könyvet, nem egyszer lebilincselő élményt nyújtva az olvasónak. Mindenfajta előregyártott és megszokott sablontól mentesen, derűs és higgadt bölcsességgel tárgyalja Radcliffe a kereszténység nagy kérdéseit: a lelki gyógyulást, a kiengesztelődést, a baráti szeretetet, a szenvedést, a nyitást a feltámadásba vetett hitre és az újrakezdésre... Nagyfokú hitelesség jellemzi az elénk tárt szemléletet, mert megélt, humoros, ugyanakkor elgondolkodtató példákon keresztül elemzi a kereszténységet. A szerző életének sok személyes élményéről beszámol, mégsem helyezi önmagát előtérbe, hiszen kudarcairól és mulasztásairól is tud őszintén beszélni. A szerzőre oly jellemző őszinteség, humor és nyílt beszéd teszi igazán érdekessé a könyvet. Nem egyszerűen tanít, hanem a krisztusi élet öröme felé akarja vezetni olvasóját.

A keresztény hit nagy igazságai a háttérben maradván is egyértelműen megragadhatók: emberi természet, bűn, megtestesülés, megváltás, feltámadás, szentségek... Ugyanakkor ezek a jól ismert igazságok sajátos módon kerülnek elő, mivel Radcliffe atya számol az emberben újra meg újra előbukkanó félelmekkel és kétségekkel is. A szerzőt az egyházi életben előforduló negatív tapasztalatok sem tántorítják el attól, hogy olvasóit hívja Krisztus barátságára, sőt a szeretet mindent átfogó titka által, „lehetetlen barátságokra” is, vagyis olyan kapcsolatokra, amelyekben ősi ellentétek törnek meg, és győzelemre jut a krisztusi szeretet és kiengesztelődés. Világos, mennyire fontosak a mai világban az ilyen jellegű találkozások és élmények.

A kultúra alapos ismerete kiváló terepet nyújt Radcliffe atya számára ahhoz, hogy a 21. századi olvasót közelebb vigye a kereszténység jobb megismeréséhez. Gyakran idéz klasszikussá vált és modern regényekből, filmekből is. A kultúra szempontjából ugyanis, amennyiben tényleg az ember tökéletesítését

tűzi ki célul, nem maradhat idegen a keresztény igazságok és értékek keresése. Nagyon fontos, hogy az olvasó az így értelmezett kultúra révén eljusson azokhoz a kérdésekhez, amelyek életének helyes irányt szabhatnak.

Ebben a megközelítésben, a keresztény ember útja a mai világban nem monoton beidegződések sorozata, hanem izgalmas kaland, amelyhez szükséges a bátorság, valamint az, hogy az ember újra és újra igen mondjon Isten hívására. A keresztény ember kalandos, sőt viszontagságos életútjára ismerhetünk a *Gyűrűk Ura*, a *Narnia Krónikái* és a *Harry Potter*-történetek szereplőin keresztül. Mivel a modern kultúra termékei távolról sem közömbösek a keresztény evangelizáció szempontjából, ez a megállapítás érvényes William Shakespeare, Charles Dickens, Herbert George Wells, George Eliot és más klasszikusok műveire is, melyekből a szerző merít ahhoz, hogy mondanivalóját még világosabbá tegye.

A teológusok és a szentek gondolatai sem hiányoznak Radcliffe atya könyvéből, hiszen az egyház olyan szentjeit idézi, akiknek tapasztalatai jelentősen alátámasztják az evangelizáció jelenlegi megvalósítását. Szent Pál, Szent Ágoston, Szent Domonkos, Aquinói Szent Tamás, Lisieux-i Szent Teréz és Szent II. János Pál pápa olyan emberek voltak, akik változatos életútjuk folyamán mindent megtettek azért, hogy az evangélium üzenetét a kornak megfelelő módon éljék, újra megfogalmazzák és tapasztalataikat másokkal is megosszák. A Szentírásból néhány jól ismert történetre is új szemszögből igyekszik a szerző rávilágítani: a tékozló fiúról szóló példázatra (Lk 15,11–32), illetve a béna ember meggyógyítására (Ap Csel 3,1–10). Ezzel is hatékony, az Istennel végbemenő mély találkozásra ösztönöz a könyv.

Az így kialakult kép nagyon sokszínű, ahogy a mi világunk is az. Ez a könyv erőssége, de ugyanakkor talán törekeny pontja is.

A sok szál, amit a szerző egyszerre a kezében tart, néha kissé nehezen áll össze. A konkrét példák tanulságait jobban le lehetett volna szűrni, és azokat érdemesebb lett volna szervesebben a könyv egészébe illeszteni. A mondanivaló mindvégig világos, de itt-ott kissé szétcsúszik a sok történet folytán. Az olvasó e néhány apróbb következetlenség ellenére is igen nagy haszonnal forgathatja ezt a könyvet, mivel egy hosszú tanulási folyamatot tár fel, melynek során az ember megérlelődik a hitre. A mű mélyen keresztény koncepcióját, átgondoltságát vitatni nem lehet. Bebizonyosodik, hogy Isten misztériuma mennyire megmutatkozik az emberi gondolkodásban, a keresésben, az emberi természet számtalan lehetőségében és a kultúrában is. Igazi útmutatás ez a könyv kereső embereknek és azoknak is, akik keresőket próbálnak a jó irány felé vezetni, hiszen egy mind teljesebb élet keresése mindenkre jellemző.

Szabó Sándor Bertalan OP

Pavel Baszinszkij:
Szökés a paradicsomból.
Lev Tolsztoj élete és futása
Európa, Budapest, 2021.

Tolsztojt mindig érdemes olvasni, a világpolitikai helyzetétől függetlenül – vagy éppen azok miatt is. Pavel Baszinszkij, orosz író és újságíró nagyszabású művet tár Tolsztoj életéről és haldokolása körülményeiről az olvasó elé, mellyel segít az író nagyszabású művei és élettelsítménye mögé látni. Tolsztoj óriás volt, akinek fő műve nem is az irodalma, hanem az élettelsítménye. Egész életében hajtotta az öntökéletesítés vágya, melynek tulajdonképpeni lenyomata az irodalmi művei és életének mehökkentő döntései. Fiatal korában előtte állt az élet tágassága, ezért ír egy nagy epikus művet, a *Háború és békét* ha-

almas történelmi távlatokkal és a béke filozófiájával – mely ma is éppúgy aktuális. Majd érettebben szemléli az ember kisebb történelmét, a család és a szerelem szenvedélyes útját az *Anna Karenyinában*. Idősebb kori főműve a *Feltámadás*, mely már csak egyetlen ember lelkének belső történetét mondja el. Persze az irodalmi folyamat mellett Tolsztoj életese-ményei is érdeklődést váltanak ki belőlünk: a roppant gazdag gróf elvonul a pétervári és moszkvai nyüzsgésből, vonzódik a paraszti élet iránt, élete közepén, 50 éves korában szinte abbahagyja irodalmi tevékenységét, szakít az ortodox egyházzal, művei jogdíjáról lemond az emberiség javára, egyedi spirituális útra vállalkozik, végül otthonról elszökve egy vasútállomáson hal meg. Az irodalmi út szinte érthetetlen életének eseményei nélkül: Pavel Baszinszkij műve ebben szeretne segíteni. Tolsztojról, az orosz nemzeti és irodalmi óriásról elképzelhetetlen mennyiségű írás jelent már meg, sokszor a szubjektív szempontoknak (és ideológiáknak) kisajátítva őt. Baszinszkij műve nem irodalomtörténeti, nem filozófiai és nem teológiai mű. Amire vállalkozik: archív anyagokra támaszkodva próbálja megírni az események valós folyását. A mű erénye éppen ez az objektivitás, a valódi leveleken, tanúvallomásokon alapuló rekonstrukció. Persze a mű végén azért értetlenség marad bennünk: Baszinszkij mintha mindenkit fehérre mosna, magát Tolsztojt, a feleségét, a gyermekeit, a munkatársait, az ortodox egyház vezetőit, a cárt és az állami vezetőket – pedig mégis dráma történt. Úgy állunk a családi kapcsolatok rendezetlensége, a vasútállomáson való meghalás, az egyházi szertartás nélküli temetés előtt, mint Jézus perénél: mindenkinek megvan a maga igaza, mégis dráma történt.

Aki az újságírói szintnél mélyebben szeretne Tolsztoj világába látni, annak megkerülhetetlen Török Endre *Lev Tolsztoj. Világtudat és regényforma* c. sokszor kiadott, megunha-

tatlan műve. Török Endre, aki az ELTE-n volt irodalomtörténész és Jókai Anna férje, igazi filozófiai zenitpontról is látja Tolsztoj írásait és életművét. Különösen izgalmas, ahogyan összeveti Dosztojevszkijel, akinek a hősei „készen vannak”, míg Tolsztoj alakjai mély folyamatokon mennek keresztül. Török Endre sohasem csak az irodalmi síkot analizálja, hanem mindig a filozófiai, az etikai, a spirituális síkot is, hiszen Tolsztoj műveinek értelmezése ezen dimenziók nélkül mindig csonka – és ezért ideologikus – marad. Tolsztoj író és próféta, családos és közember, filozófus és spirituális utakat kereső ember is volt – s maga Török Endre is tudott kicsit ilyenénné válni hálás tanítványai számára a kommunista időkben is – éppen abban az épületben, ahol ma a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola működik.

Persze aki még mélyebben szeretne elmélyülni Tolsztoj gondolataiban, az olvassa el nagy regényeit, s ámuljon az író beleérző képességén és irodalmi „ecsetkezelésén”. A regényeken túl az olvasók számára valódi kincsek Tolsztoj naplói, melyeket serdülőkorától szinte a halálig írt, s melyből csodaszép válogatást adott ki Török Endre az Osiris Kiadóval. A *Napló* egy-egy bekezdése szédítő gondolatmenetekre indítja az olvasót: pont attól prófétaiak ezek a bekezdések, hogy túl egy író gyarló emberi, családi, történelmi élethelyzetén valóban „az” igazság felé feszítik meg az elmét. Talán gondolatvilágának csúcsa a *Feltámadás* c. regénye, melynek utolsó fejezeteit nem lehet könnyek nélkül olvasni. A fegyencet Szibériába hajtó kegyetlenségeket látva kijelenti: „nem lehet a történelemben soha semmilyen helyzet, ami felmentene az alól, hogy a másikkal emberségesen bánjunk”. Soha semmilyen szituáció, polgári törvény, vélt igazság, indulat, semmi nem menthet fel az alól, hogy a másikkal emberségesen bánjunk. Tolsztoj kiáll az egyetemes emberségeség mellett, amelyről nemcsak ír, hanem ő

maga egész életével cselekszi is. Az univerzális humanizmus igénye talán napjainkban még sürgetőbb, mégsem hagyhatjuk szó nélkül Tolsztojjal szemben: az egyetemes emberség etikájának sziklaalapja nem a felvilágosult ész, hanem a Jézus Krisztusban kinyilatkoztatott emberség. Egészen szívbe markoló, ahogy Tolsztoj mindennap keresi Isten akaratát, ahogy megvédi az alapvető emberséget, ahogy maga is küszködik gyarlóságaival – mégis megvalljuk, hogy az egyetemes emberi etika teljessége Krisztusban ragyogott fel.

Tolsztoj óriás volt, aki óriásként járta meg a maga életútját. Tudunk nagy „igeneket” is mondani csodás gondolataira, de kell nagy „nemeket” is mondanunk a túlzásaira. Ám kétségtelenül biztos, hogy érdemes prófétai gondolataiból inspirálódni.

Papp Miklós

Krekó Péter: Tömegparanoia 2.0. Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformációk

Athenaeum, Budapest, 2021.

2018-ban a tömegtájékoztatás 52. világnapjára írt levelét Ferenc pápa az álhírek problémájának szentelte *Az igazság szabaddá tesz benneteket (Jn 8,32). Az álhírek és a békét szolgáló újságírás* címmel. Talán meglepő volt ez a témaválasztás a pápától, de teológiaiilag teljesen indokolt: az emberi kommunikáció a közösség megélésének alapvető módja, a személy a Teremtő képmásaként képes beszélni önmagáról és a világról. Ha ebbe hamisság, mi több, szándékos félrevezetés vegyül, az az istenképiség megcsúfolása és az embertárs, sőt, önmagunk becspása.

Ma, amikor már szinte vezető szerepet tölt be az információáramlásban a közösségi média, talán még inkább fontossá válik a kommunikáció igazságtartalma, az álhírek

és a félretájékoztatás felismerése. Ehhez nélkülözhetetlen egy teológus, különösen egy erkölcszteológus számára is a témában való megfelelő szakirodalmi tájékozottság, melynek kiváló forrása Krekó Péter *Tömegparanoia 2.0. Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformációk* című könyve.

Ha ma valaki az álhírekkel, összeesküvésekkel kapcsolatban szeretne tanulmányt írni vagy akárcsak információkat szerezni, semmiképpen sem kerülheti ki Krekó Péter munkásságát. Ennek fontos része az Athenaeumnál 2021-ben újra, második kiadásban is megjelent *Tömegparanoia 2.0* című könyve, mely kétévnyi tudományos kutatás után követte az első kiadást (2018). Maga a szerző az ELTE PPK Szociálpszichológia Tanszékének habilitált egyetemi docense, dezinformációs szakértő, a Political Capital független politikai kutató, elemző és tanácsadó intézet ügyvezető igazgatója, politológus. 2008-ban kezdett az összeesküvés-elméletekkel kapcsolatos kutatásba, érdeklődésének fő területei az álhírek, a dezinformációk, az áltudományok, a politikai populizmus és extremizmus, melyeket szociálpszichológiai megközelítésből vizsgál.

Krekó *Tömegparanoia 2.0* című könyvében tudományos ismeretterjesztő stílusban ír kutatási témáiról. Műve olvasmányos, ugyanakkor nem könnyű olvasmány, szükség van az olvasott információk átgondolására, összefüggésekbe helyezésére az olvasó oldaláról is. A szerző alaposságát és a téma iránti elhivatottságát mutatja, hogy a 303 oldalas könyv végén egy 678 tételes jegyzet található, mely további fontos forrásokhoz vezet a téma iránt különösen érdeklődőket.

Az előszót követően, melyben könyve újabb kiadásának körülményeit ismerteti, a szerző összesen tizenegy fejezetben vezet be az olvasót az összeesküvések és álhírek világába, azok kialakulásának körülményeibe és hatástörténetébe. Elsőként a téma alap-

fogalmait (álhírek, összeesküvés-elméletek, dezinformáció) ismerheti meg az olvasó, melyekhez a kiindulási alap a jelenlegi, ún. *post-truth word* („igazság/valóság utáni világ”) fogalom. Ez a kifejezés tökéletesen írja le azt a mai helyzetet, amelyben tömegek önként, szinte agy mosottan fogadják el „alternatív igazságok” létét és adják azokat tovább, főként a közösségi médiafelületeken. Ebből adódóan merül fel a kérdés a következő fejezetben: az álhírekben és az összeesküvés-elméletekben való hit a normalitáshoz vagy a patológiás állapothoz tartozik? A szerző megállapítja: a konspirációs elméletek elfogadása nem beteges, mivel ezekre mindenki fogékony, nehéz ellenállni a kísértésüknek, annak, hogy segítenek a világban való eligazodásban. Ebből kiindulva veszi górcső alá az álhírek és az összeesküvés-elméletek terjedését, majd előzményeit és következményeit. Az álhírek terjedésében a médiának, különösen a közösségi médiának van jelentős szerepe, kiindulópontot az információéhség, a történesek megokolásának igénye ad hozzá, melyre különösen nagy hatást gyakorol a paranoid gondolkodás, valamint az aktuális társadalmi, politikai, gazdasági válság okainak keresése. Mind az álhírek, mind a konteók esetében a hatásuk a lényeges: hatnak a csoportközi viszonyokra, a szélsőséges viselkedésre, a demokratikus működésmódra, de az egészségügyben és a környezetvédelem területén is komoly hatásai vannak (például oltásellenesség), csakúgy, mint a szélsőséges politikai csoportok létrejöttében és működésében. A szerző a következő fejezetben megállapítja és több példával is alátámasztja, hogy az álhír és az összeesküvés-elmélet hatalmi eszközként sem elhanyagolható: amint a hatalom megszerzésében, úgy annak megtartásában is jelentős szerepük van.

Könyve további fejezeteiben Krekó számos híres-hírhedt összeesküvés-elméletet

ismertet. Elsőként a zsidó világösszeesküvés-elmélet történelmi hátterét vázolja fel és a zsidóság univerzális bűnbak szerepét elemzi, majd a hazánk társadalmi, politikai és gazdasági életére vonatkozó álhíreket és összeesküvés-elméleteket veszi sorra. Ezután a két politikai tömb vezető hatalmainak politikájában vizsgálja meg a szerző az álhír szerepét: az oroszok (a Kreml) által külpolitikai eszközként használt dezinformációs hadműveleteket és az Amerikai Egyesült Államok konspirációs kultúráját mutatja be. Utolsó nagy témaként a koronavírusral kapcsolatos tévhitekre és álhírekre tér rá a szerző (akinek e fejezetben Hegedűs Andrea van társszerzőként segítségére), bizonyítva, hogy különösen katasztrófák és válsághelyzetek idején élénk a „kereslet” az összeesküvés-elméletek iránt. Könyve legutolsó fejezetben arra a kérdésre keresi a választ, hogy a jelen *post-truth* korszakban miként lehet élni és túlélni. A fejezet alcímei (Az álhírtörlesztés elviselhetetlen könnyűsége, A *post-truth* lét elviselhető könnyűsége, A tudatos információfogyasztás elviselhető nehézsége, A dezinformáció elleni fellépés tényleg elviselhetetlen nehézsége stb.) Milan Kundera *A lét elviselhetetlen könnyűsége* című művének címével csengenek össze, mintegy az ember által nem alakítható és előre nem látható jövőképre utalva. Krekó megállapítja: ma nagyon könnyű álhíreket terjeszteni, ebben a közösségi médiának vezető szerepe van, nem kérdéses tehát, hogy az álhírek és összeesküvés-elméletek nélküli világ utópia, ráadásul az álhírek megcáfolása rendkívül nehéz. A tudatos információfogyasztást kell hangsúlyozni, valamint a lehetőségekhez képest az adott kereteken belül (figyelemmel a szólásszabadsághoz való jogra) mindent meg kell tenni az álhír terjesztése ellen – mind előzetesen prevencióként, mind pedig utólagosan, gyógyításként és ártalomcsökkentésként mindkét résztvevő: az ál-

híreket létrehozók (kínálat) és az információfogyasztók (kereslet) oldaláról nézve. Az utószóban a szerző bemutatja a véleménye szerint napjainkban a populizmust váltó, az álhíreket és összeesküvés-elméleteket gyártó törzsi politika (tribalizmus) logikáját, remélve, hogy a politikai életben a tényalapú, mérsékelt, demokratikus politizálás korának még nem áldozott le – ez a közeljövőben mindenképpen el fog dőlni.

Krekó Péter könyve tipikusan olyan könyv, melynek rövid ismertetésében nem lehet minden lényeges pontjára kitérni, csupán nagyvonalakban lehet összefoglalni azokat. A rengeteg adat és információ egyrészt rendkívül érdekessé teszi az olvasottakat, másrészt gondolkodásra késztet. Elolvasása után nincs ember, aki biztosan kijelenthetné: „én még sohasem dőltem be álhírnek”. A hamis információk naponta körülvesznek bennünket, a közösségi médiában ismerőseink posztjai nyomán mi is hajlandóak vagyunk elhinni, sőt talán mi magunk is megosztjuk ezeket, illetve politikai hovatartozásunk alapján hiszünk vagy nem hiszünk el híreket, információkat, legyenek azok pénzügyiek, gazdaságiak, egészséggel kapcsolatosak vagy „csak” politikaiak. Noha nem lehetséges elkerülni az álhírekkel, a dezinformációkkal és a konteókkal való találkozást, az mindenképpen a hír fogyasztójának a felelőssége, hogy utánanézz-e a hallott, látott, olvasott hírek forrásának, eredetének, vagy hagyja befolyásolni magát. Krekó Péter könyvét jó szívvel lehet ajánlani mindenkinek – de csak akkor érdemes elolvasni, ha a kedves olvasó nem fél attól, hogy a témában való elmélyedés után már nem tud ugyanúgy gondolni a világ eseményeire és a hírekre, mint azt megelőzően tette.

Kék Emerencia

**András Szabolcs:
A Filioque mint a teológia
és politika konfrontációja.
Megoldási kísérletek az ökumené
szolgálatában**

Presa Universitară Clujeană / Kolozsvári
Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2020.

A Szentlélek származására vonatkozó úgynevezett Filioque-vita áll András Szabolcs kötetének középpontjában, s mint ismeretes, e vita a keleti ortodox és a nyugati katolikus-protestáns teológiai felfogás közötti különbségek szimbólumaként is megjelenik napjainkban. Ezért is oly fontos, hogy ebben a csupán részletkérdésnek látszó különbségben (a Szentlélek az Atyától származik-e vagy pedig az Atyától és a Fiútól is egyben) az eltérő gondolkodásmódok közeledhessenek egymáshoz az ökumenikus egységet elősegítve. S e közeledést szolgálni nem is könnyű dolog, nem elégséges itt a teológiai hagyományban és a szentháromságtani kérdésekben való alapos jártasság, sem pedig az ide vonatkozó ökumenikus dokumentumok, eredmények beható ismerete. A szerző fő tézise, hogy az eltérő kulturális háttér és politikai kontextus megértése nélkül nem lehet a jövőben tanbeli közeledést sem remélni, s mindezek figyelmen kívül hagyása mindmáig megnehezíti magát az ökumenikus párbeszédet is, amelyet katolikus nézőpontból kevésbé látunk problematikusnak, mint ahogyan az az ortodox teológia számára megjelenik. Mi teszi tehát nehezzé az egység közös munkálását?

A gyergyószentmiklósi születésű szerző szakavatott, átfogó tanulmányában (amely 2019-ben megvédett doktori disszertációjának szerkesztett változata) a különféle nehézségek gyökereit kutatja a hídépítő szerepét tudatosan vállalva sokféle szempontból is. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Karának oktatójaként és egyben történelem szakos tanár-

ként hidat ver múlt és jelen, román nyelvű ortodox és magyar nyelvű katolikus teológia, keleti és nyugati teológiai hagyomány, erdélyi és magyarországi kutatás, nem utolsó sorban teológia és társadalomelmélet-politikatudomány között, fő célkitűzését pedig így jelöli meg: „[a] Filioque-vitára a megoldás a kutatás, a párbeszéd, a közös gondolkodás gyakorlása, amit magamra nézve hivatásnak tekintek” (280.).

A könyv tehát elsősorban nem teológiatörténeti áttekintést kíván nyújtani a Szentlélek származásának nyugati és keleti teológiai megközelítéseiről, hanem a jelen kontextust térképezi fel, vallás és társadalom kölcsönös egymásra hatásának a Filioque-vita megértésében mindeddig háttérbe szoruló dimenzióját állítva középpontba. A korábbi korok teológusainak ide vonatkozó álláspontját is a mai kérdés tükrében szemléli, azokat a szerzőket emelve ki, akik jelentősen hatottak a modern kori vitára. Mindezzel együtt azonban hasznos összefoglalását nyújtja a kérdés történeti alakulásának is.

Az első fejezetben a kutatás jelenlegi állásával ismerkedhetünk meg mind katolikus, mind pedig ortodox részről, valamint betekintést kaphatunk a különböző megközelítésmódokba, az ortodox teológia két fő irányába (neopatrisztikus és neopalamita) és a kettőt ötvözni kívánó John Meyendorff és követői törekvésebe. A fejezet felvonultatja és irányzatok szerint elhelyezi a kérdéssel kapcsolatban nyilatkozó legfontosabb teológusokat, akik között legtöbbször az ortodoxia valamelyik irányzatához tartoznak, bár akad köztük két katolikus (Yves M.-J. Congar, Karl Rahner) és két protestáns (Karl Barth, Thomas F. Torrance) szerző is.

A második fejezet a főbb patrisztikai források rendszeres áttekintését nyújtja, hangsúlyozva, hogy a hatalmas irodalomból csak azokra a szerzőkre szorítkozik, akik mérvadóak a mai teológiai gondolkodás számára,

mint például Szent Ágoston, a nyugati szentháromságtan rendszerének megalapozója, keleten pedig több kisebb szerző mellett a kappadókiai atyák, Hitvalló Maximosz és Palamasz Gergely. Az atyáktól vett sok megvilágító idézettel vázolja fel a szentháromsági gondolkodás alakulását, a Szentlélekre vonatkozó igazság keresését és a korlátok felismerését. Kibontakozik előttünk a négy kérdés, amelyek mentén értelmezhetjük az egyházatyák többnyire nem rendszerezett tanítását: 1) mi a Szentlélek származásáról szóló tanítás tulajdonképpen tárgya?; 2) mi a Fiú szerepe a Szentlélek származásában?; 3) milyen kapcsolat van az immanens és üdvösségtörténeti Szentháromságtan között?; 4) lehetséges-e – az apofaticizmuson túl – pozitív kijelentést tenni az immanens Szentháromságról?

E tanulságos áttekintés egy ponton kissé vázlatos marad, amennyiben Szent Ágoston Szentháromságról írott nagy művének csupán az ötödik könyve alapján foglalja össze az ágostoni tanítást (ezt nevezi a mű legfontosabb könyvének, 63.), és így nem reflektál a tizenötödik könyvben kifejtett még fontosabb nézetekre, fejleményekre. Azzal az állítással sem érthetünk egyet, hogy Ágoston ne foglalkozott volna a származás kérdésével önmagában (60.). Érthető persze, hogy e vállaltan részleges áttekintésbe nem férhetett bele Ágoston sokrétű teológiájának részletes bemutatása.

A könyv harmadik fejezete a kérdésre vonatkozó jelenkori teológiai irányvonalakat tekinti át az előzőekben megfogalmazott négy kérdés mentén, nem szerzők szerint, hanem tematikusan haladva. E fejezet elmélyíti ismereteinket a keleti és a nyugati teológia különbségeire vonatkozóan, világossá teszi azokat a törekvéseket, amelyek meghatározzák az eltérő szentháromságtani felfogásokat. Egyúttal felvillantja az eltérő koncepciók mélyebb okait: a hangsúlyos keleti apofaticizmust az immanens szentháromságtanban, a

személy és a lényeg fogalmának és a szentháromság benső rendjének különbségeit, és az ezekből következő eltéréseket az individuálisnak tartott nyugati és a közösségibbnek gondolt ortodox személyfogalom között.

A negyedik a könyv központi, leghosszabb terjedelmű fejezete, amely a vallási nacionalizmus és a Filioque-vita kapcsolatát, vallás és politika egymásra hatását vizsgálja mint az ökumenikus közeledés kevésbé tudatosított akadályozó tényezőjét. Az amerikai szociológus Rogers Brubaker kutatásaiból kiindulva (*Religion and Nationalism. Four Approaches*, 2012) alkalmazza a brubakeri modelleket a Filioque-vitára.

Brubaker szerint vallás és nacionalizmus analóg jelenségek, s a kettejük közti párhuzam alapvetően három ponton ragadható meg: 1) mindkettő az identitásképzés eszköze; 2) mindkettő a társadalmi szervezés egy módja (egyház és állam); 3) mindegyik jogigényformálási módot is jelent egyben (a vallás erősíti a kulturális-politikai identitást, míg a politika küldetést fogalmaz meg a vallás számára). András Szabolcs tézise, hogy ha ezeknek az összefüggéseknek a tükrében értelmezzük a Filioque-vitát övező kulturális-társadalmi jelenségeket, akkor mélyebben megérthetjük a teológiai vita életbe ágyazottságát, a pusztán elméleti kérdéseken túl az ideológia szerepét a konfliktus fennmaradásában és az eltérő szemléletmódok nem egykönnyen harmonizálható egymásnak feszülésében.

A fejezet megvilágító erővel ábrázolja számos nagy hatású ortodox teológus esetében (mint például Dumitru Stăniloae, Christos Yannaras) a szentháromságtani érvelés összefonódását különféle ideológiai elemekkel és a nyugati teológiáról (és egyben kultúráról) alkotott korántsem kedvező képet. E ponton válik valóban érthetővé, hogy a Filioque-vita miért nem csupán tanbeli kérdés, hogyan tölt be egyben szimbolikus szerepet is, és

válik az elhatárolódás eszközévé, befolyásolja az egyházzól, családról, személyről, emberi kapcsolatokról alkotott elképzeléseket. Mindennek megértése – habár a nyugati optimizmus felülvizsgálatára sarkall – elősegítheti a jövőbeli párbeszéd hatékonyabb megvalósítását. A szerző meggyőző erejű bemutatását csak egy apró részlettel lehetne könnyebben érthetővé tenni. A „szobornoszty” (szent közösség) fogalmára hivatkozik a 150. oldalon, azonban a fogalom jelentését és tartalmának magyarázatát csak a 170. oldalon találjuk meg.

Az utolsó, ötödik fejezet és az általános konklúzió a múlt alapján a jövőbe vezet minket, jelezve, hogy a szerző nem elégszik meg a pontos diagnózis felállításával, hanem egyben a gyógymódot is keresi, rámutatva azokra a pontokra, ahol a feleknek fejlődnie, változtatnia kellene. A kérdésre vonatkozó három legfontosabb ökumenikus dokumentum (Klingenthal Memorandum, a Pápai Tanács 1995-ös tisztázó nyilatkozata, a 2003-as észak-amerikai ortodox-katolikus nyilatkozat) tartalmának ismertetése és kritikai vizsgálata alapján fogalmazza meg mindkét fél számára javaslatait mind elméleti, mind pedig a jövőbeli cselekvés síkján. A kötet fontos lezárása a kérdésre vonatkozó átfogó szakirodalmi bibliográfia.

Napjainkban, amikor a teológiai diszciplínát sokan az élettől való elrugaszkodottságtól féltik, elgondolkodtató olvasmány András Szabolcs könyve, amely éppen világi lét és teológiai gondolkodás kölcsönös egymásra hatására és összefonódására hívja fel a figyelmet, és egyben annak veszélyére, ha mindezt nem tudatosítjuk kellőképpen. Ebben segít a kötet, amelyet ajánlunk minden olvasónak, akit érdekelnek a szentháromságtan, az ökumenizmus, a társadalom és a kulturális meghatározottság kérdései.

Tóth Beáta

A RECENZIÓK SZERZŐI

SZEILER ZSOLT filozófus, a PPKE-BTK Filozófia Tanszékének adjunktusa, főiskolánk óraadója; szeiler.zsolt@sapientia.hu

SCHNIDER ANIKÓ ANGELIKA domonkos szerzetesnő, a Sapientia Főiskola volt hallgatója, jelenleg a Pápai Biblikus Intézetben licencia képzésen vesz részt; angelika.schnider@domonkos-noverek.hu

GABRIELE GIORDANO M. SCARDOCCI domonkos szerzetespap, a római La Sapienza Egyetemen politika-filozófiát tanult (2010), 2022-ben teológiai doktorátust szerzett a római Aquinói Szent Tamás Pápai Egyetemen; gab.scard84@gmail.com

NÉMETH GÁBOR római katolikus pap, teológus, a Brenner János Hittudományi Főiskola Morálteológia Tanszékének vezetője, az MKPK Titkárságának irodaigazgatója; nemeth.gabor@katolikus.hu

ANDRÁS SZABOLCS teológus, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Kar adjunktusa, a Didaktikai Teológia Intézet dogmatika tanára; andras.szabolcs@ubbcluj.ro

SZABÓ SÁNDOR BERTALAN domonkos szerzetespap, a Sapientia Főiskola Dogmatika Tanszékének adjunktusa; szabo.bertalan@sapientia.hu

PAPP MIKLÓS görögkatolikus pap, a Sapientia Főiskola Morálteológia Tanszékének vezetője; papp.miklos@sapientia.hu

KÉK EMERENCIA teológus, a Sapientia Főiskola Morálteológia Tanszékének docense; kek.emerencia@sapientia.hu

TÓTH BEÁTA teológus, a Sapientia Főiskola Dogmatika Tanszékének vezetője, a *Sapientiana* folyóirat főszerkesztője; toth.beata@sapientia.hu

2022. augusztus–december

- 2022. augusztus 6.** Kisnémet Fülöp bencés testvér 2022. augusztus 6-án a pannonhalmi bazilikában ünnepélyes örökfogadalmat tesz.
- 2022. szeptember 1.** Gólyanap a HÖK szervezésében az első és felsőbb éves hallgatók számára.
- 2022. szeptember 3.** Tanévnyitó Veni Sancte szentmise, főcelebráns a Fenntartói Konferencia képviselőjében Berhidai Piusz OFM tartományfőnök.
- 2022. szeptember 13.** Naphimnusz Műhely, 2022/2023. 1. félév 1. alkalom. *Mi fán terem a teremtésvédelem? Alapok. Szavak. Tisztázások.* Bevezeti Nobilis Márió, főiskolánk Gyakorlati Teológia Tanszékének vezetője. A beszélgetés előtt a teremtésvédők szentségimádása.
- 2022. szeptember 17.** A *Tükröm-tükröm* című tárlat megnyitója. Kiállítás az Ars Sacra Fesztivál keretében. 12+1 részes olajfestmény-sorozat Boba alkotásaiból az Aulában. Köszöntőt mond Fehérváry Örs Jákó OSB rektor, a kiállítást megnyitja Bólya Anna Mária PhD, a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet Művészeti Osztályának kutatója, közreműködik: Bódi Róbert (gitár).
- 2022. szeptember 19.** Az Ars Sacra Fesztivál kiemelt produkciója – *A Hűség* című magyar dokumentumfilm premier előtti vetítése. A vetítés után Göbel Ágoston beszélget Szekeres Csabával, a film rendezőjével.
- 2022. szeptember 21.** Az Ars Sacra Fesztivál keretében a *Corpus Christi* című lengyel film vetítése. A vetítés után Göbel Ágoston beszélget Sajgó Szabolcs jezsuita szerzetessel és Lázár-Kovács Ákos médiakutató, egyetemi oktatóval.
- 2022. szeptember 22.** XVI. Szakrális építészeti és belsőépítészeti konferencia – *Domonkos 800.* Az Ars Sacra programsorozat keretében megrendezésre kerülő konferencia a 800 éves Domonkos-rend történeti és mai építészetét mutatja be.
- 2022. október 1.** Az őszi Nagymarosi Ifjúsági Találkozóhoz csoportos foglalkozásokkal és standdal is csatlakozik a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.

- 2022. október 11.** Naphimnusz Műhely, 2022/2023. 1. félév 2. alkalom. *Egységben az erő – Közösségben az energia.* Bevezeti: Éger Ákos, a Magyar Természetvédők Szövetségének ügyvezető elnöke és Szalkai-Lőrincz Ágnes, a szövetség szakmai munkatársa. A beszélgetés előtt a teremtsévédők szentségimádása.
- 2022. október 13.** „Főiskolánk az Erasmus világában” – Erasmus-nap 2022 a Sapientia Főiskola Erasmus irodája és Hallgatói Önkormányzata szervezésében. Köszöntőt mond Fehérváry Örs Jákó OSB rektor. A nap folyamán bejelentkezik online egy külföldön tanuló hallgatónk, közös ebéd, beszélgetés külföldön tanult vagy gyakorlatot végzett hallgatótársakkal és oktatókkal.
- 2022. október 13.** A 70 éves Somorjai Ádám OSB születésnapjára köszöntője az *Ecclesiae et Historiae Servus Infatigabilis* című kötet bemutatójával. A megjelenteket üdvözlí Fehérváry Örs Jákó OSB rektor, az ünnepeltet bemutatja Várszegi Asztrik OSB püspök, emeritus főapát, a kötetet bemutatja Balogh Margit tudományos tanácsadó és Fejérdy András tudományos főmunkatárs, a kötet létrejöttét ismerteti Zombori István történész.
- 2022. október 14.** Kiemelt vendégelőadás és könyvbemutató *A misztika útjai* címmel. Jan Andrzej Kloczowski OP lengyel domonkos teológus könyve most jelenik meg először magyarul a Vigilia Kiadónál. A könyvet és a szerzőt tanítványa, Grzegorz Chrzanowski OP mutatja be. A kötet írója a rendezvény ideje alatt online jelentkezik be. Rövid bevezetést tart Pálfalvi Lajos, a könyv fordítója és Laurinyecz Imre, a Wacław Felczak Alapítvány igazgatója.
- 2022. október 18.** Könyvtári Esték. *Giotto – Assisi Szent Ferenc életrajzfestője.* Előadó: Varga Kapisztrán OFM. Az előadást diavetítés kíséri.
- 2022. október 18.** A Pannonhalmi Főapátság meghívására a főiskola oktatói részt vesznek a *Tevékeny részvétel a közösségben. Ökumenikus tapasztalatcsere a szinodalitás lehetőségeiről* címmel rendezett nemzetközi ökumenikus konferencián.
- 2022. október 25.** Sapientia Est a HÖK szervezésében. Közös játék, kerekasztal-beszélgetés, közös teázás.
- 2022. október 27.** Sapientia Szabadegyetem, 2022/2023. 1. félév 1. előadás. *Posztmodern diszlexiánk és a Természet Könyve* címmel. Előadók:

Bagyinszki Ágoston OFM (Sapientia Főiskola) és Mészáros Lukács (ELTE).

2022. október 27. A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, az Evangélikus Hittudományi Egyetem, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem és a Veszprémi Érseki Főiskola közös alapítású Ökumenikus Valláspedagógiai Műhelyének első online előadása *A konstruktivista tanulásmélelet és a katekézis, avagy hogyan állítsuk a modern pedagógia felismeréseit a hitre nevelés szolgálatába* címmel. Előadó: Vízvárdy Rita SSS, főiskolánk Pedagógia Tanszékének oktatója.

2022. október 28. Konferencia fiatalokról fiataloknak a fenntarthatóságról. *A boldogság közgazdaságtana 2.* KETEG-képzés. Előadók: Tóth Eszter (Debreceni Egyetem), Kocsis Krisztina (Budapesti Corvinus Egyetem, Mathias Corvinus Collegium), ifj. Heimann Zoltán (borász, Heimann családi birtok), Póka Patrik (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem), Kocsev Bence (Habsburg Alapítvány), Varga Péter (független szakértő), Babics Máté (Pázmány Péter Katolikus Egyetem JÁK), Áder János (korábbi köztársasági elnök), Zlinszky János (Nemzeti Köszolgálati Egyetem), Charles Wookey (a Blueprint of Better Business mozgalom alapítója, University of Oxford).

2022. október 29. Kirándulás Mátraverebély-Szentkútira a főiskola oktatói és munkatársai részére.

2022. november 8. Naphimnusz Műhely, 2022/2023. 1. félév 3. alkalom. *A teremtésvédelem mint a megelőzés eszköze – tényleg a klímaváltozás a legnagyobb bajunk?* Bevezeti: Hidvéghiné dr. Pulay Brigitta, a Teremtésvédelmi Kutatóközpont tudományos munkatársa. A beszélgetés előtt a teremtésvédők szentségimádása.

2022. november 10. Sapientia Szabadegyetem, 2022/2023. 1. félév 2. előadás. *Édentől Nyugatra? Krisztus-követés. Teremtettség. Környezetvédelem* címmel. Előadó: Nobilis Márió.

2022. november 15. Megjelenik a Bibliatudomány Tanszék Kiadványai sorozat 19. kötete a L'Harmattan Kiadóval közös kiadásban Simon Tamás László: *„Helyenként merészebben írtam nektek”*. Közelitések A rómaiaknak írt levélhez címmel.

2022. november 17. Sapientia Szabadegyetem, 2022/2023. 1. félév 3. előadás. *Növekedés nehézségek idején* címmel. Előadók: Kézdy Anikó, Papp Miklós, Somogyiné Petik Krisztina.

- 2022. november 19.** Sapientia-nap. *Az ünneplés művészete. Közös gondolkodás Ferenc pápa Desiderio desideravi apostoli levele kapcsán.* A konferenciát megnyitja Fehérvári Örs Jákó OSB rektor és Bernhard Eckerstorfer OSB, a római San Anselmo rektora, a rendezvény fővédnöke. Előadók: Ilyés Zsolt (Gyulafehérvári Főegyházmegye), Patrick Prétot OSB (Párizsi Katolikus Egyetem, Liturgikus Intézet) – online, Kajtár Edvárd (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), Diósi Dávid (Babeş Bolyai Tudományegyetem), Gérecz Imre OSB (Sapientia Főiskola, Pannonhalmi Főapátság), Káposztássy Béla (Apor Vilmos Katolikus Főiskola) és Fehérvári Örs Jákó OSB (Sapientia Főiskola).
- 2022. november 22.** Megjelenik a Sapientia Füzetek sorozat 40. kötete *A szerzetesek hangja – egy szinodális egyházért* címmel, amely a 2022. március 19-én tartott Sapientia-nap tanulmányi napon és konferencián elhangzott előadások szövegét tartalmazza.
- 2022. november 24.** Sapientia Szabadegyetem, 2022/2023. 1. félév 4. előadás. *A közjó és fenntarthatóság szolgálatában, felelős marketinggel* címmel. Előadók: Baritz Laura OP (Sapientia Főiskola), Nemes Csaba (KETEG, Naphimnusz Egyesület), Neulinger Ágnes (KETEG, Pécsi Tudományegyetem).
- 2022. november 26.** Sapientias öregdiákok adventi imadélutánja. Hosszabb kényszerszünet után újra találkozhatnak a főiskolán végzett hallgatóink közös adventi elcsendesedésre és az azt követő teázásra, ahol lehetőség nyílik kötetlen beszélgetésre.
- 2022. november 26.** Karitatív nap és kézműves vásár. A vásár teljes bevételét a Kárpátaljai Családokért Alapítvány részére juttatjuk el.
- 2022. december 1.** Közös zenés adventi gyertyagyújtás a déli szentmise után az aulában a HÖK szervezésében.
- 2022. december 2.** Főiskolánk ismét helyt ad egy rekollektációs napnak, melyet középiskolás diákoknak hirdettünk meg döntés és készület témakörben. A fő előadást Papp Miklós tartja.
- 2022. december 3.** *Jöjj, kövess engem! Az istenkapcsolat mélyítése a hittanórán.* Hitoktatói továbbképzés egy új kateketikai megközelítésről. Előadók: Kovács Lajos SJ, Kránitz Mihály (PPKE), Csillag Éva, Fülöp Krisztina, Gakovicné Németh Blanka, Terényiné Zsuzsi, Farkas-Furmen Bernadett, Pálné Erzsébet hitoktatók, Csillag Péter diakónus, Tornay Gábor váci egyházmegyes pap.

- 2022. december 13.** Naphimnusz Műhely, 2022/2023. 1. félév 4. alkalom. *A génmódosítás összefér a teremtsévédelemmel?* Bevezeti: Tahyné Dr. Kovács Ágnes, a PPKE JÁK Jean Monnet Kiválósági Központ kutatócsoportjának munkatársa. A beszélgetés előtt a teremtsévédők szentségimádása.
- 2022. december 15–16.** *Children's Rights in Theory and Practice – Gyermekjogok elméletben és gyakorlatban* címmel interdiszciplináris napokat szervez a Sapientia Főiskola és a Gyermekjogokért Egyesület magyarországi és külföldi szakemberek részvételével. A rendezvényt megnyitja Fehérváry Örs Jákó OSB, a Sapientia Főiskola rektora és Beneda Attila, családügyekért felelős helyettes államtitkár.
- 2022. december 20.** Gájer László, a Vigilia Kiadó felelős kiadója tartja az idei adventi lelkinapot a főiskola oktatói és munkatársai számára.

Szerzőink figyelmébe

1. A folyóirat szakmailag lektorált. Minden beérkezett írást kettős anonim lektorálás alapján fogadunk el közlésre. A gondos elbírálás érdekében a lektorálási folyamat egy-két hónapot vesz igénybe.
 2. A kéziratokat elektronikusan, Word-formátumban a következő e-mail címre kérjük: editor.sapientiana@sapientia.hu. Bővebb információ a követelményekkel kapcsolatban a <http://www.sapientia.hu/> honlapon található. Recenziós könyvpéldányokat a Sapientiana 1364 Budapest, Pf. 235. címre kérjük küldeni.
 3. Csak olyan írást fogadunk el, amely máshol még nem jelent meg, vagy más magyar folyóiratban nincs folyamatban a publikálása.
 4. Az írások terjedelme 20.000–50.000 leütés szóközzel együtt, a lábjegyzeteket is beleszámítva (esetenként hosszabb írást is elfogadunk).
 5. Minden íráshoz kérünk egy rövid tartalmi összefoglalót angol vagy magyar nyelven (maximum 800 leütés szóközzel együtt), és öt – a tartalomra vonatkozó – kulcsfogalmat, amelyek lehetővé teszik az internetes keresést.
 6. Times New Roman betűtípust, 12-es betűméretet, szimpla sortávolságot és lábjegyzeteket használjon.
 7. Kiemeléseket lehetőleg csak idézőjellel, dőlt betűvel vagy kiskapitálissal alkalmazzon, ne legyen a szövegben aláhúzás vagy félkövér betű.
 8. A hivatkozásokat az alábbi minta alapján formázza meg. Amennyiben a hivatkozott irodalom rendelkezik DOI azonosítóval, a hivatkozás után tüntesse fel azt az alábbi módon. (Javasolt keresők: <http://search.crossref.org/>; <http://www.crossref.org/guestquery/>. A címet beírva megtudhatjuk, hogy tartozik-e hozzá DOI azonosító).
- (i) WALTER KASPER: *Jézus a Krisztus*, Vigilia, Budapest, 1996, 111.
- (ii) BAGYINSZKI PÉTER ÁGOSTON – MÉSZÁROS LUKÁCS – SZEILER ZSOLT: Kozmogenezis: Szaktudományos és vallási szempontok a világegyetem eredetével összefüggésben, *Acta Pintériana* 3 (2017) 71–91. [doi: 10.29285/actapinteriana.2017.3.71.]
- (iii) JEAN DUPLACY: Hit, in Xavier Léon-Dufour (szerk.): *Biblikus teológiai szótár*, Szent István Társulat, Budapest, 1986, 496–508.

TIBOR BARTÓK SJ

Liturgy in the Digital Age

FÜLÖP KISNÉMET OSBLiving for the Poor and Being Brothers and Sisters.
Comments on Two Defining Aspects
of Pope Francis's Pontificate

ROBERT CETERAAustralian Michael Casey of the Order of Cistercians
of the Strict Observance. The Monk:
a Man of Tradition

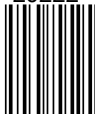
SECRETARIAT OF MINISTRY
OF PIOUS SCHOOLSCriteria for a Training Plan in Key Identity

ISSN 2060-3231

9 772060 323207

20222

800 Ft